Sven Rosborn

Den skånska historien

Före skrivkonsten

Sven Rosborn

Den skånska historien

Före skrivkonsten

Tryck: Team Offset & Media
Papper: 130 g Silverblade art
Malmö 1999
ISBN: 91-973777-0-8

Bilden på titelsidan: Framgrävning av skelett från vikingatiden från gravfältet vid Grötehögen i Fosieområdet. Foto Göran Winge.

Då inget annat anges kommer fotografierna i denna bok från författarens eget bildarkiv.

Innehåll

Förord

Föreliggande bok är ett gott exempel på samarbete på olika plan. Fotevikens Museum har sedan länge haft planer på att komma ut med ett antal böcker om Skånes äldre historia; Fosie stadsdelsförvaltning har samtidigt haft en önskan att de många och viktiga utgrävningar som gjordes i området under 1960-1970-talen bättre kommer till allmänhetens kännedom än vad som hittills varit fallet. När stadsdelschef Jürgen Lindemann därför kontaktade undertecknad var det naturligt att starta det bokprojekt som du här ser resultatet av.

Det är mycket arbete med att producera en bok. Att skriva ett manus kan i säg vara en stor arbetsprestation men när väl manuset ligger färdigt är du bara knappt halvvägs. Det ska fram bilder, det ska läggas layout, det ska korrigeras och korrekturläsas m.m. Under mitt arbete med denna bok har jag i dessa stadier av bokens tillkomst haft ett antal personer och institutioner som välvilligt stött mig och som jag gärna vill omnämna.

Lunds Universitets Historiska museum är givetvis en viktig institution om man vill sätta sig in i Skånes förhistoria och arkeologi. Stort tack till Hampus Cinthio, Ulla Silvegren och Bengt Almgren för deras hjälpsamhet. Antikvarisk Topografiska arkivet i Stockholm har jag haft anledning att besöka ett antal gånger i jakten på den skånska forntiden. Personalen har alltid ställt upp på ett positivt sätt. Så också personalen vid Malmö Stadsarkiv när jag sökt i detta arkivs stora samling av tidningsklipp. Tack också till de journalister och tidningar - Sydsvenskan, Arbetet och Skånska Dagbladet - som bidragit med olika tidningsartiklar.

På Malmö Museum och på Stadsantikvariska avdelningen vill jag framföra mitt tack till Ingmar Billberg och Catharina Ödman som hjälpt mig med att uppdatera vissa fynd. Raimond Thörn och Nils Björhem var bistått med viktigt fotomaterial och Göran Winge har med sin goda kunskap om de äldre Fosieutgrävningarna varit ett bra ”bollplank”. Han har också hjälpt till med framtagning av många tidningsartiklar. Stort tack även för bra samarbete med övriga arkeologer och museets fotoavdelning.

Utan stadsdelsförvaltningen i Fosie hade denna bok fått vänta många år på fullbordan. Tack Linda Allansson för att du sände det e-mail som startade vårt samarbete. Linda har lagt ned ett förtjänstfullt arbete med de två tidigare böckerna om Fosie stadsdels historia och har också lämnat förslag på förprojekteringen till denna bok. Göran R Buckhorn har bistått på ett förtjänstfullt sätt med arbetet kring det äldre tidningsmaterial som ingår i boken.

Slutligen ett stort tack till museichef Björn M Jakobsen vid Fotevikens Museum som aktivt tagit del i mina många våndor kring denna produkt. Det tacket ska också högt ljuda för alla mina arbetskollegor på samma museum.

Foteviken 1999-10-19

Sven Rosborn

Inledning

Ofta när man är ute och håller föredrag om vår skånska forntid och historia är det någon eller några som kommer fram efteråt och ställer frågan:

-"Var kan jag läsa mer om det du berättat?"

Vilket svar får de nyfikna? Bibliotekens kataloger över litteratur om Skåne är imponerande; man kan t.ex. sitta i evigheter i den fantastiska samlingen i Skånerummet på Malmö stadsbibliotek. Men de flesta böcker är skrivna för redan frälsta - för alla de som har så mycket kunskap i bagaget att det känns naturligt att kasta sig över en faktaspäckad, ofta lite "torrt" skriven bok. Så är det definitivt inte för merparten av dagens skåningar.

Den här boken vänder sig till en bred kategori av de som söker Skånes långa historia på ett lite annorlunda sätt. Här finns inga diagram och jag har inte ansett mig behöva långa akademiskt inriktade försvarstal över ståndpunkter som framförs. De är helt enkelt min syn på vår historia; en syn som jag förvärvat genom ett långt liv som främst museiman och arkeolog. Med boken hoppas jag i framtiden lätt kunna svara på frågan om vad för bok man ska läsa om man vill få inblick i vår spännande skånska historia. Jag kan ju sedan bara hoppas att du som läser denna bok blir så intresserade att du går vidare och lättare kan ta del av den rika och viktiga litteratur som finns i ämnet och som skapats av många andra forskare och författare.

Boken har sin hemvist i Fosie, en gammal kyrksocken söder om det forna Malmö som i dag är en särskild del av storstaden, stadsdelsområde Fosie. I boken återvänder jag ständigt hit efter mina utblickar och nedslag på andra platser i Skåne och i Danmark. Det har känts naturligt att knyta upp berättelsen till just Fosie. Ingen annan socken i hela Norden har nämligen blivit så genomsökt av arkeologer som denna gamla jordbruksbygd. Här kan vi följa historien från äldsta tid fram till det moderna samhällets intågande på den historiska arenan.

Det var i samband med den stora industribyggarepoken och bostadsexpansionen under främst 1960- och 1970-talet som bönderna och deras traktorer i Fosie ersattes av byggjobbare med sina schaktmaskiner. Socknen övergick vid denna tid till att bli en viktig del av det mångfasetterade moderna samhället. Än i dag finns emellertid spåren efter tiotusen års historia ganska så påtagligt i Fosie. Du kan se det i kvarters- och gatunamn, i gamla bondgårdar som har överlevt, i en del gators sträckningar m.m. Men har du inget facit till den skånska historien kan du omöjligtvis förstå den. Den här boken ger dig en inblick till denna annorlunda värld.

Stadsdelsförvaltningen i Fosie har under ledning av stadsdelschef Jürgen Lindemann tidigare producerat ett antal böcker om stadsdelens historia. Avsikten har varit att erbjuda befolkningen ett hjälpmedel att lättare förstå historien i den nutidsbygd man lever och verkar i. Den här boken sätter in forntiden i Fosie i ett övergripande skånskt perspektiv. För att rätt förstå sin egen lilla värld måste man ju även ha ett brett synfält.

Vad är tid?

Enligt strikt vetenskaplig definition är det mänskliga begreppet ”tid” baserad på periodiskt återkommande astronomiska fenomen som t.ex. växlingen mellan dag och natt. Men tiden kan faktiskt också vara något synnerligen abstrakt ... ”för länge sedan”, ”när seklet var ungt” och ”i forntiden”. Det finns underbart exakta mätningar för tiden men när människor upplever distansen till en händelse fungerar plötsligt inte längre hjärnans välprogrammerade uppfattningsförmåga. Ju längre bort från nutid, ju mera abstrakt blir verklighetsförnimmelsen. Den egna släkten har ofta medlemmar som någon gång träffat släktingar vilka levt för ett sekel sedan. Ingen kan däremot ståta med att ha mött människor som levde när Gustav III mördades 1792. För att inte tala om Gustav Vasas tid på 1500-talet. Och dessa exempel på tidsavstånd mellan nutid och dåtid är ändå så oändligt små i jämförelse med hela den tidsperiod som det finns spår efter människor här uppe i Norden och i Skåne.

En blick i historieböckerna visar denna bristande tidsuppfattning. För att hålla ordning på årtusendena har forskarna indelat vår historia i så kända begrepp som stenåldern, bronsåldern och järnåldern vilken ju avslutas med vikingatiden. Ju längre bortåt i tiden man når, desto längre i antal år mätt tenderar de olika tidsepokerna att bli. Bronsåldern är fyra gånger så lång som vikingatiden, bondestenåldern sju gånger så lång ... jägarstenåldern ska vi bara inte tala om. Ändå behandlas ofta dessa egentligen gigantiska tidsskillnader som tämligen lika långa perioder. Tag bara den sista delen av stenåldern, den s.k. bondestenåldern. Den varade här i Norden under en längre tidsrymd än den tid som förflutit mellan nutid och den stund som Jesus vandrade i Galileen … mer än tvåtusen år. Ger man sig tid att riktigt tänka efter är detta faktiskt en enormt stor tidsrymd.

I den svenska skolans historieböcker är tidsaspekten emellertid helt omvänd den faktiska tiden. Här är jägarstenålder och bondestenålder ofta endast några sidor lång medan sidantalet ökar i takt med närheten till nuet. Detta fenomen är i sig inte onaturligt; det är viktigt att lära den historia som skett ”bakom knuten” för att få perspektiv på samtiden. Men exemplen illustrerar hur svårt det kan vara för en som inte är väl insatt i forntid och avlägsen historia att verkligen begripa hur ofantliga tidsdimensioner det är frågan om; att begripa hur oändligt mycket som har utspelats under dessa långa perioder ... och framför allt, hur ofantligt lite som blivit bevarat av det som kunnat berätta om bara en liten smula av allt det som en gång hänt.

Att datera forntiden

Norden är egentligen något av världsarkeologins vagga. Kanske för många ett märkligt påstående; kanske är det också något storvulet att nämna detta men det är faktiskt inte helt fel. Arkeologin är ju konsten att få stumma föremål och lämningar efter för oss anonyma människor att tala, att berätta om människor och dagligt liv i en dimmig forntid. Hur

kan föremål berätta en historia? Låt oss börja denna bok med en gammal dansk!

Christian Thomsen föddes i Köpenhamn 1788. Som tonåring fick ynglingen en gåva i form av några gamla, utländska mynt. Presenten väckte Thomsens intresse för samlandets magi. Vid engelsmännens beskjutning av Köpenhamn 1807 råkade en kanonkula rasera ett hus i vilket en ovärderlig myntsamling förvarades. Thomsen lyckades i nattens mörker rädda samlingen och han var själv med att föra de räddade föremålen till föreståndaren i det Kungliga antikvitetskabinettet. Därmed hade ödet knutit samman de nödvändiga trådarna; de personliga kontakterna var skapade och nu gick det av sig själv. Thomsen kom snart med i den kommission som danska staten utsett för att bevara landets synliga fornlämningar. Mängder av fornsaker hade då redan samlats in från hela Danmark. De låg nu och skräpade på hyllor och i lådor. Berget av föremål var högt samtidigt som kunskapen om dem i stort var lika med noll. Man visste inte ens vilka föremål som var de äldsta och vilka som var de yngsta!

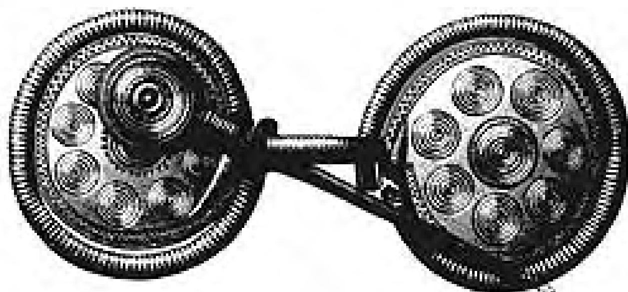
Med hela sin ungdomliga energi började Thomsen ordna upp föremålen efter de principer som han var van vid från faderns handelsmagasin - sten, metall och keramik hamnade var för sig. Året 1819 öppnade han sitt museum på kyrkvinden till Trinitatis kyrka. Entrén gjordes från kyrktornet i väster, det kanske icke obekanta Rundetårn mitt i Köpenhamn. I det första rummet möttes besökaren av stensaker, i nästa rum av bronsföremål och i det tredje av järnsaker. Thomsen hade med sin till synes enkla uppdelning skapat världens första vetenskapligt inriktade arkeologiska museum med de senare så klassiska begreppen sten-, brons- och järnålder. En fast tidsuppdelning av den stora och dittills okända forntiden hade tagit sin början.

Det skulle komma att bli de lärde i Lund i Skåne som först anammade Thomsens s.k. treperiodssystem. Snart koncentrerades emellertid forskarinsatserna till Stockholm. Här satt Oscar Montelius på Statens Historiska museum. Treperiodsystemet hade också lärt honom att lägga den stora mängd av fornsaker i museet i tre gigantiska högar med sten, brons och järn var för sig. Den revolutionerande tanke som emellertid Montelius kläckte, där han satt dold bakom sina fornsakshögar, var att man skulle kunna uppdela varje hög i ännu mindre högar - eller perioder - och samtidigt inordna alla dessa högar i en kronologi från äldsta till yngsta tid. För att lyckas måste man noga studera föremålen och katalogisera dem genom att detaljbeskriva föremålens utseendet och deras fyndomständigheter. Då skulle man efterhand kunna finna att vissa föremål alltid hade hittats tillsammans med andra föremålsformer - alltså måste de vara samtida. Man skulle också få klart för sig vilka föremål som aldrig påträffades tillsammans - vilka alltså måste vara åtskilda i tid. När Montelius på detta sätt gått igenom t.ex. hela bronsålderns föremålsbestånd hade han kunnat urskilja sex underperioder av grupper med föremål som uppträdde samtidigt.

Montelius gick vidare. Klassiskt är hans exempel hämtad från utseendet på de engelska tågvagnarna! När en nymodighet, som t.ex. en tågvagn, introducerades för första gången, var konstruktionen enkel och funktionsduglig; en fyrkantig låda på hjul. Allteftersom tiden gick utvecklades emellertid formerna beroende på tekniska nyvinningar men också i allra högsta grad på människans önskan att dekorera och utsmycka vagnarna. Montelius fann att samma förfarande gällde för forntidens föremål. Under bronsåldern introducerades t.ex. fibulan, våra dagars säkerhetsnål. Från början var detta en mycket enkel konstruktion, men den blev snart allt-

Exempel på Montelius typologiska uppdelning; utvecklingen av s.k. fibulor - nutida säkerhetsnålar - under bronsåldern.

mer avancerad och otymplig med stora dekorplattor och överväldigande dekor. Genom jämförande studier kunde man alltså sortera upp föremålen inom varje period i en utvecklingsserie. Hela forntiden kunde på detta sätt indelas i efter varandra följande tidsperioder där man visste vilka föremålstyper som använts. Montelius typologiska system hade sett dagens ljus.

Den stora nackdelen var emellertid fortfarande i början av 1900-talet att både Thomsen och Montelius skapat en relativ kronologi, inte en kronologi i absoluta årtal. När slutade t.ex. stenåldern och när började järnåldern? Hur många faktiska år representerade t.ex. bronsålderns tredje period? Lösningen på problemet skulle emellertid snart komma.

Mellan åren 1890 och 1920 blev Stockholm faktiskt ett av dåtidens internationella centra för arkeologivetenskap. Montelius och ytterligare två män skulle bli banbrytande genom sina sensationella bedrifter i studiet av forntiden. På den elfte internationella geologkongressen i Stockholm 1910 höll Gerard De Geer inledningsanförandet. Föredraget väckte sensation. Med ett stort antal studenter hade De Geer genom provtagningar utmed hela vårt avlånga land lyckats sammankoppla olika lerlager som inlandsisen lämnat efter sig när den för länge sedan drog sig norrut. På kartor kunde man nu exakt avläsa var inlandsisen befann sig vid olika århundrade; man hade fått en absolut kronologi, en tidsmätare omkodad i verkliga årtal. Det hade tagit något mindre än 5.000 år för det som i dag är Sverige att bli helt isfritt. Efter anförandet ställde sig hundratals geologer upp och applåderade. Triumfen var fullständig.

På mötet fanns också en ung student, Lennart von Post. Han skulle bli det tredje stora svenska forskarnamnet i arkeologin-geologins forskningshistoria. De Geer hade studerat hur inlandsisen bildat lager på lager av leror, von Post studerade hur det i mossar och sjöar varje år avsattes pollenlager. All omgivande växtlighet avgav pollen och de pollen som föll ner i sjöar sjönk till botten och skapade i bästa fall obrutna serier av pollenlager. Genom att mäta olika pollens frekvens i varje lager kunde man göra sig en bild av hur landskap och miljö föränd-

rats år från år från forntid till nutid. Hittade man forntida föremål i mossar med avläsbara pollenlager kunde man få en absolut datering av saker. Ju fler fynd desto säkrare kunde man knyta samman Montelius relativa kronologi med en kronologi i verkliga årtal.

Efter 1920 var Stockholms storhetsepok i internationell arkeologisk forskning förbi. Med atomforskningen i USA skulle arkeologen få ytterligare hjälpmedel för att bestämma föremåls ålder i exakta årtal. Radioaktivt kol finns i konstant mängd i varje levande ting. När en organism dör börjar detta radioaktiva kol att sönderdelas och successivt minska i en bestämd hastighet. På 5.568 år minskar mängden radioaktivt kol med hälften. Genom att ta prover på föremål som innehåller kol kan man alltså med en viss noggrannhet bestämma föremålets ålder. Denna metod kallas C-14-metoden.

Den mest exakta dateringsmetoden är i dag den s.k. dendrokronologin eller årsringsdateringen. Ett träds årsringar blir olika tjocka beroende på skiftande klimatförhållanden under växtåret. Ett tvärsnitt av ett träd från kärnan till barken kan alltså genom mätningar av årsringarnas bredd ställas upp i ett diagram. Genom att ta träprover från träd som växt under olika tider har man kunnat koppla samman dessa diagram till en obruten kurva långt ner i forntiden. Vill man sedan ha ett träföremål daterat, kontrollerar man var detta föremåls egen kurva sammanfaller med den långa kurvan. Har man turen att ha bark kvar på provet kan man t.o.m. bestämma om träprovet ifråga huggits under vår-sommar eller höst-vinter ett speciellt år. Resultaten är förbluffande exakta. Först ut att datera skånsk historia med denna nya vetenskap var Thomas Bartholin i Lund på 1970-talet. Ett annat känt namn inom årsringsdateringsarbetet i Sverige är Alf Bråthen.

Efter denna mycket korta introduktion till forntiden och till det spännande forskningsarbete som skett av både arkeologer på museer och forskare på laboratorier, kastar vi oss nu handlöst ut i den skånska forntiden. Du kommer att finna att många exempel för att belysa den fantastiska berättelsen om människor under mer än tiotusen år är hämtade från Malmö och då speciellt Fosieområdet. Det som hände i Fosie från slutet av 1960-talet och fram till början av 1980-talet var nämligen något tämligen unikt för den dåtida arkeologin i Sverige. En enorm industribebyggelse skulle anläggas och arkeologerna hade beslutat att varje schaktning skulle bevakas och alla fornlämningar som kom fram under den avbanade matjorden skulle grävas ut. Successivt växte hela det forntida landskap fram som legat dolt under jorden. Fram till då hade det varit brukligt att göra smärre s.k. ”provgrävningar”; små titthål ner i forntiden. Var dessa grävningar förlades var upp till forskarnas godtycke. Nu fick man i stället hela bebyggelsemönstret över stora ytor. Arkeologin gick på allvar från sakforskning över till miljöforskning. Resultaten från Fosie var bland de första inom arkeologin som berättade det skånska, ja faktiskt det svenska, kulturlandskapets historia; med byar, gravfält och vägar. De resultat som skapades den gången har legat till grund för mycket av den moderna skånska arkeologin.

De äldsta spåren (10.000 f.Kr. – 4.000 f.Kr.)

En renjägarfamiljs lägerplats

I dag kan platsen vara ett inferno av bilar, avgaser och jäktade människor. Själv fastnade jag en morgon i en bilkö som aldrig ville ta slut. Sakta kröp bilen upp för motorvägsakvedukten över Segeå vid Malmö norra infart. Jag hade själv ingen tid att passa. Annat var det uppenbart för grannen i bilen i den andra körfilen. Han satt lika hårt fast och han var smått förbannad. Jag däremot hade tid att fundera, inte att svära och banna Vägverket och Malmö kommun. Tänk om jag kunde ta dig med på en annorlunda resa, min anonyme granne i bilen bredvid. Platsen där vi satt var nämligen väl vald för en historisk resa så där tiotusen år bakåt i tiden. Vad förvånad både du och jag skulle bli!

Det är konstigt med oss människor. Vi lever så mycket i nuet att vi nästan över huvud taget aldrig funderar på hur saker och ting varit lite längre bakåt i tiden. Det är nu vi lever och allting tillhör oss; naturen, vattnet och luften. Likadant var det för tusen år sedan, för tretusen år sedan, för tiotusen år sedan. De människor som då trampade vår jord tänkte antagligen på samma sätt. Men med en väsentlig skillnad. De levde hand i hand med moder natur; tog det de behövde men aktade sig nog att våldföra sig på livsgåvorna. Tänk om jag kunde ta dig med på en baklängesresa! Hade du gillat det, föraren i Wolksvagen GOH 609?

Plötsligt skulle alla kända orienteringspunkter ha varit som bortsopade. Ingen motorväg, ingen akvedukt och platsen för Sydsvenskans höghus hade förvandlats till en sumphåla. Den ynkligt smala Segeån hade blivit till en bred vik med gnistrande, kristallklart vatten. Vi hade stått där tillsammans, du och jag, vid den sandiga vattenkanten, och undrat – du mest eftersom du aldrig sysslat med arkeologi. Inget träd så långt ögat kunde se, bara sly och låga buskar. På en liten förhöjning i terrängen ett hundratal meter bort har några människor slagit upp några märkliga tält strax intill vattnet.

-”Ser ut som en sameby för turister i Lappland”, hade du säker sagt. ”Hur tusan hamnade vi här?”

Nej, några lappkåtor har det inte varit frågan om. Tycker jag mig inte se ett större tält av uppspända skinn. Framför tältet sitter de på huk, våra förfäder. En ren ligger död och uppsprättad på marken och det pågår ett väldigt skärande och skrapande med stenverktyg. Kommer vi lite närmare kan vi definitivt avslå tanken på likheter med samekulturen. Tyg lyser t.ex. helt med sin frånvaro. Skinnkläder täcker kropparna och det är inte mycket som lämnas bart. För det är inte någon angenäm värme precis, trots att vi är inne i sensommaren.

Men myggen är lika ihärdiga som i nutida Norrland. Flugorna likaså. Egentligen är det märkligt att det inte är större olikheter mellan denna tid och vår egen - bortsett från människorna. De sitter där borta på huk och oförståeliga ord bubblar upp ur deras munnar. Någon håller på att frenetiskt tugga på en större skinnbit, antagligen för att göra den mjuk.

-”Primitiva satar!”, säger du.

Stilla tänker jag att du borde ha haft förmånen att träffa Lars Persson. Han var kurskamrat med mig i Lund; vi läste arkeologi tillsammans 1970. Egentligen var han antropolog men tyckte att han borde veta lite mer om arkeologi. Kunde vara bra att ha när han drog genom Sydamerikas regnskogar och träskmarker. Det hände att han anlitades av FN för att hjälpa till att utreda urindianernas lagliga rättigheter. Han var hatad av många regimer som terroriserade indianerna eftersom han rörde sig i skogarna lika naturligt som en infödd stockholmare vet att nyttja tunnelbanan. Indianerna var hans vänner och han svek dem inte. Alla dessa stunder då Lars berättade om indianernas liv var fascinerande. Vid en lägereld ute på Löddesnäs sommaren 1970 kom vi in på ”det gröna apoteket”. Kursdeltagarna hade just avslutat den obligatoriska utgrävningspraktiken på ett boplatsområde invid Löddeå nära Öresund. Här hade det bott människor för sådär en sex - sjutusen år sedan och vi, framtidens arkeologer, hade under en vecka prydligt förpassat framgrävda stenverktyg, pilspetsar och flintavslag till papplådor av olika storlek. Nu var det tid till eftertanke. Vad var det egentligen för människor som levt här? Hur hade dom fungerat tillsammans?

I papplådorna låg deras testamente till oss i nutiden. Jordiga föremål av sten. Inget annat hade bevarats. Utifrån dessa enkla och till synes okomplicerade stenfynd var det väldigt lätt att se ett antal ”primitiva” Löddesnäsinnevånare annu dazumal. Lars berättade emellertid en annan historia. För honom var föremålen bara ett sätt att få kontakt mellan dåtid och nutid. Flintbitarna i lådorna berättade egentligen väldigt lite om människorna. Man kunde få reda på åldern på boplatsen, man kunde se ett ytterst litet urval av de föremål som en gång tillverkats och använts och man kunde genom pollenanalyser och andra naturvetenskapliga metoder få fram lite om den dåtida naturen och miljön. För att rätt förstå dessa avlägsna släktingar måste man emellertid själv möta dem, tala med dem, uppleva dem som människor och inte bara se dem som ett varusortiment av prylar.

Ta bara det gröna apoteket. Hur många av oss kan i dag använda vildväxterna i vår hage för att ha till hands vid allehanda tillfällen? Lars berättade om jämförelser mellan en lärd professor i USA, som ansåg sig kunna allt om växterna i urskogen, och en av dessa många urindianer som han själv lärt känna. Urinnevånaren kunde betydligt mer om växterna och deras egenskaper än vad professorn någonsin skulle få kunskap om. Så var det också med våra förfäder här i Skåne. De levde tillsammans med naturen på ett sätt som vi moderna människor aldrig riktigt kan sätta oss in i.

Tyvärr kan du aldrig träffa honom. Lars Persson, en av våra främsta experter på vad du kanske kallar ”primitiva” människor, dog i en bilolycka i Sydafrika bara några år efter kvällen vid Öresund.

Tillbaka till nutid. Den anonyme föraren till bilen GOH 609 har fått fritt körfält och försvinner för alltid för min syn. Själv har jag förpassat mig över Segeå och lämnat den gamla boplatsen bakom mig. För bara ett fåtal decennier sedan var detta en lugn idyll och man kunde då bättre än i dag förstå hur det en gång sett ut här vid strandkanten till Segeå.

Sedan länge hade man haft kunskap om att det här fanns en stenåldersboplats och våren 1960 drog Lunds universitet ut för att göra en större utgrävning. Mycket riktigt fann man tjocka kulturlager med föremål och andra rester efter en större boplats från

så där en femtusen år före vår tideräknings början. Ordet kulturlager är arkeologernas benämning på jord med rester efter mänsklig aktivitet. I kulturlager kan man hitta dåtida sopor men också tappade föremål eller rester efter hus och härdar m.m. Dessa lager vid Segeå låg direkt på den finaste sjösand; sand som skapats av naturen. Historien kunde ha varit slut där men en tillfällighet gjorde att ett grävningsschakt blev djupare och en sensationell upptäckt kom i dagen. Under det av naturen skapade, tjocka sandlagret dök det upp ett nytt, jordigt kulturlager. Upphetsningen i grävarlaget måste ha varit på kokpunkten för i detta lager fanns flintredskap som var drygt tiotusen år gamla. Sveriges då äldsta boplats hade hittats.

Under en kortare tid hade en eller flera renjägarfamiljer slagit sig ned här för att jaga. Kvar fanns bl.a. ett stort antal bearbetade flintstenar som en gång utgjort redskap. Lägerplatsen hade varit begränsad till ytan men indirekta spår efter ett stort tält kunde påvisas. Vid två platser hade renjägarna

Vid utgrävningar brukar arkeologerna spara lodräta schaktväggar. När dessa renskrapats syns tydligt de olika jordlagren. Bilden visar Segebroboplatsen. Nederst jordlager med fynd från den äldre jägarstenåldern. Därefter ett av naturen ditforslat sandlager och överst jordlager med fynd från den yngre jägarstenåldern.

suttit och knackat flintstenar till skrapor, knivar och pilspetsar. Här låg halvfärdiga redskap och flintavfall i högar. Med hjälp av runda knackstenar har man slagit flisor - ”spån” - ut ur större flintblock, s.k. spånblock. Dessa avlånga spån har man sedan knackat till ytterligare. Vissa har blivit till karakteristiska s.k. tångespetsar som användes till vapen. Andra har fått en trubbig kant och blivit till användbara skrapor. Dessa första Malmöbor var nomader. Djuren man jagade var livsviktiga för existensen. Av främst ren och älg fick man kött men också skinn till kläder, tält, transportemballage och mycket mera. Djurens senor blev till symaterial, benen och hornen blev arbetsredskap. Man reste sina tält av djurhudar; kvinnorna tillredde det kött som männen efter lyckade jaktfärder kunde föra hem till lägerplatsen. Med flintredskapen kunde man bearbeta hudar, trä och djurens horn och ben.

Det var rena turen som gjorde att boplatsen vid Segebro kunde hittas. Lek bara med tanken på hur stor sannolikhet det är att så här gamla fynd över huvud taget kan göras. Hur många människor har det varit som den gången som renjägare strövat genom Skåne? Kanske runt hundra familjer eller grupper. Och av allt skräp man kastat finns bara tillhuggna stenar och några smärre benföremål kvarlämnade på boplatsområden som endast är på ett hundratal kvadratmeter. Du har många gånger större chans att vinna stort på Lotto än att hitta spåren efter våra äldsta släktingar. Som arkeolog har du dock lite ”stalltips” att tillgå. Jägarboplatserna låg t.ex. gärna på platser invid rinnande vatten, på uddar eller vid trånga vattenpassager. Platser som i dag är igenväxta men fortfarande kan omges av sanka marker, typ mossar eller liknande.

Efter fyndet vid Segeå 1960 har arkeologer under 1990-talet tillsammans med ivrigt spejande amatörarkeologer faktiskt lyckats att finna fler spår av renjägare i Skåne. En hel del lösfynd har inrapporterats och i dag finns ett trettiotal kända platser där riktigt gamla stenåldersfynd gjorts; de flesta i Skånes inland. Äldst verkar en boplats vid Finjasjöns norra strand att vara. Här har man vid Mölleröd funnit stenredskap efter en troligtvis tillfällig rastplats för förbiströvande renjägare redan för så där en 14.000 år sedan. Funna pilspetsar är gjorda dels av en typisk flinta från området norr om Kristianstad men också av flinta som bevisligen kommer från södra Skåne.

Dessa bevis för att renjägarna i Skåne rört sig över stora områden och på detta sätt använt sig av olika sorter av flintsten är också belagt i ett nyligen gjort fynd från Fjälkinge norr om Kristianstad. En amatörarkeolog kunde till Regionmuseet i Kristianstad inrapportera en samling flintföremål som visade sig vara ungefär 11.000 år gamla. Åtta redskap och tio flintavslag har denne amatörforskare genom sina kontakter med museet berikat den skånska stenåldersforskningen med. Tre av dessa är ca sju centimeter långa flintspetsar. En av spetsarna har troligen varit fäst i ett horn och använts som spetsigt huggvapen medan de andra varit spjutspetsar - kanske pilspetsar. Liksom redskapen från Mölleröd är fynden från Fjälkinge gjorda av flinta från dels sydvästra, dels nordöstra Skåne.

Egentligen är det inte mycket vi har kvar efter dessa första ”skåningar”; lite sten insamlade i papplådor, placerade i museernas magasin eller också hittar du dem i utställningsmontrar. Men jag kan lova dig att det är något alldeles speciellt om man får privilegiet att hålla ett sådant här riktigt gammalt flintföremål i sin hand. Känna skärpan som fortfarande finns kvar i flintpilens egg. Tiotusen år blir i ett nu till intet. Vem var den man som en gång lik-

som jag lät tummen avgöra skärpan? En av våra första invandrare som hade fränder vida omkring. Dessa jägare har nämligen att döma av de likartade redskapsformerna ingått i en sammanhängande kultur som sträckt sig från dagens England ända till Ryssland.

I Malmöområdet är det inte enbart vid Segås mynning som intressanta fynd från våra jägarsläktingar finns. Segeå gick för tusentals år sedan in i landet som en relativt bred å eller snarare som en smal havsvik. Inåt landet delade ån upp sig i en mängd vattenleder. Det är här, kring de forna sjöarna och åloppen, som vi kan finna många av jägarstenålderns boplatser. I en stor, igenvuxen mosse i Bara har man t.ex. hittat ett renhorn med små inskärningar gjorda av människohand och i Aggarp vid Svedala hittades i en mosse en vacker benharpun. En del av Segeås våtmarker sträckte sig i en båge runt nuvarande Malmö och vidare söderut. Bulltofta gamla flygfält var på den tiden en sjö, genomfluten av ån, och längre söderut låg en stor sjö invid nuvarande Hindby och Fosie, klassiska arkeologiska områden med rika fynd från i stort sett hela vår skånska forntid.

Renjägarna levde under en klimatperiod vilken arkeologer och geologer kallar för den senglaciala tiden. Vid slutet av denna period började den låga markvegetationen skjuta i höjden och en ljus, gles skog började sprida ut sig över Skåne. Det kalla klimatet vek successivt undan och det blev allt mera angenämt att bo här. Björk och tall gav skugga åt en rik undervegetation och för åttatusen år sedan fanns också alm, ek, lind, ask och al; kort sagt de flesta av våra trädslag i dag. Granen lyste dock med sin frånvaro. Tittar man i äldre litteratur framställs nästan denna scenförändring på naturens teater som något som skett tämligen snabbt, närmast i pausen mellan två akter. Så var det givetvis inte. Förändringen har tagit sin tid men eftersom vi har en viss benägenhet att bortse från att tusen år i forntiden faktiskt var lika långt som en tusenårig period i dag verkar allting ha skett så hastigt. Det tog kanske femton till tjugofem människogenerationer för landskapet att totalt skifta karaktär, från ett öppet, lågbuskigt scenario under senglacial tid till en frodig, ljus och sommarfuktig skog.

Med vegetationens förändring följde också en önskan hos människorna att bättre och mera effektivt utnyttja naturresurserna till egen fördel. Denna instinkt och uppfinningsrikedom har alltid varit förknippat med människorasen, både nu som då. Skulle man bearbeta de grövre träden behövdes andra typer av redskap än de som renjägarna i det tundraliknande landskapet haft. Skånes forntida välsignelse, flintan, fanns över stora områden. Det var en praktisk sten, lätt att hugga till. Därtill både vass och funktionsduglig om den hanterades på rätt sätt. Tidigare hade man använt den till pilspetsar, skrapor och andra småföremål där kraften i handen varit ensamt avgörande. Nu började man sätta in större flintor i skaft som förlängde armen och fick på detta sätt med fysikens hjälp ett förträffligt slagredskap, yxan gjorde entré på allvar.

I Lund satt en dag på 1850-talet museimannen Nils Gustaf Bruzelius och arbetade med sin livsuppgift och sin hobby, studiet av skånska fornsaker. Sida efter sida plitade han ner uppgifter i sin digra handskrift om märkliga skånska fynd, om utgrävningar men också om spöklegender som var kopplade till de skånska fornminnena. Nils Gustaf skulle snart sluta sin museimannabana och 1860 ansluta sig som lärare till Malmö latinskola. Men sitt stora intresse för forntiden bibehöll han livet ut. Just nu satt han emellertid här på Lunds Universitets His-

toriska museum och studerade i detalj den fina och stora samling av fornfynd som ryttmästaren Edvard von Gerber lämnat in. Ett märkligt fynd i samlingen intresserade honom speciellt. Det kom från Hindby i Fosie socken strax söder om dåtida Malmö och var så intressant att den kom med i den blivande adjunktens handskrift:

”En likaledes högst märkvärdig fornsak, funnen i en torfmosse i Hindby, är en yxa af elghorn med skafthål. Hvad som gjorde detta fynd så högst säll-

Älghornsfyndet från Hyllie mosse som en bonde fördärvade på 1800-talet.

synt, var den omständigheten att vid yxans upptagande qvarsatt ännu som egg en liten flintbila, hvilken var omvirad till en del jemte nedra ändan af hornet med djursenor. Upphittaren lösbröt stenen och afskar med sin knif påbindningen, efter hvilket dock ännu synas tydliga spår på hornet.”

Detta redskap är imponerande; drygt två decimeter långt och i ena änden genomborrad för fäste till ett numera försvunnet träskaft. I den andra änden är det urholkat och det är här som ”flintbilan” en gång suttit. Tyvärr har det även bland skånska bönder funnits dumbommar. Varför i hela friden skar man av senorna och kastade bort flintyxan! Nu kan man bara ana sig till att det varit en större flinta som i åtta - tiotusen år tillsammans med hornet legat och väntat på sin burduse upphittare ute vid mossen mellan Hindby och Fosie.

Ett annorlunda landskap

På Segebroboplatsen överraskades arkeologerna av att det fanns ett boplatslager under ett av naturen, genom översvämning bildat tjockt sandlager. Havets vattenyta måste således under de senaste 12.000 åren ha stått åtminstone ett par meter högre än det gör i dag. För att man bättre ska förstå detta fenomen måste jag här sticka in ett avsnitt om moder naturs nyckfulla beteende. Det hela är egentligen en otrolig historia om något så primärt som is, vatten och jord.

Fram till för 15.000 år sedan var Skåne och övriga Norden en tämligen ogästvänlig plats. Marken täcktes då av ett enormt islager, bildat tack vare en köldperiod på tiotusentals år som lagt de norra delarna av jordklotet i fryst tillstånd. Enorma globala vattenmängder låg förpackade som bunden is. Isen bröt med sin tyngd och sin ständigt långsamma förflyttning successivt ned även den hårdaste bergart. Genom stora isvattenälvar forslades dessa krossade massor i form av lera, sand och grus bort av strömmarna för att lagras utanför själva nedisningsområdet. När klimatet började bli varmare började också isen dra sig tillbaka. Vid isranden lagrades det sönderbrutna materialet som bildade långa och höga strängar i det successivt frilagda landskapet, likt utmatad korvmassa bildar långa korvar i moderna charkuterifabriker. Nu bildades många av våra

skånska landskapsdrag; det vackert backiga landskapet med sina rullstensåsar och svagt markerade sänkor där en gång ett kraftigt isvattenflöde gått fram.

Landskapet i t.ex. sydöstra Malmö är en produkt av denna tid. Strax öster om Fosie och Malmö inre ringväg ligger en dominant höjdsträckning. Trots att den moderna bebyggelsen inte lämnar några större friytor för naturen har människan vackert fått lov att följa vad naturen skapade för tiotusentals år sedan. Går du upp på de mäktiga gravhögarna i t.ex. Fosie, utbreder sig stora delar av staden framför dina fötter. Här uppe är det lättare att förstå det forntida landskapet. Du kan fortfarande skönja de lägre liggande landskapstarmar som en gång utgjorde Segeås delta. Du kan se hur villor och småhus fortfarande följer den mjukt böljande terrängen som formades av naturens krafter under ett obegripligt stort antal år.

När mycket vatten var bundet i is var havsytan betydligt lägre än i våra dagar. Detta förklarar varför det står mängder av trästubbar efter furor djup nere på Östersjöns botten. Fiskare har under hela 1900-talet med sina nät dragit upp stubbar från både 30 och 80 meters djup, bevis på hur lågt vattenytan en gång stod. Den typiska skånska kartbilden fanns inte; Skåne hängde samman med kontinenten och man kunde nästan torrskodd ta sig ända bort till dagens England.

I samband med att temperaturen globalt sett höjdes, frigjordes en mängd is och världshavsytan steg. Under en tidsperiod från ca 7.500 f.Kr. till 6.000 f.Kr. höjdes t.ex. vattenytan i Öresund med femton meter. Det var under denna tidsrymd som Skåne definitivt förlorade sin landbrygga med Själland. Ca 6.500 f.Kr. hade vattenytan stigit så mycket att Öresunds grundaste del, den mellan Limhamn och Dragör lagts under vatten. Under kort tid kunde man plaskande ta sig fram på denna mark som i dag ligger sju meter under vattenytan. Vattnet fortsatte emellertid att stiga och Själland förlorade landkontakt med både Skåne och Fyn; Öresund och Bälten hade skapats. För drygt sjutusen år sedan stod vattenytan på den nivå den har i dag. Men den fortsatte att stiga. Knappt 5.000 f.Kr. stod vattnet upp mot tre meter över dagens nivå och stora strandområden som i dag är land kom att ligga under vatten. Det var bl.a. nu som det täckande sandlagret vid Segebro kom till. Slutligen drog sig vattnet tillbaka till den kustlinje som vi numera känner.

Detta är givetvis en ytterst förenklad version av vad som verkligen hände. Vattenytan både steg och sjönk under årtusenden. Landet, som varit nedpressat under inlandsisens tyngd, började resa sig; olika fort på olika avsnitt beroende på berggrunden. Det mest fascinerande i hela denna historia tycker jag dock är det faktum att vi i dag kan finna boplatser efter människor djupt under vattenytan. Åtskilliga jägarstenålderboplatser har t.ex. lokaliserats på Öresunds botten, de flesta runt sjutusen år gamla. Som ett exempel kan nämnas att när man muddrade utanför Limhamns hamn år 1891 följde det i muddermassorna med både torv och stenåldersföremål varav inte mindre än 13 stenyxor. Fynden kommer från en sjutusenårig boplats på två-tre meters djup under Öresunds vattenyta.

Visst är det spännande att stå ombord på någon av Danmarksfärjorna och blicka ut över Öresunds vattenspegel och veta att det långt där nere i djupet döljer sig lämningar efter våra förfäders bostäder. Faktiskt är det en helt jungfrulig arkeologisk mark som finns där under båten; bland spättor, spigg och krabbor. Det är först på senare år som det på allvar

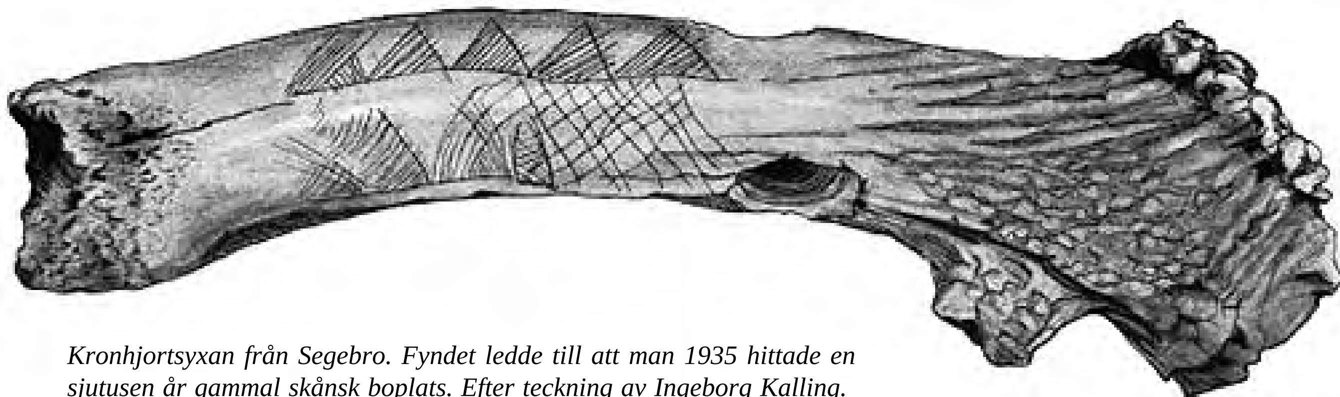
blivit intressant att utforska Öresunds botten. Åren 1979-1980 kunde idoga sundsbetraktare notera att det ofta låg en dykbåt vid den djupränna som Saxån bildat ut i Öresund. Saxån mynnar i dag strax söder om Landskrona men under stenåldern gick den ut i nuvarande Öresund, genom hamnen i Landskrona och mynnade ute vid Ven. Av denna forna å återstår i dag en djupränna på botten av sundet. Genom att undersöka åravinens sidor har dykare kunnat spåra flera under vatten dolda boplatser. En av dessa ligger på grundet Pilhaken.

Från en bottennivå på sju meter under vattenytan stupar den forna åravinen ner till ett djup av fjorton meter. På kanten till ravinen hittade arkeologerna rester efter en boplats. Föremål låg nedbäddade i ett tjockt gyttjelager. Mängder med flintavslag, flintskrapor och s.k. flintsticklar - dvs små skärverktyg för finbearbetning av horn eller ben - kunde samlats ihop. Ben från uroxe, kronhjort och rådjur visade att de som en gång levt här vid en åmynning till Öresund inte bara livnärt sig på fiske. Bland fynden finns också flera trästickor av en fingers tjocklek vilka blivit brända i ena änden. Utgrävarna tror att dessa kan ha fungerat som bloss vid t.ex. ljustring av ål under nattens mörka timmar.

Med tanke på den kulturskatt som bevisligen döljer sig under vattenytan som omger Skåne är det beklagligt att svenska staten tydligen fullständigt ignorerar dessa gamla kulturspår. När kraftkabeln från Blekinge till Polen började grävas ner på Östersjöns botten 1999 gavs från regeringen inga möjligheter till arkeologiska undersökningar trots att man skulle muddra sig igenom klassiska områden med fynd av trädstubbar på stort djup. En kraftig, forntida åravin på 30 meters djup under vattnet vid Hanöbukten uppvisar t.ex. alla de förutsättningar som en riktigt gammal renjägarboplats ska innehålla. Här drogs utan förbarmande mudderverket rakt genom det forntida landskapet. Om kulturarvet under vatten kan man bara krasst konstatera att det man inte kan se från landbacken heller inte verkat vara intressant att undersöka!

På den skånske jägarens boplats

År 1935 genomfördes en avloppsgrävning parallellt med Segeå invid järnvägen Malmö-Lund. Plötsligt fann man ett stort, genomborrat hjorthorn. Efter avtvättning kunde man tydligt se att ett mönster inristats i hornet. Personal från Malmö museum

Kronhjortsyxan från Segebro. Fyndet ledde till att man 1935 hittade en sjutusen år gammal skånsk boplats. Efter teckning av Ingeborg Kalling.

strömmade till och man kunde nu kartlägga en boplats från jägarstenålderns yngre del. Det var bl.a. denna boplats man åter grävde i när fyndet av den äldre renjägarboplatsen påträffades 1960. Under åren har det blivit många utgrävningar i området, den sista företogs 1976. En datering av denna boplats ger vid handen att den existerat i perioden 5.800 f.Kr. till 5.500 f.Kr.

Ibland gör arkeologer lite udda fynd; fynd som kastar en nyfikenhetens ljuskägla bakåt i tiden, fynd som råkar belysa någon vardaglig forntida händelse. En dag för väldigt längesedan, för sådär sjutusen år tillbaka i tiden, stod ett barn vid stranden till Segeån. Barnet njöt av godis; stod och tuggade på en kåd- eller hartsbit från ett träd. Detta var dåtidens tuggummi. Med en kraftig spottbloska seglade kådbiten slutligen ut i vattnet och sjönk ner till botten. Slam och sand täckte denna munsbit ända fram till den dag då en förvånad arkeolog grävde fram det svarta godiset. De ännu bevarade tandavtrycken i kådan berättar historien. Barnet bör ha varit äldre än 13-14 år men tänderna har inte varit utsatta för slitage vilket gör det troligt att vi här står inför Malmös äldsta kända tonåring, låt vara endast representerad i ett tuggummiavtryck!

Nu ska vi nog vara lite försiktiga om vi för ner modern godisindustri till stenåldern. Den fyra cm långa klumpen är troligtvis av harts. Harts framställdes genom destillation av bark, främst björkbark. Materialet har använts som fogmassa, t.ex. när man satte in små skarpa flintbitar i skåror i benharpuner för att gör dessa mera effektiva. Genom att tugga hartsen har man mjukat upp den före användning.

Länge låg tuggklumpen i en monter på Malmö museum och vi kunde stolt annonsera den som världens äldsta tuggummi. Säg den lycka som varar för evigt. Åren 1993-1994 grävde man ut en stor boplats i Huseby klev på Orust som var niotusen år gammal. I en grop hittade man närmare hundra hartsstycken, många med tandavtryck. Intressant är att nästan samtliga tandavtryck kommer från tonåringar. Det var tydligen de som med sina starka tänder hade att utföra tuggandet. En del av dessa avtryck hade på ena sidan mönster efter träfibrer vilket visar att man använt hartsen att täta träföremål med. I just Orustfallet misstänker arkeologerna att man tätat en enklare typ av båt med just tuggad harts.

”Tuggummit” från Segebro med tandavtryck efter Malmös äldsta påvisbara tonåring.

Genom sitt fyndmaterial har Segebrofynden i hög grad ökat vår förståelse om den skånska jägarstenåldern. Men detta är inget jämfört med de fynd som för tjugo år sedan gjordes vid Skånes sydkust. Dessa började nämligen i grund att förändra vår tidigare syn på denna avlägsna del av vår historia.

En god vän till mig, Sven Persson från Limhamn, är en idog amatörarkeolog, ständigt på jakt efter nya upptäckter. Under många år har han strövat igenom det skånska landskapet och sökt efter spåren av människor tusentals år tillbaka. Många är de fynd som han kunnat inrapportera till den arkeolo-

giska institutionen vid Lunds universitet. Det finaste fyndet är nog upptäckten av Skateholmsfolket.

En höstdag 1979 hade Sven fått med sig forskaren Lars Larsson ut till gården Sjöslätt vid Skateholm, belägen mitt emellan Trelleborg och Ystad, endast ca sexhundra meter från den nuvarande kusten. Här spankulerade de två herrarna omkring på den plöjda jorden, ivrigt sökande, ständigt bockande sig för att ta upp intressanta stenar. Det blev nog mycket bockande den där dagen. På ett område av 50*100 meter fanns nämligen rikligt med av människohand bearbetad flinta. Sven Persson hade hos gårdsägaren observerat några flintföremål på en bokhylla och på detta sätt kommit fyndplatsen på spåren. En av Skånes mest berömda boplatser från jägarstenålder hade dykt upp.

Lars Larsson skulle under ett flertal år bedriva utgrävningarna vid Skateholm. Redan vid undersök-

En skånsk jägare, död och begraven vid våra dagars Skateholm för sju och ett halvt tusen år sedan.

Den mycket skicklige benexperten, osteologen Ove Persson (t.h.), utför en första besiktning av en grav från Skateholm.

ningens öppnande våren 1980 kom det fram spännande fynd i de två små schakt som då grävdes. I det ena hålet konstaterades ett bottenlager av sot och kol med mängder av ben och bearbetad flinta. I det andra saknades nästan detta bottenlager men här dök det istället upp ett människokranie. Det var säker mycket upphetsade arkeologer som gjorde fyndet. För första gången i Sverige hade man hittat inte bara föremål och kulturlager från jägartidens människor utan också en människa som kunde kopplas till dessa lämningar.

Genom de stora utgrävningarna som följde efter 1980 kunde man på ett säkert sätt klargöra hur miljön här vid Skånes sydkust förändrats från ca 5.600 f.Kr. till ca 4.700 f.Kr., dvs under den period som tre olika boplatser avlöst varandra. Östersjöns vattenytan hade under den första boplatsens existens legat ca två meter över dagens vattenyta. Tullstorpsån rann på den tiden ut i en lagun i vilken funnits en avlång, sandig ö. På denna ö hade jägarfolket slagit upp sina bopålar. Endast genom att färdas med båt, dvs stambåtar eller skinnbåtar, har man kunnat komma ut till boplatsen. Runt lagunen har lövskogen trängt på med ek och hassel som dominerande trädslag. Dessa ger möjligheter för en rik undervegetation så man kan lätt föreställa sig det gröna, heltäckande bälte av löv och växter som omgärdat strandmarkerna. Längre in från stranden har trädslag som alm och lind dominerat. Dessa träd kännetecknas av att de lämnar djup skugga och därför måste här undervegetationen varit betydligt öppnare än ute vid strandbrynet.

Det är märkligt att stå på samma plats i dag. Ögat kan följa markens mjuka böljande drag. Det som en gång var en ö utmärker sig i dag som en mindre höjdsträckning. Det som en gång var en vattenlagun skönjer man som en svag sänka i det öppna åkerlandskapet. Om du skulle berätta för en oinvigd att han stod på platsen för en gammal ”skånings” bostad och att detta hem, när det begav sig, var omgivet av en tät urskogsliknande grönska, hade han ifrågasatt din nykterhet. Det ska till mycket fantasi för att begripa att detta verkligen en gång har varit sant i Skateholm. Tack vare arkeologernas envisa och dryga forskningsarbete både i fält och vid skrivbord kan emellertid fantasin bli till verklighet.

Fisket har varit betydande för dessa jägare. Ben efter olika fisksorter visar att man tillrett ett brett sortiment av fisk som fångats i lagunens bräckta vatten, både mört, abborre och gädda - ja, t.o.m. ål. Bland fisksorterna finns också torsk, plattfisk och sill, alltså saltvattensfisk som fångats ute på öppna havet. Givetvis har man förutom fisk kunnat nyttja den rikedom av vilt som skogen gett. Av allt detta, det forntida skafferiet av fisk och kött, återstår i dag endast mängder med benavfall.

Runt 5.400 f.Kr., alltså efter en bosättningstid vid Skateholm på kanske tvåhundra år, hade Östersjöns vattenyta stigit så mycket att man fick överge boplatsen ute på ön, helt enkelt därför att den blivit allt mindre. Tvåhundra år senare, runt 5.200 f.Kr. dyker det upp en ny boplats några stenkast längre inåt i landet; på den tiden på en mindre ö invid den havsvik som vattenhöjningen bildat. Runt 4.800 f.Kr. var det åter dags att flytta p.g.a. det stigande Östersjövattnet. En ny och högre ö utvaldes till boplats och här har man kunnat följa de mänskliga spåren till runt 4.700 f.Kr.

Det säger sig självt att man i Skateholm, genom att boplatsen successivt fått flytta, har ett utmärkt

I projektet Forntid i Nutid i Skånes Djurpark rekonstruerades på 1980-talet en av jägarstenålderns sommarhyddor utifrån arkeologiska kunskaper om skånska boplatsfynd.

fyndmaterial för att beskriva den skånska stenåldersjägaren under nästan tusen år. Det kanske mest spännande är dock alla de gravar som påträffades. Plötsligt hade man fått närkontakt med dåtidens människor. De döda har begravts i direkt närhet till boplatsen, ett tecken på en nära relation mellan förfäder och levande individer. I många gravar hade man strött ut rödockra över de döda, dvs ett rött pulver som framställts genom bränning av jord innehållande någon järnförening. Fortfarande efter sjutusen år framträdde den röda färgen tydligt i gravgroparna. Det är ingen tvekan om att denna röda färg måste ha med själva begravningsritualen att göra. Tyvärr vet vi föga om dessa människor religion. Det faktum att man i flera gravar hittat spår efter mat som den döde fått med sig måste emellertid tyda på en tro på ett liv efter detta.

På den äldsta boplatsen vid Skateholm påträffades 22 gravar och på den därefter följande boplatsen inte mindre än 63 människor. Gravskicket har varit väldigt varierat; här finns gravar där man lagt den döde horisontellt i graven, eller där den döde placerats sittande eller halvsittande i gravgropen.

En framgrävning av ett skelett väcker osökt frågor om t.ex. hur den döde en gång sett sin omvärld, vad som hänt henne eller honom och på vilket sätt döden en gång hann ifatt tiden. I en grav möter vi troligtvis dåtidens skicklige och ärade jägare. En 20-åring har som gravgåvor fått med sig sju stora kronhjortshorn, alla placerade över fötterna. Av storleken att döma måste hornen ha suttit på mycket stora tjurar. En annan grav avslöjar kontakten mellan man och kvinna. En 40-50 års man har gravlagts tillsammans med en flicka i 17-19-års åldern. I en tredje grav möter vi kvinnornas gissel genom tiderna, döden i barnsäng. En medelålders kvinna har satts ned sittande i graven med ett spädbarn lagt i knät. Hon har haft en skinndräkt med påsydda prydnader i form av en mängd genomborrade vildsvinständer. På resan till dödsriket har hon fått med sig ett matknyte med olika fiskar och en stor benbit med vidhängande rådjurskött.

De flesta vuxna har dött i en ålder av 35-50 år. Om man räknar med att en generation, dvs barnafödande ålder, motsvarat kanske 25 år, skulle den äldsta boplatsen ha existerat i ca 8 generationer och den mellersta dubbelt så lång tid. Detta skulle betyda att endast 2-5 individer per generation påträffats i jordgrävda gravar. Var är resten? Även om man räknar med att boplatserna kanske inte varit i bruk så länge eller att man använt dem endast i återkommande perioder under åren, fattas rimligtvis de flesta människorna. Man har t.ex. ansett att upp mot ett femtiotal människor kan ha ingått i gemenskapen vid Skateholm. Om så är fallet är det en försvinnande liten del som redovisas i gravarna. En förklaring kan vara att man haft ett annorlunda gravskick som skett parallellt med begravning i marken. Kanske har de döda satts ut i naturen på samma sätt som t.ex. är belagt bland indiankulturer. I så fall kan de som begravts på själva boplatsen ha haft en särställning, utgjort någon form av elit.

I samband med den nya Västkustbanans byggande har nyligen, dvs 1999, en stor utgrävning vid Saxån söder om Landskrona avslöjat forntidslämningar som för all framtid kommer att befinna sig högt upp på listan över de arkeologiska upptäckter som format vår kunskap om nordborna, och ”skåningarna”, för sju-åttatusen år sedan. Vad de gamla rallarna inte kände till - de som en gång för länge sedan byggde järnvägsbanken här ute vid Öresundskusten vid Tågerup - var att man byggde på en mark som i forntiden legat vid stranden till den betydligt bredare ån precis där denna hade sitt utlopp i det

Utgrävningen vid Skateholm fordrade försiktig frampreparering av de ömtåliga skeletten. En del gravar togs upp i orubbat tillstånd och finns nu till beskådande på olika museer.

dåvarande Öresund. Numera följer arkeologerna nybyggena med helt annat intresse och resultaten låter inte vänta på sig. Men de fantastiska fynd som dök upp här hade ingen kunnat förvänta sig!

Under jägarstenåldern har det funnits en mycket stor boplats nere vid stranden. Rester efter hus och alldagliga lämningar efter människor kunde dokumenteras. Vattnet direkt utanför boplatsen har använts som soptipp och de föremål som inte sköljdes bort sjönk till botten och bäddades in i bottenleran. Tack vare detta lufttäta förpackningsmaterial har mängder av organiska föremål bevarats. Innan utgrävningen kände man t.ex. inte till s.k. mjärdar från stenåldern annat än genom några ytterst fragmentariska och obetydliga fynd. En mjärde är en strutliknande, flätad behållare där fisken lockas in i en smal öppning och sedan inte kan hitta ut igen. På boplatsen vid Tågerup har grävts fram mer än tiotalet mjärdar, många mycket välbevarade. För att locka in fisken hade man ute i vattnet anordnat långa fångstarmar, gjorda av nedslagna pålar och flätverk. Dessa pålkonstruktioner kunde också dokumenteras i detalj vid utgrävningen.

Boplatsen har haft pålverk och bryggor för angöring av båtar. Några båtfynd gjordes dock inte. Kanske ligger båtresterna på det område som i forntiden var lite djupare vatten, i dag det område där den gamla banvallen går fram. Uppe på själva boplatsen hittade man också mängder av avfall men givetvis endast sådant gjort av sten eftersom allt annat förmultnat. Tonvis med slagen flinta berättar om en livlig hantverksaktivitet. Genom att med hornföremål slå på större flintstycken har långa, smala flintspån kunnat utvinnas. Dessa påträffades i tusentals. Av spånen kunde stenåldershantverkarna sedan göra mindre flintföremål.

På boplatsen hittades också spår efter ett antal hus i olika former och storlekar. Här fanns ett runt, kåtliknande hus på ca åtta meters diameter; här fanns ett troligt verkstadshus på knappt tjugo meters längd men också ett bostadshus på drygt femton meters längd. Husen storlek överraskade arkeologerna. En sådan här boplats kan mycket väl ha haft mer än hundra innevånare. Kanske har folktätheten i det dåtida Skåne varit betydligt större än vad man tidigare trott.

Några av boplatsens människor dök också upp på ett påtagligt sätt under utgrävningen. En 35-årig kvinna har t.ex. blivit begravd i en djup grav. Skelettet är otroligt välbevarat; så till den grad att t.o.m. tandsten kunnat påvisas. Tänderna är i övrigt kraftigt slitna men i det närmaste i total avsaknad av karies. Lite högre upp i gravgropen låg ett barn i femårsåldern. Barnet har ett halsband gjort av kronhjortständer. Två flintknivar har också fått följa med i graven. På traditionellt jägarstenålderssätt har man spridit ut rödockra i barngraven. Tron på de högre makterna går igen även i de fynd som gjorts i vattnet utanför boplatsen. Ett sådant offerfynd är ett stort yxskaft, tillverkat av horn. Skaftet är helt täckt av inristade ornament; dvs av tidstypiska geometriska figurer. Här har du ett av de första spåren efter skånska konstnärer!

Hacka av älghorn, påträffat i Malmötrakten. Det sedan länge försvunna trähandtaget har suttit fästat i det borrade hålet.

De första människornas väg till Sverige täckes nu av Östersjöns vatten.

Trädfynd, som visa, att Bornholm varit fast förbundet med Rügen på ena sidan och Falster och Möen på andra.

Av professor Karl A. Grönwall

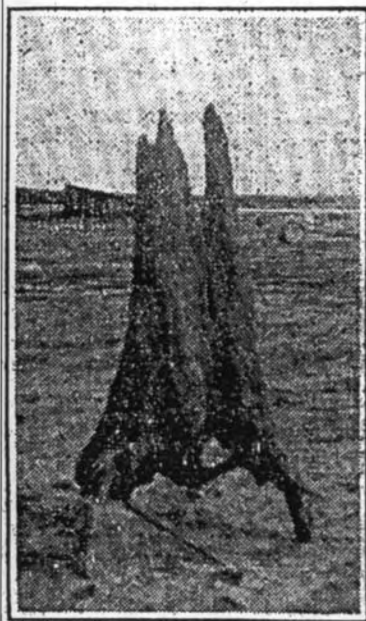
Fisket i Östersjön har i senaste åren undergått en synnerligen stor för ändring och utveckling. Nyare undersökningar, icke minst från svenskt håll, ha nämligen visat, att där i Östersjön på relativt djupt vatten finnes ganska rikligt med flatfisk, rödspättor, slätvar och "skrubbor". Dessa upptäckter ha medfört en uppblomstring för fiskeriet och anskaffande av motorbåtar och trålredskap.

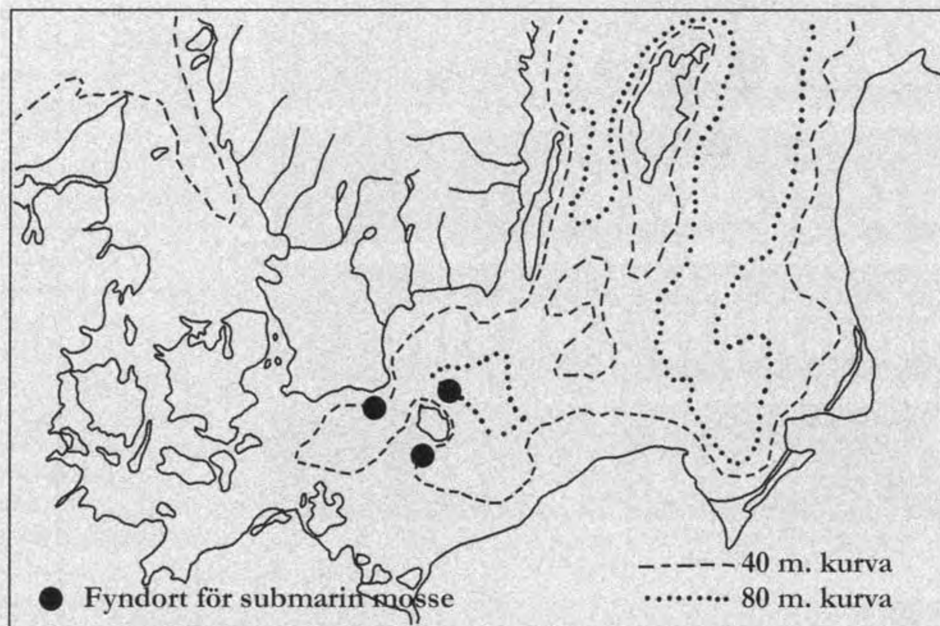
Ett av de områden, där trålfiske i stor skala bedrives efter flatfisk, är farvattnet kring Bornholm och Kristiansö. Fångsten föres huvudsakligen i land till de bornholmska hamnarna, där tjogtals trålfiskebåtar ha sina hamnplatser och vanligen sälja sin fångst till tyska uppköpsbåtar, så t.ex. går fångsten från Svaneke ned till Stolp i Pommern. En del båtar gå dock ut från de svenska fiskelägena.

Vid sådant trålfiske har man under de sista åren i farvattnet kring Bornholm och Sandhammaren gjort egendomliga fynd av trädstammar, som av trålen släpats med och i många fall förts med in till land. Särskilt tre dylika fynd äro värda att omtala.

Sommaren 1926 fick jag meddelande, att ett trållag från Kåseberga, under ledning av Nils Ahl, hade söder om Kåseberga på ungefär 35 m. djup fiskat upp stammar och stubbar av fur; jag fick tillfälle att följa med ut till fiskeplatsen och erhöll alla upplysningar om fyndplatsen samt fick se de uppfiskade trädstubbarna.

Senare fick jag veta att liknande fynd gjorts i farvattnet söder om Bornholm, och professor Bidstrup i Rönne meddelade, att platsen låg söder om Bornholm på sluttningen av Rönnebanken, som från Bornholm går ned till Adlergrund och Rügen, och att fynden i allmänhet gjorts på c:a 35 m. djup. Därifrån hade man fört i land åtskilliga trädstubbar, alla av fur. En av bilderna här

Till vänster: Furustubbe, uppfiskad nordost om Bornholm, på hamnplatsen vid Hällevik.
Till höger: Karta över fyndplatser i Östersjön.

ovan visar en samling dylika på gården till museet i Rönne. Dessa stubbar visa alla en tydlig tillspetsning uppåt, och nedtill en bestämd rotmatta. Detta visar, att dessa furor vuxit i en torvmosse, och icke på fast mark, där furen alltid har pålrot. Tillspetsningen uppåt är en vanlig form av förvittring av träd, när torven går upp kring stubbarne.

Senare ha 1927 gjorts fynd, som tyda på, att torvmossar finnas på ännu större djup i Östersjön. Genom Sölvesborgstidningen meddelades den 20/10, att en fiskare från Hällevik, Konrad Olsson, hade norr om Bornholm med sina fiskredskap hämtat upp en trädstubbe från 45 famnars djup eller c:a 80 m. Senare fick jag tillfälle att taga stubben i ögonsyn, och en annan av bilderna här visar dess utseende, liknande de från Bornholm. Samme fiskare berättade, att han halvvägs mellan Sandhammaren och Rönne hade fiskat upp en trädstam med trålen, men ej fört den med sig, utan låtit den glida ut igen.

För att erhålla ytterligare upplysningar om dylika fynd har Fysiografiska sällskapets i Lund Torvmossekommission med bistånd av fiskerimyndigheterna gjort förfrågningar hos de svenska fiskare; som kunde anses ha haft tillfälle att göra iakttagelser av denna art, och en del upplysningar har redan erhållits.

De omtalade fynden av trädstammar visa, att här i farvattnet kring Sandhammaren och Bornholm finnas torvmossar, ursprungligen bildade på torra landet, men nu belägna på ganska stort djup.

Frågan är då: vad bevisa dessa fynd? Svaret är ej så alldeles lätt. Först och främst, att här på stora delar av den nuvarande Östersjöns botten en gång varit torrt land, där skogar vuxit och där torvmossar funnits i sänkorna, men därnäst, att detta skett på en tid, då redan furen vandrat in här och klimatet i icke oväsentlig grad förbättrats från den arktiska köld, som rådde här, då inlandsisens rand ännu låg kvar i närheten.

Okänd tidning 8/1 1928

Snart byggs de gamla skåningarnas by upp igen ...

SKÅNES DJURPARK: Ett omfattande och långsiktigt arkeologiskt och miljöhistoriskt projekt startar nu i Skånes djurpark. Under våren 1982 kommer man nämligen att bygga boplatser från jägarstenåldern.

Bakgrunden är att man undersökt flera bostäder från jägarstenåldern i mellersta Skåne. Samtliga boplatser var belägna i eller invid Aggeröds och Rönneholms mossar, som under denna tid bildade en tredje Ringsjö. Det är resultaten från dessa undersökningar som skall levandegöras i Skånes djurpark.

MUDDRAS

Strax väster om säldammen ligger en liten uppdämd damm och det är på en sumpig udde i denna som stenåldersjägarnas sommarboplats skall uppföras. Somrarna var något varmare än i dag, och därför behövdes inte någon solidare byggnad som skydd. Hyddan kommer att bestå av en stomme med

Direktör Arne Axelsson från Skånes djurpark studerar en modell av en del av den nya stenåldersbyn tillsammans med projektledare Lars Larsson från Lunds universitet och docent Göran Burenhult från Stockholms universitet.

smala trädstammar som körs ned i marken och binds samman till ett tak. Taket skall täckas med vass. Byggandet skall till stor del genomföras med hjälp av de redskap som fanns att tillgå under jägarstenåldern.

Under vintern lämnade stenåldersmänniskorna de fuktiga områdena och drog upp mot torrare marker. Vinterhyddorna byggdes solidare än sommarbostäderna. Vinterhyddan kommer att ha ett cirka 10 meter långt ovalt format golv som grävs in i sluttningen för att bli plant.

VALLAR

Det uppgrävda materialet läggs upp som vallar runt golvet och dessa bildar fästet för en kupolformad takstol av böjda trädstammar. Över dessa kommer först ett lager vass och sedan ett lager bark att läggas. I mitten av hyddan byggs en eldstad som skall ge värme i hyddan. Avsikten med att bygga vinterhyddan är förutom den pedagogiska aspekten också den att prova olika konstruktionsdetaljer och att mäta i vilken utsträckning hyddan motstår vintern. Liksom vid sommarhyddan kommer olika former av redskapstillverkning och matlagning att utföras såsom flintaslagning och kokning av kött och fisk i den tidens kokgropar.

AKTIVITETER

För olika aktiviteter som är förknippade med stenåldersjägarna ger Skånes djurpark utomordentliga möjligheter till att få tag på material för exempelvis skinnberedning, tillverkning av ben- och hornredskap liksom en riklig tillgång på trä och vass. Här finns också de djur som levde i skogarna under jägarstenåldern, men som nu i stort är utrotade. Genom att i undervisningen för skolklasser kombinera de vilda djuren med stenåldersboplatserna uppnås en större förståelse för hur människor och djur samverkade i en stenåldersmiljö.

Arbetet 3/10 1981

Nytt boplatsfynd vid Sege å eldorado för arkeologer

- Av William Larsson -

DEN GAMLA boplatsen vid Sege, just vid gränsen mellan Malmö och Arlöv, har uppenbarligen varit betydligt större än man tidigare trott, även om arkeologerna varit på det klara med att den kunde vara mera omfattande än vad tidigare utgrävningar söder om Segeå gett vid handen. Nu har man emellertid fått klara bevis för att den sträckt sig också på andra sidan ån, åt Arlövshållet till.

SEDAN EN TID tillbaka håller Malmö stad på att planera för byggnadsverksamhet här, och redan på ett tidigt stadium blev man på det klara med att man hade med den gamla boplatsen att göra, varför arkeologerna i Lund åter kopplades in. Professor Holger Arbman är benägen att datera boplatsen till perioden 5.000-3.000 år f.Kr. Den är något yngre än den som tidigare undersökts på andra sidan ån.

- DET ÄR MYCKET tacknämligt att vi fått tillfälle att göra våra undersökningar innan grävmaskinerna kommer in i bilden, säger professorn. Även om vi känt till platsen är det värdefullt att vi får möjligheter att datera platsen och genom benfynden bestämma faunan.

UNDERSÖKNINGSLEDARE är assistenten vid arkeologiska institutionen fil. lic. Bengt Salomonsson, som berättar att man gjort mycket rikliga och värdefulla fynd. Arkeologerna går nu mycket varsamt till väga och sållar spadtagen. Flintredskap och påfallande mycket benmaterial har kommit i dagen och förts till institutionen i Lund där de efter hand kommer att undersöka materialet. För tillfället arbetar man närmast på att kartlägga boplatsen fullständigt.

NÄR ARBETARNA började gå över den blivande byggnadsplatsen gjorde man en del ytfynd, och detta gav anledning till att man gick på djupet. Just nu arbetar arkeologerna på ett djup av närmare två meter, och de måste ha pumpar igång för att hålla vattnet undan medan grävningsarbetet pågår.

DET NU AKTUELLA området, som är beläget mellan motorvägen och gamla Lundavägen, har av Malmö stad lagts ut som tomter för industrier, och området håller nu på att ställas i ordning. Det var i detta sammanhang som de första fynden gjordes och arkeologerna på allvar tog itu med att undersöka också denna boplats.

Sk.D. 16/10 1962

Trattbägaren från Oxie; ett av Skånes äldsta, mera hela keramikfynd.
De delar som saknas har ersatts med färgad gips.

De som började odla jorden
(4.000 f.Kr. – 1.800 f.Kr.)

Från jägare till bonde

Hur gick det egentligen till när den skånske bonden skapades ur den skånske jägaren? Ja, detta är faktiskt en av de stora arkeologiska frågor som man sedan länge sökt svaret på. Det är ju inte helt lätt att av de stumma arkeologiska fynden göra sig en uppfattning om mänskliga relationer och idéer. Men till viss grad går det. Jag ska inte gå in på detaljer, endast konstatera att arkeologin i dag inte så mycket handlar om enbart föremål utan om olika försök att sätta in dessa i ett mänskligt perspektiv. Helt enkelt låta människan komma fram ur historiens dimma. Även om dimman är kompakt kan man här och var skönja konturer som berättar om idéer och trosföreställningar, om mänskliga kontakter, handels- och vänrelationer m.m.

Tidigare trodde man att införandet av bondekulturen i Norden varit frågan om en tämligen aggressiv invandrarhandling. Så sent som 1964 skrev den erkänt skicklige arkeologen Mårten Stenberger följande:

”Denna invandring får inte betraktas som en mäktig folkbölja som oemotståndligt och på en gång sköljde in över länderna och drev undan eller förintade den äldre befolkningen. Snarare har det varit små grupper av människor, som efterhand vandrat in .… Helt utan konflikter har väl ett sådant inträngande knappast kunnat ske. I Sydskandinavien fanns en äldre befolkning, må vara gles och utan inbördes sammanhållning, som med oblida ögon måste ha betraktat nykomlingarna med deras egendomliga vanor. Denna äldre befolkning fördrevs nog från den för jordbruk och boskapsskötsel tjänliga jorden men fortsatte inte desto mindre att inom stora områden leva sitt eget liv.”

Flintyxa från Oxieboplatsen.

Ett förändrat livsmönster och förändrat utnyttjande av de naturliga resurserna sågs alltså som en invandring av ett nytt folkslag. En jämförelse med övriga delar av norra Europa visade tidigare forskare att detta ”erövrarfolk” fanns spritt över hela området. P.g.a. den speciella keramiken kallades kulturen för ”trattbägarkultur”. Numera talar man inte gärna om en forntida invandring. Förändringar inom livsföringen kan lika gärna - vilket faktiskt är mest troligt - ha att göra med mänskliga handels- och vänskapskontakter. Det kan ha varit idéerna som invandrat, inte människorna.

Under slutet av jägarstenåldern fanns i Skåne utomordentligt rika lövskogar med ett flertal trädslag representerade men där lind och alm dominerade. Förändringar skulle emellertid komma. Genom att studera pollenavlagringar i gamla mossar kunde man redan före mitten av 1900-talet konstatera att almbeståndet runt 4.000 f.Kr. plötsligt börjat minska så mycket att trädslaget nästan blivit sällsynt. Där tidigare täta almbestånd varje år gett rikligt med pollen, som vid sjöar sjönk till botten och lagrades i sjösedimenten, upphörde eller kraftigt minskade nu plötsligt inslaget av almpollen i lagren. En första reaktion på dessa forskningsresultat var givetvis att se almens försvinnande som ett resultat av att människan har börjat röja skog för åkrar. Den forntida täta lövskogen hade fått ge vika och i stället öppnade sig landskapet.

Nu skulle det snart visa sig att det troligtvis inte gått så snabbt med miljöförändringen som forskarna först tänkt sig. I Skåne var det speciellt välbevarade pollenlager i den stora, torrlagda Bjärsjöholmssjön vid Ystad som gav klara indikationer på att uppodlingen inte skett med en gång utan i olika etapper. I början av bondestenåldern, den s.k. tidigneolitikum, skedde en förändring till en glesare skog. Denna följdes ett antal hundra år senare, under den efterföljande s.k. mellanneolitiska perioden, av ytterligare en skogsavhuggningsperiod.

Så kom då den s.k. almsjukan 1979 och farsoten slog i Skåne ned med förödande kraft. Den vackra Örups almskog vid Ystad förtvinade på bara några få år. Man fick plötsligt upp ögonen för att ”almfallet” i förhistorisk tid faktiskt kunde bero på naturen själv och inte bara som resultat av människans svettiga odlingsansträngningar. I dag är forskarna överens om att almens radikala minskning under stenåldern ska ses som ett resultat av flera faktorer, som t.ex. almsjuka, klimatförändringar, mänsklig påverkan osv.

Även om både almar, lindar, ekar och askar – träd som det fanns rikligt av för sextusen år sedan i Skåne – kan bli väldiga i sina dimensioner, kan man faktiskt med viss möda och under längre tid ”tämja” dessa utan att ha tillgång till stora yxor. Genom ringbarkning kunde man effektivt hålla nere skogen. Barken flås av runt trädet på manshöjd och delen över ingreppet dör medan stubb och rotskott slår upp och ger låga, lövrika ”trädbuskar”. Den sena jägarstenålderns små flintyxor kan mycket effektivt ha använts vid denna typ av avbarkning. På detta sätt kan man ha skaffat sig speciella marker för rika lövtäkter och det härigenom öppnare stubblandskapet gjorde det också lättare för tamboskap att beta. Genom att bränna av en del frigjord mark mellan stubbarna kunde också små åkerytor skapas. Förlagan till de långt senare så stora skånska sädesfälten hade sett dagens ljus.

Den jägarkultur som föregick bondstenåldern har kommit att kallas för ”Erteböllekultur”. Namnet kan verka konstigt men förklaringen är enkel. En av de först påträffade boplatserna från denna kultur gräv-

des fram i Ertebölle i Jylland. Vår arkeologiska historia vimlar av sådana kulturer eller kulturgrupper med ortnamn inblandade: Brommekultur, Maglemosekultur, Oxiegruppen osv. Det är ett sätt för arkeologerna att hålla isär olika perioder som kännetecknas av olika föremålsbestånd. För den oinvigde kan dock alla dessa märkliga namn bli lite i mäktigaste laget. Trots detta måste jag kort nämna en del sådana namn på boplatser, vilka alla har betydelse för stenåldern i Skåne.

Erteböllekulturen slutade ca 4.000 f.Kr. Därefter kom en period som forskarna kallar för tidigneoltitikum. Denna uppdelas i två skeden. Tidigneolitikum I, eller ”TN I”, är daterad till 3.950 f.Kr. - 3.650 f.Kr. Den efterföljdes av tidigneolitikum II, eller ”TN II”, som varade under perioden 3.650 f.Kr. - 3.300 f.Kr. Ett karakteristiskt drag för boplatslämningar från tidigneolitikum är förekomsten av keramik, och då av en alldeles speciell typ av keramik, s.k. trattbägare. Av namnet framgår det att keramiken har formen av bägare med halsparti utvinklade som en tratt. Den äldsta trattbägarkeramiken är oftast formad till stora och tämligen otympliga keramikkärl. De människor som använt en sådan keramik måste ha varit hårt rotade; definitivt inga som ständigt skiftat boplats. Trattbägarkeramiken har därför kommit att bli ett signum för de första bönderna i Skåne.

Redan i denna tidiga typ av keramik framträder människans konstnärliga ådra. Den våta leran var ett förträffligt material, dels vid själva formgivningen men också vid dekoreringen. Intressant att konstatera är att den sparsamma dekor som finns verkar ha varit ungefär den samma på olika men samtida boplatser men däremot skiftat med relativt korta tidsintervall. Förhållandet tyder på att befolkningen i Skåne, eller i varje fall i större delar av landskapet, haft nära kontakter med varandra. Genom olikheter i bl.a. ornering av keramik kan arkeologerna särskilja olika grupper vilka motsvarar olika kortare tidsperioder under tidigneolitikum. I Skåne återfinner vi t.ex. grupperna Oxie, Svenstorp, Mossby och Bellevuegården. Under varje namn döljer sig en utgrävd boplats. Till den äldsta fasen av tidigneolitikum, TN I, hör Oxie, Svenstorp och Mossbyfynden medan fynden från Bellevuegården i södra Malmö är yngre och placeras i TN II. Oxiegruppen kännetecknas av s.k. trattbägare med en kort hals på vilken finns ornament av korta streck och små gropar runt mynningen. År 1962 hittades av en tillfällighet stenåldersboplatsen vid Svenstorp i Skabersjö. De forntida keramikerna i Svenstorpgruppen har, till skillnad från sina fränder i närbelägna Oxie, använt sig av snörornamentik, dvs i den fuktiga leran har man tryckt in ett snöre som gett ett mycket karakteristiskt mönster.

Givetvis finns det också föremål av sten från dessa boplatser från den tidiga skånska bondestenåldern. Genast vid en snabbtitt kan man konstatera att det är Oxiegruppen som haft de flintföremål som stått den sena erteböllekulturen närmast. Här finns skivyxor, kärnyxor, tvärpilar och spetsnackiga yxor, vilka alla indikerar att Oxiegruppen kan vara den äldsta representanten för bondestenåldern i Skåne. Dessa stenåldersfynd från Oxie kommer från den stora höjdsträckning, jag skulle vilja kalla det backe, som finns söder om Oxie kyrka. Upptäckten av boplatsen gjordes tidigt men tyvärr skedde ingen ordentlig kontroll av marken när villor skulle uppföras. Något riktigt kulturlager efter en boplats saknas därför. Däremot finns lösfynd från plöjning, fynd från äldre grustäkter och fynd från tre igenfyllda avfallsgropar vilka kom fram vid planeringen av nybebyggelsen. I en av dessa gropar låg ett till stora delar bevarat keramikkärl av typisk trattbägarform,

Flintredskap från Oxieboplatsen. Överst olika typer av yxor, i tredje raden spånblock, borrar och tvärpilar och i den nedersta raden olika typer av skrapor.

ett praktfynd tillverkat av en av Skånes genom fyndet äldsta dokumenterade men tyvärr numera anonyma keramiker.

Lösfynd som tidigt kommit i dagen vid bl.a. plöjning avslöjar att Oxieboplatsen täckt en yta på åtminstone 5.000 kvadratmeter. Den bristande utgrävningstekniken gör det dock omöjligt att säga om bosättningen varit uppdelad på ett eller flera helt avskilda områden. Karakteristiskt för dessa stenåldersbosättningar under sen ertebölletid och tidigneolitikum verkar nämligen ha varit smärre boplatser på kanske en familjs storlek, vilka legat spridda i områden med lätta sandjordar. Från början kan inte odlingsarbetet ha varit alltför omfattande. Att man gärna lade sina boplatser på lättodlade jordar som saknar tung lera tyder dock på en medveten form av ett primitivt jordbruk vilket gått hand i hand med jaktnäringar.

Tillbaka till den intressanta frågan om hur det egentligen gick till när jägaren blev bonde. Vad var det för saker som styrde en så genomsyrad förändring i det dåtida samhället? Övergången från jägarnas ertebøllekultur till böndernas trattbägarkultur verkar ha gått snabbt. Under den yngre delen av ertebøllekulturen kan arkeologerna påvisa att tidigare större jägarbosättningar, typ Skateholm, verkar ha spruckit upp i mindre grupper på kanske ner till en familjs storlek. Det verkar ha varit dessa små grupper som först började odla den skånska marken. Spåren efter de äldsta odlingarna finns i de orörda jordlager som bl.a. finns kvar under den tidens uppkastade gravanläggningar, de s.k. långhögarna. I dessa har forskarna funnit pollenbevis på hur den tidiga jägaren/bonden öppnade landskapet och en gles skog med björk och hassel tog vid. Spår efter brandlager med efterföljande sädesodling har också kunnat beläggas även om just bevisen för sädesodling i den äldsta delen av trattbägarkulturen är ytterst få. Från den tidiga trattbägarboplatsen i Mossby i Skåne har man dock lyckats hitta ett fåtal bevarade sädeskorn; i övrigt har man enstaka bevis på sädesproduktion genom att sädeskorn av misstag lämnat avtryck i fuktig keramiklera.

Viktigt för förståelsen av den äldsta fasen av trattbägarkulturen är också det faktum att man för första gången här i Sydskandinavien börjat uppföra större gemensamma gravanläggningar. Detta tyder på ett väl sammanhållet samhälle där de mindre grupperna i ett område ändå känt så stor inbördes samhörighet att de förenats med ättens medlemmar i döden. Samtidigt visar den enhetliga keramiktypen att man måste ha haft intensiva kontakter mellan grupper i hela Sydskandinavien och i norra Östersjöområdet. Hur ska man utifrån denna bild av det dåtida samhället kunna förklara att man på ett antal hundra år gick över från en urgammal ekonomi baserad på jakt och fiske till en blandekonomi där odling och boskapshållning alltmera kom att spela huvudrollen? Kan det vara så enkelt att mindre grupper lättare har möjlighet att anamma något nytt än fallet varit om man levt samman i stora bebyggelsekoncentrationer? Och när väl någon börjat anamma det nya följer andra då lättare med? Ja, exempel på att så är fallet finns faktiskt i mängder ända in i vårt eget moderna samhälle.

Från de första bönderna – eller snarare jägarebönderna – under tidigneolitikum förflyttar vi oss nu en bra bit fram i tiden, till så där 2.500 f.Kr. Vi befinner oss då i en period som arkeologerna kallar för mellanneolitikum, dvs mitt under bondestenåldern. Nu har åter forntidens ”skåningar” samlats i större flerfamiljsbosättningar. Vi ska hälsa på i en ”by” från den tiden invid Fosie kyrka i dagens Malmö. Men först ett snabbt besök till 1970-talet!

Utgrävningen i Hindby mosse sommaren 1969. Arkeologerna gräver i rutor på en gånger en meter och fynden från olika lager läggs i olika kartonger för vidare bearbetning. I bakgrunden Gullviksskolan. Foto Göran Winge.

Hindby mosse

Tänk så mycket som kan förändras i ett landskap under mindre än en mansålder! Som ung arkeologistudent i Lund 1970 hade jag fått mitt första arbete som grävningsledare på Malmö museum. Det hade kommit på mitt ansvar att säkra de sista spåren efter det centrala partiet av en stor stenåldersboplats, Hindby mosse. Nu skulle det städas upp efter några intensiva grävningssäsonger; nu skulle de sista ytorna grävas fram; de sista jordproverna tas. Med cykel förflyttade jag mig varje morgon från de östra delarna av Malmö till de södra. Mestadels gick färden utmed villagator och förbi åkrar och ängar. I dag finns det inte en enda bit odlad mark kvar på denna sträcka. Utgrävningsplatsen var en idyll, belägen bakom några kolonier. Jordlagret var inte tjockt, mindre än en meter. Man kunde nästan inte kalla det för jord eftersom det var minst lika mycket gråsvart torv som mylla. Fastän vi bara var två som grävde vilade ansvaret för utgrävningen tungt på mina axlar. Bredvid mig arbetade amatörarkeologen

Malte Gullstrand. Vem som ansvarade för vem kan ifrågasättas. Malte var en människa som man lyssnade till, inte kommenderade. Vi blev vänner för livet under de tre veckor utgrävningen varade.

Malte hade aldrig gått på universitet eller brytt sig mycket om bokstudier. Han var självlärd. Överallt där schaktningar pågick dök han upp, spanande och hittande. Ständigt fick arkeologerna på Malmö museum kommenderas ut till nya fynd.

-"Jag har näsa för det här. Jag kan lukta mig fram till ett fornfynd", sa han alltid.

Och jag var böjd att hålla med. Alltid när det gällde att gräva fram gamla igenfyllda avfallsgropar från forntiden spelade hans luktsinne in. När vi andra arkeologer kunde ligga i timmar och kanske bara hitta några ynka keramikskärvor, kunde Malte ligga bara några meter bort och fylla den ena fyndlådan efter den andra med de mest fantastiska saker. Det måste ha varit hans näsa!

Hindby mosse var ett stort, låglänt område som en gång ingått i Segeås stora vattenområde men som under årtusendenas lopp alltmera torkat upp. Vid ingången till bondestenåldern var delar av området dock fortfarande en mindre sjö. Åt norr och väster bildade sjön en svagare sluttande strandkant och här låg boplatsen. Öster om mossen reste sig terrängen tämligen högt och bildade den långa och breda höjdsträckning som än i dag är så dominant i det här befintliga industriområdet. Här, vid strandkanten, hade någon eller några människor för så där en femtusen år sedan stått och planerat ett dåtida bostadsområde. Så måste det ha gått till. Någon måste ha sagt de förlösande orden: -"Här bygger vi våra nya hus!" Vem var dom, de nya husbyggarna vid stranden?

Lämningarna efter denna stora boplats är inte helt lätta att tolka trots den stora fyndmängden. Tack vare den under höst och vår fortfarande mycket vattensjuka marken hade området skonats från alltför omfattande djupplöjning. Jordlagret var därför endast omrört i de översta delarna medan alla föremål och stenkonstruktioner djupare ner fanns kvar på samma plats där de lämnats för femtusen år sedan. Centralområdet utgjordes av ett tjockt, svart, sotigt, nästan fettaktigt s.k. kulturlager; dvs jorden var nedsmutsad av mänsklig aktivitet. Detta lager tunnades ut åt sidorna, klart markerande det område som en gång varit mest använt.

Husen då? Ja, tyvärr är det så att man i tjocka kulturlager, där inte organiskt material som t.ex. träkonstruktioner bevarats, har svårt att hitta spår av huskonstruktioner. Så var det här i Hindby mosse. När väl kulturlagret var bortgrävt avtecknade sig flera igenfyllda stolphål i den underliggande ljusa sanden. Av alla de stolphål som måste ha funnits i själva kulturlagret fanns däremot inget att se när arkeologerna grävde sig igenom den mörka jorden. Med dessa brister i dokumentationen kunde man inte skapa någon klar bild över de hus som bevisligen måste ha stått på platsen. Givetvis en missräkning, men sådant får man finna sig i som arkeolog. Det rika fyndmaterial av sten, ben, horn och keramik som kunde bärgas från det mörka kulturlagret var däremot nog med plåster på såren.

Benmaterialet från boplatsen i Hindby mosse visar tydligt att de människor som levt här varit bönder. Man har nämligen hållit tamboskap. Detta hindrade emellertid inte att pilbågen och kogret med pilarna ändå har hängt löst på väggen. Ofta har den tagits ner när bonden velat utnyttja de omgivande skogarnas förråd av vilt. Mängder med benavfall från boskap, svin, får och getter låg blandat med

ben från kronhjort och rådjur. Vi befinner oss i forntiden, återvinningens tidevarv. För dessa människor har djuren, både tama som vilda, varit en av de främsta råvarutillgångarna. De gav inte bara kött och hudar. Senorna togs tillvara som bindmaterial, benen och hornen bearbetades till redskap och genom att koka klövarna kunde dessa tillsammans med andra lämpliga ingredienser omvandlas till hållbart lim och tätningsmedel.

Det är spännande att sitta med en jordig benbit i handen, kanske nyss framgrävd ur ett kulturlager. Med fingrarna är det lätt att peta bort jorden. Är det frågan om en bortslängd rest efter en måltid eller har min anonyme köttätare från historien lämnat efter sig ett personligt visitkort? Några skåror i benet efter en flintegg visar att så har varit fallet. Kanske finns det ett borrat hål, kanske har benbiten slipats eller så har den medvetet skurits av,

Kohornet strax efter friläggning i Hindby mosse. Foto Göran Winge.

allt tydliga tecken på att den kommit till användning efter måltiden. Benprylar, dvs bennålar i olika dimensioner, var de vanligaste bensakerna som hittades på boplatsen i Hindby mosse. Med sådana här verktyg har våra stenålderssläktingar effektivt kunnat arbeta med skinn och skinnsömnad. Genom att spjälka djurben på längden har man fått användbara mejslar, vilka i ena änden genom slipning försetts med en vass egg. Av kronhjortshornen har man tillverkat olika former av slagverktyg. Dessa har ofta slagmärken och nötningsspår i båda ändar; tecken på att de använts som mejslar vid stenarbeten, t.ex. vid tillverkning av flintyxor.

Ett speciellt intressant fynd var ett helt kohorn som plötsligt dök upp ur den mörka kulturjorden. Hade det varit på vilken annan utgrävning som helst hade man som arkeolog bara förpassat ett sådant horn till en märkt papplåda som sedan antagligen glömts bort i ett arkeologiskt magasin. Så blev inte fallet med detta horn. Vi befinner oss i bondestenåldern och tamboskap var ett nytt inslag som infördes med de första bönderna. Även om kossan från Hindby mosse inte levt tillsammans med de allra första bönderna hade hon ändå en anmärkningsvärt hög ålder. Hennes horn hamnade därför i en monter på Malmö museum.

Våra nötkreatur härstammar från den s.k. uroxen, en djurart som tyvärr numera är utdöd. Förvandlingen från djur i vilt tillstånd till tamboskap anses ha påbörjats i medelhavsländerna för så där en åttatusen år sedan. De första nötkreaturen i norra Europa har antagligen varit storvuxna och mycket lika anfadern uroxen. Så småningom minskade deras storlek och under t.ex. medeltiden fanns det fullvuxna kor som bara hade en mankhöjd på runt en meter; att jämföras med mått runt 1.30 som är vanligt i dag.

De slipade flintyxorna

Jag tror att den sista flintyxan vid Hindby mosseboplatsen hittades den 12 juli 1970. Vi höll just på med att avsluta grävningen av det centrala boplatslagret, endast de två sista kvadratmeterna av kulturjord skulle undersökas. Och där låg den framför mina ögon, lika vass nu som den var för femtusen år sedan. Yxan var uthuggen ur ett stort flintstensblock och den hade sedan blivit slipad och blankpolerad. Ytan var så blank att man nästan kunde spegla sig i den. Hur lång tid hade det tagit att slipa yxan? Här hade du suttit i solen i åtskilliga timmar och slitit med att få verktyget blankpolerat, du min anonyme men genom redskapet högst påtaglige förfader. Vad hade du använt för slipmaterial? Antagligen sand från sjön men flintan är hård och kunskapen hur arbetet i detalj gått till har du för alltid tagit med dig i graven.

Men - olyckan hade varit framme. Ett missriktat hugg med yxan hade knäckt den. Det var bara den främre delen av verktyget som vi hittat. Hade yxan gått sönder under det första provhugget eller hade den varit i bruk en tid innan felhugget? Var det lätt att ha sönder dessa flintyxor - eller snarare - hur svårt var det egentligen att använda dessa?

Flintyxan som föremål är i allra högsta grad någonting som man förknippar med bondestenåldern. Och visst är det riktigt att göra så. Det fordrades kraftiga yxor för att rå på de stora träd, främst lövträd, som för drygt femtusen år sedan bildade djupa och täta skogar i landskapet. Redan under jägarstenåldern hade man visserligen haft yxor men dessa var lätta och mäktade inte gärna med att fälla stora träd. Jägarnas flintyxor var dels s.k. ”kärnyxor” som tämligen rått huggits till ur en mindre, avlång flintbit, dels s.k. ”skivyxor” som man fått fram genom

Amatörarkeologer!

Ett ord som både kan väcka entusiasm och irritation. Under åren har jag haft förmånen att träffa många av dessa historiskt intresserade, ”självlärde” arkeologer. För mig har det varit självklart att man tar till vara det djupa intresse som finns här och var i stugorna. Redan på ett arkeologmöte i Stockholm 1972 fick jag emellertid klart för mig att det inte var rumsrent att som seriös arkeolog gå utanför de akademiskt skolade kretsarna. Sådant hyckleri känner jag väldigt lite för. Självklart måste all arkeologisk verksamhet ledas av fullt utbildad personal, självklart måste man ta hänsyn till att de utövare av det mycket kompetenta arkeologiyrke som i dag finns har tryggade arbetsförhållanden. Men kunskapen och jakten på vårt kulturarv får inte enbart bli till en sysselsättningsfråga. Vi har alla rätt till vårt kulturarv. Det bästa sättet att väcka historieanden inom dig är när du får vara med på en utgrävning. Har du då dessutom förmånen att finna en keramikskärva eller ett flintredskap så är du med stor sannolikhet såld för arkeologi för resten av ditt liv.

I dag sker avschaktning för nybyggen ofta som gigantiska markarbeten. Arkeologerna tvingas, dels av kostnadsskäl, dels av prioriteringsskäl att släppa områden som man inte undersöker för att i stället koncentrera sig på sådana som kan tillföra ny vetenskaplig kunskap. Här borde det kunna finnas utrymmen för intresserade att få sin ”historiekick”. Under ledning av en museiman från det lokala museet skulle man kunna arrangera grävningar en eller ett par dagar tillsammans med föredrag. Tala om framtidens levande museer.

Den skånska arkeologin har många framstående amatörarkeologer att tacka för upptäckter av fornlämningar vilka berikat forskningen. På 1970-talet startades Limhamns arkeologiförening, en förening som troligtvis är en av landets främsta i sitt slag. Varje år bjuder man in mängder med ytterst kompetenta föreläsare. Bilden visar en av föreningens första exkursioner till utgrävningen av en boplats i Fosie.

att med ett hårt slag ”skiva” ett större flintblock. Dessa tidiga flintyxor var säkert funktionsdugliga, men knappast effektiva nog att börja röja urskog med, om man med röjning menar nedhuggning av större träd.

Under tidigneolitisk tid, ca 3.950 f.Kr. - ca 3.300 f.Kr. var det däremot dags för de slipade flintyxornas intåg på historiens arena i Sydskandinavien. Först ut var de s.k. ”spetsnackiga” yxorna som är typiska under den tidigneolitiska perioden och som förekommer redan på den s.k. Oxiegruppens äldsta boplatser. Yxtypen påträffas i stor myckenhet i just Skåne. Redan den legendariske svenske arkeologiforskaren Montelius insåg i slutet av 1800-talet att typen tillhörde de äldsta slipade flintyxorna. Den spetsnackiga yxan är helslipad och jämnt tillspetsad mot nacken. Den saknar smalsidor; yxans två välvda sidor möter istället varandra i en markerad kant.

Under mellanneolitisk tid kommer en helt ny typ av yxa, den oftast betydligt större och framför allt längre flintyxan. Denna kallas för ”tunnackig” yxa. Kännetecknande för typen är att yxorna är flata, lätt avsmalnande mot nacken och fyrsidiga i genomskärning. Längden kan ligga på mellan 15 cm ända upp till 40 cm. Förändringen av flintyxetyp från spetsnackig till tunnackig måste, med beaktande av storleksskillnaderna, ha haft ett speciellt ändamål. Med de större flintyxorna har man fått ett effektivare redskap när det gällde att röja landskapet på de verkligt stora trädstammarna. Naturen har alltmera fått inrätta sig efter stenåldersmänniskans önskemål.

Jag skulle gärna ha velat få träffa en av dessa flintyxetillverkare. Antagligen hade jag stått i stum beundran och åsett när han med hjälp av runda, handstora ”knackstenar” gett ett stort, avlångt flintstycke en första grov bearbetning. Denne skicklige ”flintsmed” hade med kraftiga slag mot yxämnet huggit bort den ena stora flintflisan efter den andra. Sakta men säkert hade redskapet vuxit fram i mannens hand. Antagligen var det inte alla män som hade privilegiet att räknas som flintyxehuggare. Kanske har handlaget varit förbehållet en mindre grupp? Kanske har dessa behandlats mera vördsamt än andra i släkten? Det som en gång varit en självklarhet finns emellertid inte längre några upplysningar om, men fundera får man däremot alltid lov att göra. De stora flintyxorna måste nämligen bevisligen innehaft en magiskt makt. Det visar inte minst många offerfynd där dessa ingår.

Förr hade åtskilliga skånska bönder sitt eget arkeologiska museum. När man plöjde marken med häst eller mindre traktor kunde man hela tiden lätt se vad plogen drog upp ur jorden. Stenföremål, som var lätt igenkännbara som gamla redskap, tog man gärna hand om och stoppade i en skokartong i byrån hemma på gården. Slipade flintyxor var på detta sätt typiska inventarier i många skånska bondgårdar. Fortfarande finns en del sådana privata bondesamlingar kvar men de blir tyvärr allt färre. I dag går det ju att sälja gamla fornfynd på öppna marknaden. Saker som påträffats vid plöjning och som inte har ett metallvärde av typ silver och guld, faller inte under fornminneslagen utan är upphittarens egendom. Fynden från åkrarna försvinner på detta sätt från de gårdar och de jordar där de haft sin hemort sedan tusentals år. En del av bygdens historia går för alltid förlorad. Som samlarobjekt i antikvitetssammanhang på den internationella prylmarknaden övergår de bara till att bli anonyma och hemlösa föremål utan annat värde än det rent ekonomiska köp- och säljvärdet. En sådan man som Gunnar Jakobsson hade inte gillat utvecklingen.

Jag träffade Gunnar många gånger ute i Fosie. Sin arbetsplats hade han vid Lockarps bageri, sitt hjärta hade han hos den skånske forntiden. Både han och Malte Gullstrand var pionjärer när det gällde att leta rätt på de förhistoriska lämningar som dök upp vid de många schaktningar som skedde runt Malmö på 1960-70-talen. Till skillnad mot Malte samlade Gunnar också på föremål. Hans samlarnit gällde dock inte bara sådant som han själv hittat på schakthögarna utan även i hög grad sådana gårdssamlingar som hotade att försvinna. Föremålen registrerades noggrant; det var viktigt att inte mista kunskapen om var föremålet hittats. Gunnars hem var som ett bättre arkeologiskt museum. Men som alltid när det gäller privata samlingar, hur noggrant och omsorgsfullt de än vårdas, riskerar de att skingras. Jag vet inte om Gunnar lever i dag och jag vet definitivt inte om hans stora samling lever kvar intakt. Hoppas kan man ju.

Numera sitter bönderna i väldiga maskiner högt över den jord som föder dem. Eventuella fornfynd som plogen drar upp tas inte längre till vara. De ligger framme vid ytan något år för att sedan åter försvinna i djupet vid nästa plöjning. Mycket kunskap om det forntida Skåne försvinner på detta sätt. För det är faktiskt tack vare de äldre plöjningsmetoderna, när bonden hade en chans att se lösfynden i markerna, som gör att vi vet mycket om stenåldern, inte minst om s.k. offerfynd av flintyxor.

Samtidigt som de äldsta jordbrukarna börjar uppträda i Skåne dyker det också upp s.k. ”slutna fynd” i form av offerfynd. Med ett ”slutet” fynd menar arkeologen ett fynd av flera föremål som bevisligen måste ha lagts ner samtidigt och alltså varit samtida. Bland offerfynden är flintyxan ofta förekommande. Ta t.ex. de två vackra flintyxor, 35 respektive 39 cm långa, som påträffades invid Björn-

De två praktyxorna från Björnstorpsgatan i Malmö offrades en gång till okända gudar.

storpsgatan i södra Malmö. Med all rätt har de under lång tid haft en framträdande plats i fornsalen på Malmö museum. Att yxorna en gång nedlagts på en helig plats, troligtvis ett vattensjukt område, kan man nog våga utgå ifrån. Yxorna är inte slipade men detta har tydligen inte varit något hinder för att använda dem som gåva till numera okända gudar. Inte långt från detta fynd påträffades ytterligare ett offerfynd från stenåldern. En bonde vid Djupadals gård var igång med djupplöjning. Plötsligt låg de bara där; fem vackert slipade flintyxor. Tack vare dåtidens relativt långsamma plöjningsmetod hann bonden notera att yxorna prydligt lagts bredvid varandra med eggarna åt samma håll. Han lyckades också ta tillvara yxorna som nu finns på Malmö museum.

Flintyxorna från Djupadal har med stor sannolikhet lagts ut i en dåtida mosse som legat i närheten av en boplats. Även på boplatser kan det dock konstateras att offerfynd grävts ner i marken. Ett exempel är faktiskt boplatsen vid Hindby mosse. Under en större, markfast sten hade man grävt ner två flintyxor och två flintmejslar. Stenen, eller det väsen som förknippades med den, måste ha räknats som helig. Kanske har stenbumlingen haft en

Tidstypisk keramik och stenverktyg från Hindby mosse.

speciellt attraktiv form, kanske har den sedan urminnes tider varit känd som hemvist för små övernaturliga varelser som det gällde att hålla sig vän med. Man kan i vårt upplysta samhälle skratta åt dylik skrock men om du till äventyrs gör det är det bara att sända en tanke till det moderna Island. Än i våra dagar händer det här att vissa jordfasta stenar får bli kvar vid modern nybebyggelse. En ny väg kan utstakas i en båge runt ett stenblock enbart av omtanke för de väsen som kan finnas här. De övernaturliga skulle nämligen inte gilla att stenen sprängdes. Av stenblocket i Hindby finns dock inget kvar. Arkeologerna kunde bara konstatera att detta sprängts, troligtvis i samband med uppodlingen av mossen i sen tid. Det var under sprängskärvorna som fynden gjordes. Bland offerfynden låg också två flintdolkar från en yngre period av stenåldern än själva boplatsen. Stenens magi hade alltså levt kvar även efter det att människorna slagit ned sina bopålar någon annanstans.

Flintyxor kan för oss moderna människor verka ytterst primitiva. Dessa redskap har emellertid utvecklats under lång tid av påhittiga och praktiskt lagda människor. Och resultatet är faktiskt inte dåligt. Hur snabbt går det t.ex. att hugga ner ett bastant träd med en simpel flintyxa? Många skulle inte ens våga sig på en gissning, bara sucka inför en så kanske till synes omöjlig uppgift. För att utröna bl.a. effektiviteten i dåtida röjningsverktyg, var vi några stycken som i Skånes Djurpark vintern 1981 drog igång ett stort och publikdragande stenåldersprojekt, ”Forntid i Nutid”. Vid den tidpunkten var Lars Larsson från arkeologiska institutionen i Lund igång med att gräva fram spännande jägarstenåldersboplatser i Skateholm vid Skånes sydkust, arkeologen Göran Burenhult hade specialiserat sig på stenålderns stora stenkammargravar och själva höll vi i Malmö på med att gräva fram Sveriges första ordentligt dokumenterade långhus från stenåldern. Nu slog vi ihop våra påsar och började under några år att rekonstruera stenåldern i full skala.

Det hela började en snöig och kall januaridag 1981. Först ut var försöken med att fälla träd med dåtida flintyxor. En grupp holländska arkeologer ledde försöken med flintyxehuggningen. Nytillverkade, slipade yxor hade skaftats i långa trähandtag. Denna vinterdag började yxhugg från flintyxor åter att höras i den skånska naturen - första gången det hade hänt var för sextusen år sedan. En manstjock ekstam blev föremålet för huggen. I yxskaftet satt en kopia av en s.k. spetsnackig flintyxa. Vi var nog många som blev ordentligt överraskade den här dagen. Det tog nämligen bara en dryg timme att få ner trädet. Flintyxan var efter användandet helt oskadad och hade kvar sin skärpa.

Det var genom slipning som flintyxorna blev vassa och släta. Det känns naturligt att här och nu berätta om en av Skånes märkligare fornlämningar, belägen vid Gantofta sydöst om Helsingborg. Du hittar den väster om järnvägen strax söder om bebyggelsen. Från sevärdhetskringlan med texten ”Sliprännor” vid stora landsvägen går en liten grusväg fram mot något som på ett hundratal meters avstånd ser ut som en större träddunge mitt på den uppodlade slätten. Förvåningen blir garanterat stor när du upptäcker att det mestadels är topparna på mycket höga träd som är synliga. En mäktig och djup bäckravin skär sig nämligen här in i slättlandskapet, en ravin täckt av tjock, lummig grönska.

Via en brant stig med trätrappor låter vi grönskan sluta sig över våra huvuden. Den lilla bäcken i ravinbottnen avger en fuktighet som t.o.m. mitt på sommaren är mycket påtaglig. Allt är på något sätt så overkligt på denna plats. Ravinsidan med sin

porösa sandsten reser sig majestätisk över huvudet på besökarna ... bokstavligt talat. Berget välter sig ut över ravinen ... det randiga berget!

I hela bergssidan finns nämligen tusentals skålformade sliprännor. De täcker det synliga sandstensberget från botten till hjässan. T.o.m. på undersidan av bergets övre uthäng ser man sliprännor. Sliprännor döljs säkert också under markytan. Marken nere i ravinen består ju av tonvis med nedrasade jordmassor. Glöm inte att följa den hala och branta stigen utmed ravinkanten. Bergväggen kantas hela sträckan fram av dessa märkliga skålformade sliprännor. De finns här i tusentals ... och ingen vet egentligen vad de använts till!

Sliprännor är i vetenskaplig litteratur kända från Gotland sedan 1850-talet. Då kallades de ”sliparestenar”. Snart skulle de emellertid få det fantasieggande namnet ”svärdslipningsstenar”. Det väcktes dock röster mot tolkningen att skårorna uppkommit vid slipning av svärd. Slipskårornas bågform gjorde ju tanken omöjlig. Även mängden slipskåror trotsade tanken på vapenslipar. Enbart på Gotland re-

Berget i Gantofta är ett av Skånes mera spektakulära fornminnen. De tusentals slipspår som finns här måste ha uppstått när man med hjälp av stora träställningar slipat okända föremål.

gistrerades i en undersökning år 1933 drygt 500 slipblock och sliphällar. Fynden av sliprännor var jämnt fördelade över hela ön. Det konstaterades då också att ”ej sällan gå rännorna i samma block i olika riktningar, någon gång även tvärs över andra. Liknande är fallet å hällytor.”

Slipskåror finns på ett flertal platser, varav Gotland står i en särklass för sig. Av andra platser i Sverige kan nämnas den nordvästra delen av Skåne samt Halland medan utländska exempel på slipskåror finns i t.ex. Tavastland i Finland och i Luxemburg. Trots att de finns på flera ställen är slipskårornas dateringen mycket osäker. På några s.k. bildstenar från Gotlands yngre järnålder, dvs ca 600-700-talen e.Kr., finns emellertid sliprännor. Dessa bör ha tillkommit efter det att bildstenarna gått ur bruk, alltså under vikingatid.

Under 1970-talet lanserades den astronomiska sliprännteorin. Med utgångspunkt från fyndplatser med i det närmaste parallella rännor kunde gåtans pusselbitar falla på plats. Trodde man! Rännorna skulle ha varit siktlinjer mot himlavalvet. De dåtida prästerna graverade med 19 års intervall in månens läge vid viss tidpunkt på året. Ett stort fel med denna teori var emellertid att man valt ut ett fåtal platser där resultatet svarade mot det man ville försöka att bevisa. Dessutom ... varför skulle man gravera in siktrännor på maximalt endast metern i längd mot avlägsna himlafenomen!

En frisk fläkt av humor dammade av sliprännproblemet på 1980-talet. Den minst sagt märkliga teori som då lades fram utgick från golfspelet. Rännorna var skapade för stenprojektiler, vilka medelst träklubbor sändes iväg mot landstigande fiender vid Gotlands kuster. Dåtidens svenska kustartilleri hade trätt i funktion!

I funderingarna vad för funktion sliprännorna spelat har man i mångt och mycket stirrat sig blind på problemet enbart utifrån Gotlandsförekomsterna. Ska gåtan om dessa sliprännor någonsin kunna lösas är det kanske i stället just vid Gantofta invid Helsingborg detta kan låta sig göras. Här faller t.ex. de smått fantastiska teorier som lagts fram som äpplen i höststorm! Astronomiska siktskåror mot måne och andra himlafenomen är en omöjlighet; i Gantofta går rännorna i alla väderstreck, även neråt och inåt berget. Den smått fantastiska teorin om att rännorna skulle vara utskjutningsplatser typ golfspel faller på sin egen orimlighet. Ingen golfboll, om än av sten, kan ligga kvar i rännor på undersidan av en klippa som den i Gantofta.

Gantoftaravinen lämnar faktiskt inget annat alternativ kvar än själva slipningsfunktionen. Det man en gång slipat måste ha varit runda och/eller kortare föremål. Placeringen av rännorna tyder dessutom på att ställningar har använts för att underlätta arbetet. De jämnt rundbågiga skårorna visar också att man använt sig av flyttbara, roterande hjulkonstruktioner. Vad har man då slipat för någonting? När har detta skett? Stora och till skillnad från Gantofta även breda sliprännor invid Husaby i Västergötland har i efterhand använts som inknackningsplats för hällristningar från bronsåldern. Alltså måste sliprännorna vara äldre än dessa. Kanske är det redan på stenåldern som sliprännorna i Gantofta kommit till?

Dessa frågor går inte att besvara ... än så länge. Vid slipväggen i Gantofta döljs emellertid ravinens botten av tjocka jordlager som under tidernas lopp rasat ner. I jorden bör finnas spår efter arbetsställningar och efter restprodukter från själva tillverkningen. Egentligen är det fantastiskt; ravinen bara ligger och väntar på att avlockas sina hemligheter.

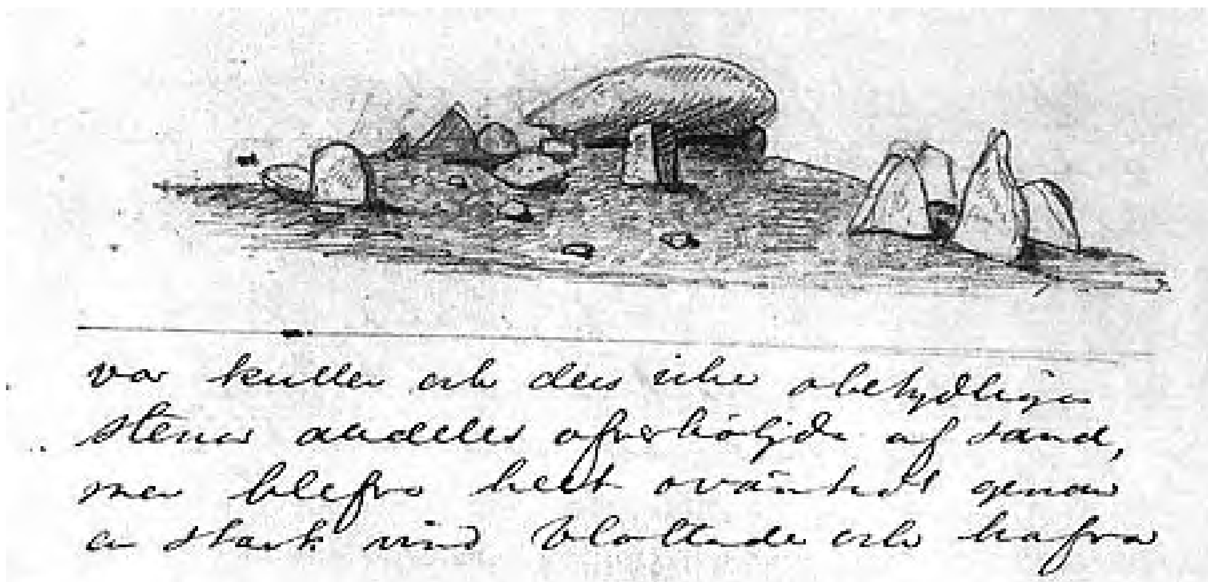
Bönderna reser stenmonument

Under stenåldersarbetet i Skånes Djurpark genomfördes också något så annorlunda som att återskapa ett skånskt gravmonument som varit försvunnet sedan många hundra år. Vad var detta för en grav och varför skulle man göra något sådant?

Idén kom egentligen från arkeologen Göran Burenhult. Han hade då blivit anställd på Malmö museum för att leda utgrävningen av en långdös, dvs en speciell typ av grav från stenåldern, påträffad vintern 1970 ute i Fosie en knapp halvkilometer från Hindby mosse. Fornfyndet hade först väckt en hel del bekymrade miner hos museifolket. Ett stort område direkt under matjorden var täckt av småsten som bildade en ordentlig stenpackning. Vad var detta för något? Efter ett tröstlöst och ihärdigt bortrensande av den täckande jorden, avtecknade sig den av människor stensatta ytan som en närmast oval form på drygt 22 meters längd och 18 meters bredd. I ytterkanterna saknades emellertid stenläggningen i begränsade områden vilka återkom med jämna mellanrum. Detta gjorde att tveksamheten i utgräv-

Havängsdösen med sitt magnifika strandläge. I bakgrunden sticker Stenshuvud upp som ett förstenat sjömärke.

Hans Hildebrands teckning av långdösen vid Haväng år 1869. Teckning och rapport i ATA, Stockholm.

ningsteamet snart förbyttes mot spänningskittlande visshet. Vi arkeologer stod här inför resterna efter en grav, en s.k. långdös, från den äldre bondestenåldern. Av de stora, upprättstående stenarna fanns endast de igenfyllda, stenfria hålen kvar. Själva stenblocken var sedan länge borttagna, troligtvis återanvända vid husbygge eller liknande.

Dösar och gånggrifter, s.k. ”megalitgravar”, är något som man länge förknippat de första bönderna med här i Skandinavien. De står lite varstans på den skånska slätten; stora stenar med ett eller flera pålagda takblock, ofta omotiverat placerade mitt ute på den moderna bondens grönskande fält. Inte sällan är de helt frilagda så att både takblock och stödjande stenar är helt synliga, som t.ex. fallet är med Havängsdösen på Österlen, Trollasten vid Ystad, Eskilstorp vid Vellinge och Hofterupsdösen vid Löddeköpinge. Ibland är de halvt dolda i en jordhög som Skegriedösen på Söderslätt och Bröt Anunds grav vid Åraslöv. De kan också vara helt dolda i en gravhög men tillgängliga genom en smal krypgång som fallet är för gånggrifterna vid Gillhög och vid Örenäs nära Glumslöv.

Det är inte alltid bönderna som forslat bort jorden runt många av våra megalitgravar. Moder natur kan också ha spela ett spratt. Så har fallet t.ex. varit med den vackra Havängsdösen ute vid Skånes östra kust. Den senare riksantikvarien Hans Hildebrand företog 1869 en resa i Skåne och beskriver fornminnet vid Haväng på detta sätt:

”Nere vid hafsstranden fann jag ett annat exempel på hafsvindarnes styrka. Der låg på en stenomsatt sandkulle en s.k. lång dyss, som nästan kunde kallas skeletterad af blåsten. För 23 år sedan var kullen och dess icke obetydliga stenar alldeles öfver-

höljda af sand, men blefvo helt oväntadt genom en stark vind blottade och hafva sedan blifvit synliga.

Å föregående sida har jag aftecknat hela dyssen, sedt från sidan … Tyvärr hade grafkammaren för några år sedan blifvit af ett par bönder undersökt. Löjtnant Martas uppgaf med säkerhet, att man der funnit ben af menniska, derbland ett fullkommet oskadadt cranium, som sedan det blifvit uttaget, förstördes samt en större, slipad stenmejsel. Fyndet tillhörde således - hvilket man kunde vänta - den slipade stenens ålder."

Från Skånes östra sida till dess västra. Jag tycker vi ska göra ett besök inne i Örenäs gånggrift! Gånggriften ligger bara ett stenkast från Öresunds vågor. Det hela ser inte speciellt imponerande ut, betraktat utifrån och kanske på lite avstånd. En vanlig gräsbevuxen kulle … om det nu inte hade varit för det där svarta hålet i kullens kant. Här är ingången

Besök vid ingången till gånggriften i Örenäs i början av 1900-talet. Foto i LUHM:s arkiv.

till den äkta skånska stenåldern. Det har regnat och marken i hålet är föga inbjudande, snarare kleggig för att uttrycka sig på skånska. Beväpnad med ficklampa bär det in i mörkret. Hålet är så lågt att det blir till att åla sig de första meterna. Stenblocken i taket känns psykologiskt mycket tunga och stenväggarna står så nära att de vill krama luften ur besökaren. På något märkligt sätt känner man sig inte välkommen. Det är i en sådan här situation som tankarna kan få fritt spelrum. Hur kom man på idén att bygga dessa väldiga stengravar? Infördes seden med stenbyggandet nästan över en natt eller har det funnits förenklade prototyper i t.ex. trä som föregick dessa stenålderns bastanta dödshus? Innan den frågan kan besvaras ska vi åter göra sällskap med forskaren Bruzelius på 1800-talet. Vi bläddrar i hans efterlämnade manuskript och finner två platser med en alldeles speciell typ av minnesmärken från den skånska stenåldern. Den ena ligger i Skabersjö öster om Malmö. Bruzelius skriver:

”Skabersjö socken, n:r 7 och 15: ligger på en liten avlång upphöjning en ganska ansenlig långdös med en del omgivningsstenar kvar. Av allmogen kallas den ”Dyssesten” och säges det, att man flera gånger sett en man rida på en ”hoelös hane” (*huvudlös tupp*) till närliggande sandkulle. Såsom teckningen visar (*ej medtagen här*) består fornlämningen, vilken är omkring 172 fot lång, av en stor överliggare. I nordöstra ändan finnes kvar 10 omgivningsstenar vid ena och 7 dito vid andra sidan. Inalles är dessutom 15 stenar synliga.”

Denna grav finns fortfarande bevarad och går numera under namnet ”Örnakulladösen”. Det andra stenåldersmonumentet, som vi ska plocka fram genom att tacksamt bläddra i Bruzelius efterlämnade papper, ligger invid sydkusten strax öster om Trelleborg:

”Kyrkoköpinge: På nr 11 Mellanköpinge helt nära Dalköpinge å ligger mittemot en stendyss på sistnämnde bys ägor en stensättning till en långdyss. Omgivningsbanan som ännu omfattas av 40 mer eller mindre synliga stenar, har en längd av 118 alnar, bredd av 12 dito. Den kallas av allmogen ”Jättegraven”. Vid dess västra ände ligger en stendyss, av vilken man ser endast fyra stenar. Dessa tre monumenter står tydligen i sammanhang med varandra och tillhör utan tvivel stenåldern.”

Jo, den gode Bruzelius hade rätt. De två fornlämningarna som han beskrev tillhör stenåldern och de är faktiskt de allra äldsta monumentalgravar som vi i dag känner i Skåne. Vår gode fornminnesnedtecknare på 1800-talet hade däremot delvis fel när han kallade dem dösar; de är i själva verket en typ av gravar som föregick själva dösbyggandet. Vi kallar numera sådana här långsträckta gravhögar för rätt och slätt ”långhögar”. De är daterade till den äldsta delen av bondestenåldern, dvs till tidigneolitikum. I tid betyder detta att vi ligger runt 4.000 f.Kr. fram till ca 3.500 f.Kr.

Långhögarna kan vara riktigt imponerande trots att höjden på själva högen kanske bara är någon meter. Bredden ligger under tio meter medan längden, som framgår av Bruzelius beskrivningar, kan vara avsevärd. Det som framhäver en långhög är emellertid det faktum att hela det avlånga, rektangulära gravområdet har en kantskoning av resta stenar. Båda gravarna finns kvar än i dag. Vi ska därför titta lite närmare på långhögen vid Kyrkoköpinge. I denna ”Jättegrav” vid Trelleborg återstår ett sextiotal stenar i kantkedjan – Bruzelius räknade alltså fel - men antalet bör ha varit minst lika många till under stenåldern. Graven är bara drygt fem meter bred men däremot hela 64 meter lång. Detta gör den till den största i sitt slag i Sverige.

Långhögarna är de första monumentala gravar ovan mark som vi känner. En av skillnaderna mot de senare långdösarna är att själva gravkamrarna i långhögarna inte varit uppbyggda av sten utan av trä. Detta förgängliga material kan ibland göra det svårt att som arkeolog hitta fram till rester efter gravkamrarna. Att döma av ett antal utgrävningsresultat verkar dessa emellertid ha placerats i långhögarnas östra del. Gravkamrarna, eller dödshusen, har antingen bränts ner eller fått stå tills de ruttnat sönder. Det torde ha varit frågan om stabila träkonstruktioner. Från en långhög i Danmark finns spår efter träplank på upp mot 80 cm bredd. Man förstår att jägarnas enkla och små flintyxor, de s.k. skiv- och kärnyxorna, inte kunnat användas i detta omfattande träarbete. Här har istället den slipade, spetsnackiga flintyxan fått komma till sin rätt. Det var denna yxtyp som hade visat sig så effektiv i försöken i Skånes Djurpark. Just den spetsnackiga flintyxan är ju faktiskt också speciellt kännetecknande för de som uppförde långhögarna; våra första bönder.

Långhögarna är inget inhemskt gravskick här i Sydskandinavien. De är spridda över en stor del av norra Europa; över samma område som den s.k. trattbägarkulturen till vilken de första bönderna hörde. Jag talar om ett brett bälte från Brittiska öarna, över nordvästra Europa, Danmark, norra Tyskland till Polen. Dessa stenåldersgravar kunde bli verkligt imponerande i storlek. I Tyskland finns gravar med upp till 150 meters längd. Tyvärr är ofta de omgivande kantstenarna helt eller delvis borttagna men det är ändå lätt att föreställa sig hur dessa gravar sett ut under sin storhetstid. Och ändå är de på många sätt så gåtfulla!

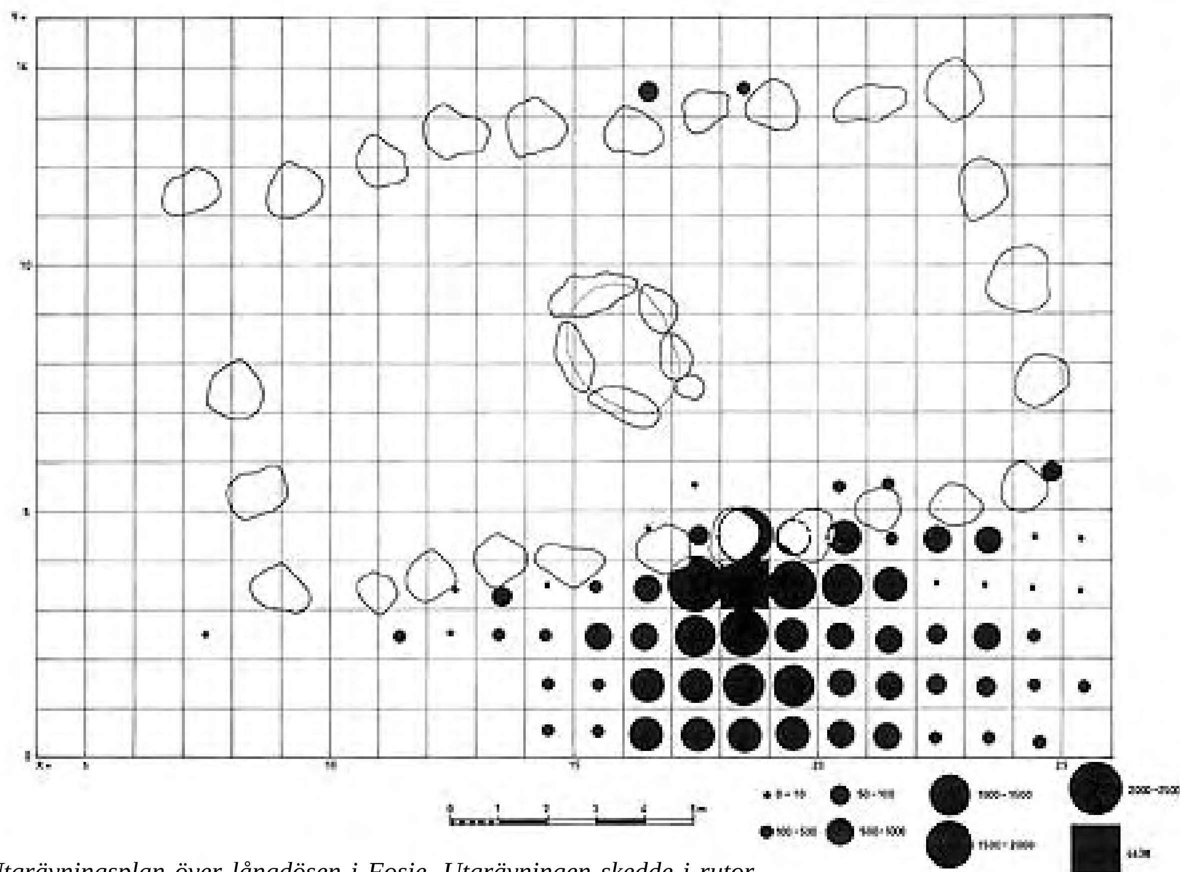
En stor mängd människor måste ha gått samman och beslutat att uppföra dessa anläggningar för dödskulten. Samtidigt visar utgrävningar av dåtidens boplatser att människorna troligtvis levde i små isolerade familjegrupper. Vad var det som drev dem att, när det gällde döden, förenas i större monumentala gravplatser? Var det en social elit i samhället som dikterade villkoren? Var drivkraften känslan att tillhöra en ätt, känslan av ett gemensamt ursprung ur historiens töcken? Vi kan bara gissa. Men en sak är säker; med dåtida verktyg – ta bara spadarna som måste ha varit av trä – kan det inte ha varit alltför lätt att t.ex. kasta upp jordmassorna inne mellan kantstenarna.

Arkeologen Lars Larsson från Lund ledde 1991-1993 en utgrävning av ”Jättegraven” vid Trelleborg. Undersökningarna koncentrerades till begränsade schakt, dels i mitten av långhögen, dels i dess östra kortsida. Hålet i mitten skulle försöka ge svar på frågan om det en gång funnits en stendös mitt i den avlånga stenrektangeln eller om det verkligen var frågan om en långhög. Som så ofta när det är frågan om arkeologi kunde man inte få fram ett bergsäkert svar. Visserligen påträffades inga större stenar men arkeologerna hittade däremot tre bärnstenssmycken som rimligtvis måste ha varit en del av en människas sista prydnad inför dödsresan. Om den döde legat i en gravkammare i trä kunde dock inte fastställas.

Schakten i gravens östra del gav däremot konkreta svar på många frågor. Det är känt från andra långhögar att man vid den östra kortändan haft någon form av träkonstruktion ovan mark, antagligen utformad som en högre trävägg, uppburen och stöttad av kraftiga trästolpar. Jättegraven vid Trelleborg visade tydliga spår efter en sådan kraftig träfasad i öster. I direkt anslutning till denna hittades också en välbevarad stenläggning. Mellan och ovanpå stenarna kunde rikligt med keramikskärvor till

s.k. trattbägare tas till vara. Att utgrävarna här stod inför resterna efter forntida gravoffer var det ingen som helst tvekan om. Keramikens dekor kunde dessutom datera graven till tidigneolitikum.

Vad det gäller Örnakulladösen i Skabersjö är det frågan om en långdös från stenåldern; stenkammaren med sex stenar och ett takblock finns fortfarande kvar i mitten. Den enorma längden på den avlånga högen med sin omgivande stenram på 44 bevarade stenar, upp mot sextio meter, gör det emellertid troligt att gravmonumentet från början varit en långhög som senare fått inrymma en dös. Bruzelius omtalar en legend om en huvudlös tupp. Som så många av våra minnesmärken har alltså även detta fornminne begåvats med ett flertal olika sagoberättelser som vi i dag bara kan skratta åt. Det stora takblocket vänder sig t.ex. varje gång det känner doften av nybakat bröd och kommer folk nära högen på natten går man hopplöst vilse. Även om vi kan skratta åt den gamla folktron får vi samtidigt vara evigt tacksamma att den funnits. Tack vare

Utgrävningsplan över långdösen i Fosie. Utgrävningen skedde i rutor på en kvadratmeters storlek. På planen är de rutor där man hittade keramik markerade med svart.

dessa spöklegender var det inte många som förr vågade förstöra fornlämningarna. Jag kommer att ta upp detta längre fram under bronsåldersavsnittet.

Vi ska efter denna utflykt till Skånes sydkust och till trakterna kring Skabersjö återvända till gånggriften vid Örenäs. Jordgolvet i ingångstunneln sluttar lite nedåt och halvvägs in blir gången trängre, nästan som om stenålderskonstruktören velat göra en dörrkarm i sten. Kanske har det här en gång stått en blockerande dörr av sten eller trä? Placeringen är logisk. Innanför var nämligen de dödas bostad. Från den låga krypgången kan du nu plötsligt stå nästan helt upprätt – i varje fall lätt hukande - i en större stengrotta. Väggarna bildas av väldiga stenblock som rests på högkant. Över ditt huvud vilar ett antal stora stenblock. Tänk inte på tyngden, du blir bara orolig för att väggstenarna som håller upp takblocken inte kan orka med påfrestningen. Och tänk definitivt inte på den stackars arkeolog som i början av seklet vid utgrävning av en dös i Bohuslän fick hela taket över sig. Studera i stället lugnt det sätt som man tätat mellanrummet mellan väggstenarna. Här har man staplat och kilat fast mindre sten. Sådan ”fogmassa” av småsten blir dock allt sällsyntare i bevarade megalitgravar. Souvenirjägare finns överallt och det är tyvärr inte ovanligt att just tätningsstenarna tas med i bilens bagageutrymme som minne av besöket i forntiden. De fina Snarringedösarna söder om Vellinge har t.ex. förlorat alla ursprungliga tätningsstenar på detta sätt.

Nej, någon infallande jord från väggarna skulle inte få förekomma i denna stengrotta vid Örenäs. Liksom den till synes eviga stenen skulle detta dödsrum vara i evighet, till skillnad från gravkamrarna av trä som funnits i de äldsta långhögarna. Införandet av just stenen i själva gravkammaren - alltså inte enbart som en kantmarkering runt gravhögen, kom i samband med att långdösen såg dagens ljus. Det var sedan ur dösarna som gånggrifterna utvecklades. Långdösar började byggas i Skåne runt 3.500 f.Kr. Det var rester efter en sådan som vintern 1970 plötsligt hade dykt upp i Fosie.

Genom utgrävningsresultaten från just Fosie kunde vi arkeologer skönja hur det gått till att en gång bygga dösar. Lämpliga stenar hade transporterats till den blivande megalitgraven. 26 stora stenblock, vardera vägande ett par ton, har format en rektangulär ram runt själva gravhögen. Sex stenar har bildat vägg i själva gravkammaren och ett större block har legat som tak. Efter det att stenblocken kommit på plats har man börjat skyffla in den omgivande jorden innanför den rektangulära stenramen och på detta sätt dolt själva gravkammaren i en stor jordhög. Utanför stenramen på den östra sidan, mot vilken hålet in till gravkammaren varit riktat, har en stensatt plan anlagts. Vad som en gång utspelats på denna stenläggning får överlåtas till fantasien. Något påtagligt kultinslag måste det dock ha varit. Över hela stensättningen påträffades nämligen rikligt med keramikskärvor efter vackert formade och dekorerade trattbägarkärl; rester efter offrade föremål som antagligen innehållit matvaror till de dödas välbefinnande.

Utgrävningen av Fosiedösen var på sin tid unik eftersom det var första gången man hade möjlighet att undersöka ett helt område som ingick i en långdös, alltså inte enbart själva gravkammaren. Några av fynden väckte också förvåning – diskussionerna kändes t.o.m. en aning osmakliga bland oss utgrävare. Plötsligt framstod nämligen inte våra ”stenåldersskåningar” i en alltför vänligt sinnad dager - och det historiska skånska matbordet hade kanske fått en ny läckerhet som, tack och lov, sedan varit försvunnit. Historien är denna:

Innan den stensatta planen lagts på plats framför den färdiga graven har man kremerat ett antal människor invid gravkammarens öppning. En stor mängd brandskadade skelettdelar, sammanlagt ett drygt kilo varav de flesta benbitar i blygsam storlek, kunde grävas fram under stensättningen. En s.k. osteolog, benexpert, undersökte benflisorna från dessa forntida Fosiebor och kunde lämna en rapport som i all sin torrhet avspeglade en tänkbar – men samtidigt svårtänkbar – teori. Våra stenåldersfränder har varit kannibaler!

Att de brandskadade benbitarna tillhört kremerade människorna som offrats för att inviga graven torde vara svårt att bortförklara. Helt säkert är att tre människor fått sätta livet till men mängden fragmentariska skallben skulle faktiskt kunna räcka till upp emot ett tiotal personer. Något som förundrade forskarna var att nästan samtliga kremerade människoben kommer från skallar; endast sex procent från övriga kroppsdelar. Denna totala snedfördelning måste kunna förklaras på något sätt. Osteologen framkastar sin tolkning:

”Benresterna måste med andra ord tolkas som människooffer i samband med den megalitiska bisättningen, med eller utan kannibalistiska inslag. Det eventuella kannibalistiska inslaget kan dels ha utgjorts av antropofagi, där hjärnan ätits upp och skallresterna bränts och bisatts utanför dösens ingång i samband med rösets tillkomst och gravens förslutande, dels kan den resterande delen av kroppen ha utgjort själva måltiden.”

Det får vara hur som helst med kannibalismteorin. Det faktum att ett antal människor kremerats efter att de troligtvis offrats är däremot belagt från flera andra skånska megalitgravar. Från dösen i Haväng, Jarladösen och Trollasten, alla på Österlen, finns brända människoben. Även fynd från de lite senare s.k. gånggrifterna visar människooffer, t.ex. gånggriften Gillhög vid Barsebäck och Carlshögen på Österlen. I Fosiedösen kunde t.o.m. den troliga bålplatsen lokaliseras. Innanför stenramen men strax utanför själva döskammaren hade man gjort en kullerstensläggning och här har man tänt ett stort bål. I detta ”reningsbål” bör man ha utfört kremeringen. Båloffer kan ha varit vanligare än vad det arkeologiska materialet normalt har möjligheter att avslöja. Vid utgrävningar i bl.a. Tyskland har man på några platser funnit bålrester i de hål som grävts för stenblocken till megalitgravar. Stora offerhandlingar under stenåldern i form av bål har också under år 1999 sensationellt påträffats på en boplats i Kverrestad på Österlen.

Fosiegraven har alltså varit en dös; en megalitgrav som är något äldre än gånggrifterna. Dösarna har troligtvis varit avsedda för en person till skillnad från gånggrifternas flerbegravningar. Förutom kammarens storlek är en av skillnaderna mellan dösar och gånggrifter att de senare har en ingångstunnel från gravhögens kant. I Skåne finns två gånggrifter som jag kan rekommendera dig att besöka om du vill åla dig in genom en sådan tunnel - Örenäs och Gillhög. Upplevelsen när du reser dig upp inne i gravkammaren är mäktig. Det är inte så lite kusligt att stå halvhukad här inne i mörkret. Men samtidigt är det sanslöst spännande. Det är faktiskt först när du är inne i våra gånggrifter som du har den bästa möjligheten att få närkontakt med din femtusenåriga historia. Museer i all ära, men de är bara prylmarknader med gamla saker inslagna i moderna montrar, belysta med elektricitet och försedda med ofta föga läsvärda texter. Men här inne i graven, i mörkret och den råa fukten, är människorna påtagliga trots att de i högsta grad är frånvarande. I tusentals år satt de här, de som en gång när deras hjärtan

slog och blodet pulserade stått på stranden utanför och sett slänten vid Ålabodarna, det glittrande Öresund och det ståtliga Ven på samma sätt som du kan se landskapet i dag. De sattes in här i mörkret, individ efter individ, generation efter generation. Intet återstå av dem, endast det stenhus som man byggt för att hysa döden.

Det händer att man får frågan hur stenålderns människor kunde bygga dessa stenkammargravar. Hur fick man upp takstenarna? Det var för att bl.a. få svar på detta som vi i projekt Forntid i Nutid i Skånes Djurpark beslutade oss för att rekonstruera dösen från Fosie. Det hela gjordes så autentiskt som möjligt även om vi fick fuska lite när offerbålet tändes. Inga frivilliga ställde nämligen upp så dockor fick agera ihjälslagna människor. Det som experimentet kom att visa var att man ofta överdriver när man talar om hur svårt det måste ha varit att bygga med stora stenblock. Genom hävstänger gick det förvånansvärt lätt att baxa ner de stora stenarna i sina grävda hål och resa dem. När gravkammarens stenväggar var på plats i Skånes Djurpark, fylldes hela gravrummet med sand och jord. Fyra kraftiga stockar lades parallellt upp mot den på detta sätt konstgjorda högen. Träet smordes in med fett

Takblocket till långdösen i Skånes Djurpark förs på plats med till synes enkla redskap. Foto Nils Björhem.

och så var det dags för själva draget. Ett tjugotal kraftiga karlar tog tag i repet som lagts runt det blivande takblocket. Det som sedan följde gick så snabbt att den tv-producent som skulle föreviga händelsen inte hann med. Med några snabba knyck låg det flera ton tunga stenblocket på plats. Sedan var det bara att gräva bort jorden under blocket och på detta sätt frilägga gravkammaren. Med hävstångsprincipen, det lutande planet och minskning av friktionen med fett hade det till synes svåra arbetet gått som en dans. Allt behöver kanske inte vara så väldigt märkvärdigt som det vid ett första påseende verkar.

Skåningen börjar markera revir

Idén bakom uppförandet av stengravarna, megalitgravarna, ska inte bara ses som en teknisk nymodighet. Genom att bygga synliga stenmonument skapade dåtidens människor något som deras jägarförfäder inte befattat sig med. Man började konkurrera med själva naturen som kreationsmakare. Människorna började tämja naturen till sina egna ändamål och symbolvärden. Successivt formade man miljön i landskapet till att passa nya syften och behov. Insprängda bland lövskogen fanns de små åkrarna i nära anslutning till familjernas boplatser; först oansenliga öppningar i skogen men under århundraden blev det till allt större odlingslotter på vilka skogen helt fått ge vika.

Tittar vi ut över vårt skånska slättlandskap av i dag ska vi dock akta oss för att dra några jämförelser mellan dåtid och nutid. Det ska vi göra helt enkelt därför att det inte finns något att jämföra med. Det moderna skånska kulturlandskapet är en sentida produkt, från början av 1800-talet. För snart tvåhundra år sedan slog man sönder de gamla bygemenskaperna och tvingade bönderna att flytta ut sina bondgårdar från byarna så att i stället hela landskapet täcktes av hus och gårdar. Samtidigt påbörjades en utdikning i Skåne som aldrig tidigare skådats. Kanske så mycket som åttio procent av slättlandskapets öppna vattendrag och fuktiga mossar försvann på två-tre generationer. De många små åkrarna slogs samman och den lövvegetation som avskiljt de forna åkrarna försvann. Den skånska horisontlinjen över de väldiga odlingsarealerna blev på 1800-talet plötsligt en realitet.

Skånes i dag öppna åkerslätter fanns alltså inte på 1700-talet och definitivt inte för fem-sex tusen år sedan. Men under dessa första ”skånska” bönders arbete genomgick landskapet trots allt en stor förändring, även om det tog många generationer. Det var genom synliga ingrepp i naturen av typen åkrar och betesmarker som de första bönderna markerade sin närvaro och sin rätt till jorden. Men det var också genom stabilare konstruktioner av både bostadshus och väl synliga gemensamhetsgravar som man markerade sina revir. Till detta kom ytterligare en sak som var viktigt att placera in i det ”tämjda” landskapet, nämligen de heliga platser där man under livstiden offrade till gudar och allehanda övernaturliga väsen.

Under avsnittet om flintyxor ovan berättade jag att man under bondestenåldern gärna offrade stora flintyxor genom att lägga ner dessa i dåtida mossar och vattendrag. Det har inte enbart varit yxor som nedlagts för att blidka andra makter. Har man som arkeolog möjlighet att gräva ut en sådan helig mosse i sin helhet kan man få en god uppfattning om de saker gudarna den gången fordrade av människorna. Ett sådant tillfälle gavs när man inte långt från boplatsen vid Hindby mosse och Fosiedösen i början av 1990-talet upptäckte en stor offerplats. Det var

under en schaktning för nybebyggelse vid den s.k. Hindbygården som plötsligt arkeologen som kontrollerade schaktningen höjde på armen och stoppade den stora bulldozern. För hand grävande arkeologer sattes in och fyndet blev till en så stor svensk sensation att t.o.m. representanter från det avlägsna Riksantikvarieämbetet i Stockholm ansåg det mödan värt att bege sig söderut.

Området var vid tiden för avschaktningen helt utdikat och hade så varit under lång tid. Vad arkeologerna dock kunde visa var att det här för sextusen år sedan hade funnits en sumpig s.k. dödishåla, kanske med delvis öppen vattenyta. Av någon för oss obegriplig anledning har denna sumpmark räknats som helig. Hit har befolkningen i det dåtida Fosieområdet kommit för att skänka de övernaturliga sin tribut. Fynden visar att tron på mossens heliga kraft bevarats under mycket lång tid. De äldsta fynden lades ned under jägarstenålderns slutskede, kanske runt 4.000 f.Kr., de yngsta under mitten av bronsåldern två och ett halvt årtusende senare. Det är ju egentligen helt otroligt att tänka sig att ett kultområde bevarats i mänskligt sinne under så lång tid! Visserligen fördelade sig fynden i två olika lager, det ena över det andra. Detta kan dock, enligt min mening, inte tolkas så att det skulle varit ett avbrott i gudatillbedjan på denna plats. Sannolikheten skulle nämligen ha varit försvinnande liten att man, efter det att platsen en gång glömts bort, skulle återkomma till samma område och åter bruka den som helig mark, ovetande om dess tidigare historia.

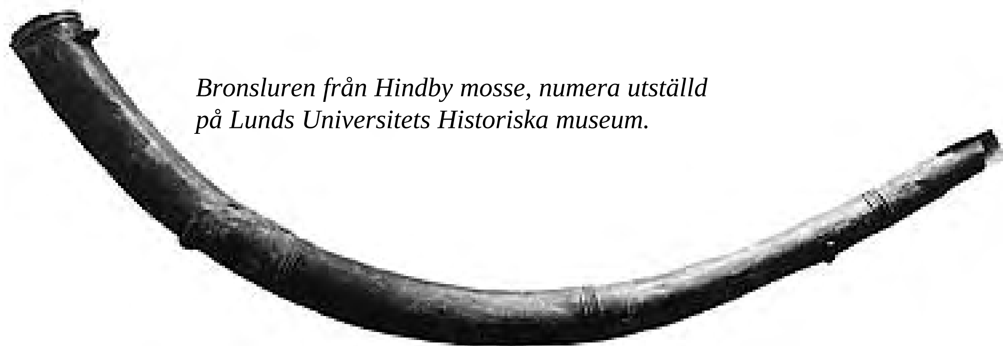
Offerfynden vid Hindbygården fördelar sig över en stor yta. De flesta föremålen har lagts ner som enskilda offergåvor men man kan också urskilja ett antal s.k. depåfynd, dvs en samling av föremål har lagts ned vid ett och samma tillfälle. Över större delen av mossen kunde benrester efter djur tas tillvara. Många av djurbenen var kluvna, således vittnesbörd om att de var rester efter måltider. Vid mossens forna strandkant hittades härdar och också s.k. ”kokgropar”. Kokgropstekniken är ett sofistikerat sätt att tillaga mat på. I gropar på en knapp meters diameter och en halv meters djup har man med hjälp av upphettade stenar tillagat mat. Maten emballeras i gröna blad och det hela täcks av grästorvor. Efter någon eller några timmar är köttet eller fisken kokt. Det är inte svårt att föreställa sig hur de rituella måltiderna tillagats här vid mossen och hur man sedan kastat ut matresterna i vattnet.

För att komma ut i den djupare delen av mossen har forntidsfolket slagit ned en rad med pålar och pinnar och lagt ut ett flertal horisontella stockar. Två kluvna trästammar lagda på mindre, tvärsgående stockar kunde följas upp till åtta meters längd. Träkonstruktionerna är rester efter enklare spångar som gjort det möjligt för offring ute i mossen, inte enbart vid dess kant. En mängd redskap kunde av arkeologerna återtas från de okända hedniska gudar till vilka de en gång offrats. Ett sextiotal yxor, två spjutspetsar, två mejslar, sex dolkar och två skäror, alla av flinta, hamnade nu på museum. Dolkarna har en gång offrats genom att man tryckt dem snett ner i torven. Bland redskapen kan också nämnas ett hundratal mal- eller krosstenar vilka använts när säden malts till mjöl. Offermossen i Fosie är den enda helt intakta offerplatsen som undersökts i sin helhet i Sverige. Den stora mängd offerfynd gör mossen till en av landets större.

Bland fynden återfinns också en bronsyxa från bronsåldern. Detta fynd gör det troligt att man även bör kunna koppla två 1800-tals fynd till just denna offermosse. I ett tidigare avsnitt har jag berättat om Bruzelius beskrivning av en flintyxhållare av älghorn från antagligen den här mossen i Hindby. I

samma mosse hade då också hittats ett synnerligen spännande föremål från bronsåldern:

”I en torfmosse i Hindby anträffades för något över 10 år sedan (*ca 1850*) en bronslur, af hvilken större stycken, tillsammans utgörande en längd af 28 tum, förvaras i Ryttmästare Edv. v. Gerbers vackra samling af fornsaker. Med undantag af en alldeles fullständig, i Lunds Museum förvarad lur, är denna den enda, som blifvit funna i Sverige. Hel har den troligen, att döma efter quarvarande brottstyckena, haft en längd af 2 á 3 alnar.”

Bronsluren från Hindby mosse, numera utställd på Lunds Universitets Historiska museum.

I dag dundrar trafiken från Malmös inre ringväg på mindre än hundra meters avstånd förbi den gamla offermossen. Det är förvisso ingen lämplig miljö till eftertanke och djupare funderingar över olösta gåtor ur forntiden. Men den skräniga nutidsmiljön till trots … här är platsen där man svårligen kan undgå att fundera över en hel del forntidsfrågor. Varför en offerplats just här? Hur kunde en helig vattenhåla leva i folks medvetande under så många generationer som det här varit frågan om? Vilka var de gudar man tillbett?

Föremålsoffer på bestämda platser är något som verkar ha blivit vanligt i samband med de äldsta bondekulturerna. De heliga platserna ska alltså sättas in i det mönster som dessa kulturer skapade när det gällde att tämja och planera landskapet. Lika väl som det dagliga livet fordrade sitt bestämda centrum i form av den fasta bebyggelsen, lika väl skulle gudarna ha sin placering i den reella miljön och på samma sätt skulle de döda ha sitt territorium. Människan hade på allvar börjat planera naturen efter sitt tycke. Revirgränser har säkert existerat i olika former redan under jägarstenåldern men nu under bondestenåldern blev marken troligtvis väldigt mycket mera påtaglig som maktobjekt. Med ägandet av jord har säkert också människans många onda sidor kommit fram; ha-begär, egoism, ovänskap, krig och annat elände. Varför skulle dessa inbyggda ingredienser, som är så typiska hos människan i dag, inte ha funnits redan under bondestenåldern?

Människor föds, lever och dör. Minnet efter oss är lika flyktigt som de fallande höstlöven från träden. En kort tid lever vi efter döden kvar i minnet, sedan är allt borta. Berättelser om människor förs vidare från generation till generation men till slut är historierna så förvanskade eller bortglömda att intet är kvar av det som först sades. Endast en sak har egentligen en benägenhet att bita sig kvar hos

människan; religionen. För varje generation är det samma övergripande frågor som pockar på svar – vem är jag, vad är meningen med livet och varför är det på detta sätt? Antagligen är det därför som en kultplats som Hindbygården aktivt kan ha levt kvar i folks medvetande under en så enorm tidsrymd som kanske mer än tvåtusen år. Jag är den förste att medge att det verkar konstigt men de arkeologiska spåren finns där bevisligen.

Vem var det då man frambar sina offer till? Religionen under stenåldern har vi tyvärr nästan ingen uppfattning om. Att man trodde att den döde skulle leva vidare är det visserligen ingen tvekan om. Det visar de många mat- och redskapsofferna i gravarna. Men hur uppfattades det gudomliga mera konkret? Det är först under den efterföljande perioden, under bronsåldern, som vi tror oss veta lite mera i detta avseende. Hällristningarna från denna tid visar att man haft en rik gudakult att stödja sin livsuppfattning på. Naturligtvis har man tillbett naturfenomen av skilda slag. Solskivan som drogs av en häst över himlen är t.ex. säkert belagd som kultobjekt. Den dåtida religionen har också krävt människoliv. Vid megalitgravarna har man offrat människor och även vid offermossar som Hindbygården

Pallisadrester från stridsyxekulturen vid Annetorpsleden i Malmö. Stolphålen markerade med nedslagna pinnar. Foto Stadsantikvariska avd, Malmö museum.

har man nog också använt sig av samma typ av offergåvor. Hur ska man annars kunna förklara de spridda människoben som man hittade i mossen. Vilka gudar man velat behaga med dessa människogåvor är emellertid för alltid glömda.

En spännande mänsklig markering i själva landskapet utgör de enorma anläggningar i form av pallisadverk från stenåldern som under de senaste åren dykt upp i Malmö. Det hela började med att man år 1988 skulle anlägga en ny förbindelseväg mellan den Inre ringvägen och färjeläget i Limhamn, den s.k. Annetorpsleden i Hyllie. Landskapsarkitekterna hade ritat in en enormt stor rondell där den nya leden skulle ta sin början. Vad man inte visste var att man redan för fyratusen år sedan hade skapat en rondell i området - eller snarare en enormt stor, oval inhägnad i form av en tät pallisad av grova, upprättstående stockar. Den forntida inhägnaden var så stor att det tog lite tid för arkeologerna att få grepp om vad det verkligen var frågan om; det kortaste måttet tvärs över ovalen var 170 meter. Då endast begränsade partier av fornlämningen grävdes fram i samband med vägbygget vet vi ännu inte exakt hur lång den har varit, men 250 meter torde vara ett minimimått.

Det västra pallisadområde som grävdes fram bestod av tre parallella stolphålsrader, placerade på ett par meters avstånd från varandra. Genom de två yttre pallisaderna gick en ingångsport som markerades med kraftiga stolphål. Det östra pallisadområdet hade inte mindre än fem parallella stolphålsrader. Totalt hittade arkeologerna 862 stolphål till denna i särklass märkliga anläggning. Med tanke på att mindre än tjugo procent av ovalen berördes av vägdragningen framstår det hela som ett gigantiskt träbygge. När har då denna skapelse uppförts och vad har den tjänat för funktion?

Utanför Sveriges gränser har ett flertal liknande anläggningar kunnat dokumenteras. I Danmark går de under benämningen ”Saarupanläggningar” efter ett fynd på Fyn. De dateras till tidig- och mellanneolitisk tid. Hylliepallisaden har t.ex. kunnat dateras till den s.k. stridsyxekulturen, dels genom fynd i stolphålen, dels genom s.k. C14-dateringar. Ett av stolphålen har dessutom grävts ner i en äldre grop med fynd från tidigneolitisk tid, alltså måste pallisaden vara yngre än denna. I ett av stolphålen till portöppningen i pallisaden har man stuckit ner en flintyxa som kan dateras till stridsyxekulturen. Denna datering motsägs ej heller av C14-dateringarna vilka ligger kring 2.100 f.Kr.

Pallisadanläggningen i Hyllie fick inte länge vara den enda i sitt slag som hittats i Sverige. För några år sedan fann arkeologerna en liknande anläggning vid Kalkbrottet i Limhamn i samband med motorvägsbygget till Öresundsbron. Här, endast fyra kilometer från den förra, har det legat en enormt stor träpallisadkonstruktion med fem rader av stolphål. Bredden på ovalen har uppskattats till tvåhundra meter, längden är okänd. Området innanför pallisaden har undersökts genom s.k. fosfatkartering. Hade det i forntiden funnits en fastare bosättning på platsen hade gödsel och urin lämnat förhöjda fosfatvärden. Då detta inte kunde konstateras måste man nog våga påstå att dessa gigantiska anläggningar uppförts som kultplatser.

I avsnittet om stenåldersjägarna har jag tidigare berättat om de fantastiska fynd som gjort för den nya Västkustbanan söder om Landskrona. Ännu längre söderut, vid Dösjebro invid stranden till Saxån, har den senast utgrävda pallisadanläggningen kommit i dagen. Ett jätteområdet har i en u-form omgärdats med uppresta trästammar nedkörda i djupa stolphål. Ut mot ån har däremot anläggningen varit

helt öppen. Stolparna har placerats med ca en meters mellanrum och arkeologerna misstänker därför att de varit förbundna med ett flätverk. Träet är givetvis sedan länge förmultnat i dessa hål men man har funnit mängder med träkol och sot i hålens övre delar vilket tyder på att anläggningen förstörts av brand. I stolphålen har också hittats flera offergåvor i form av flintyxor.

Innanför pallisaden har lokaliserats tillverkningsplatser för flintyxor. De flintavslag som bildats vid tillhuggningen av yxorna har sorterats och lagts i högar, ett tydligt bevis på återvinning redan för mer än fyratusen år sedan. Restprodukterna har nämligen kunnat användas till småredskap. Strax utanför pallisaden fanns ett stort kulturlager nere vid ån, dvs rester efter mänsklig aktivitet. Till de många fynden i och runt pallisaden kan också nämnas åtta gravar från stridsyxekulturen. Dessa gravar daterar anläggningen till troligtvis samma tid som Hylliepallisaden.

På kort tid har alltså tre mycket stora pallisadanläggningar av en typ som inte tidigare varit känd i Sverige dykt upp i Skåne; två i nära anslutning till det rika fornlämningsområdet vid Fosie. Vad har dessa byggnadsverk använts till? Den stora mängden stenyxor i Dösjebro antyder att man tillverkat yxorna för en större marknad, inte för ”hemmabruk”. Kulturlagret i Dösjebro kan tolkas som en permanent bosättning men det kan också ha uppkommit när människor år efter år samlats till speciella högtider; alltså skulle platsen kunna ha med kult att göra. Tidigare har forskarna utgått från teorin att den mera bondepräglade trattbägarkulturen övergått till den mera nomadpräglade stridsyxekulturen. Detta antagande måste nog revideras grundligt. Det s.k. stridsyxefolket i sina säregna ensamgravar representerar kanske en elit i det dåtida stenålderssamhället, inte några vandrande nomader. Jag vill här passa på tillfället att låta dig möta en av dessa människor ur det gåtfulla stridsyxefolkets skara!

Samtal med en död kvinna

Strax söder om Fosie kyrka ligger i dag ett villaområde som heter Kastanjegården. Här mötte jag år 1973 min andra stora förälskelse. Hon var runt 25 år, jag var lika gammal och mötet blev spännande. Vi hade svårt att kommunicera - för att vara ärlig har vi aldrig talat med varandra, om man med tal menar olika läten framtvingade genom luftstrupen. Detta är nämligen en fysisk omöjlighet. Hon har ju varit död i fyra och ett halvt årtusende. Trots detta kom hon och jag att under ett antal år bli ett oskiljaktigt par. Här är historien:

Husen på Kastanjegården ligger på fornlämningsrik mark. Vid avschaktning av matjorden dök det upp boplatslämningar från både yngre stenålder, från äldre järnålder och från vikingatid. Bland stenåldersfynden fanns fyra gravar från den s.k. ”stridsyxekulturen”. Detta slagkraftiga namn har getts denna speciella kulturgren av vår bondestenålder. Jag talar om mellanneolitisk tid, dvs tiden runt 2.000 f.Kr. Namnet kommer av de mycket vackra stenyxor, stridsyxor, som återfinns i kulturgruppens mansgravar. Kärt barn har många namn. Kulturen kallas också för ”båtyxekultur” eftersom stridsyxorna är svagt böjda och med en icke ringa grad av fantasi kan sägas likna formen av båtar. Ett annat namn är ”snörkeramisk kultur”, ett uttryck som härstammar från att man försåg sin keramik med ornamentik efter snören som tryckts in i den fuktiga leran innan bränning. Gravar från denna kultur påträffas vanligtvis ensamma. Att hitta flera stridsyxegravar är därför ovanligt men Malmöområdet runt

Fosie kan faktiskt ståta med inte mindre än sju sådana stenåldersgravar.

Vid Fredriksbergs gård mellan Fosie och Oxie har två av dessa stridsyxegravar påträffats varav en är synnerligen välbevarad. En kvinna har blivit begravd på det för denna kultur så karakteristiska sättet dvs på sidan med ögonen blickande åt öster och med benen kraftigt ihopdragna i s.k. hockerställning. I graven fanns lerkärl, flintskrapor och olika benredskap. Till skillnad från den andra graven som påträffades strax intill kvinnan, körde man en stålplåt under kvinnograven och tog in den i sin helhet för vidare undersökning i Lund. I dag ligger kvinnan som utställningsobjekt i sin glassarkofag i Lunds Universitets Historiska museum.

Nära långdösen i Fosie kunde 1970 ytterligare en medlem av stridsyxefolket återvända från de döda – om man nu får uttrycka sig så vanvördigt om våra forntidsgravar. Under nästan femhundra stenar låg djup ner i en stor gravgrop resterna efter en människas sista viloplats. Den döde har varit placerad i en träkista men till skillnad från kvinnan vid Fredriksberg var bevaringsförhållandet för organiska föremål obefintligt. Det var knappt att ens skelettet var synligt vid framtagningen. En otroligt vacker, långsmal stridsyxa låg vid den dödes huvud och strax intill en arbetsyxa av flinta. Denna hade en bågformad egg – en typisk form för just stridsyxekulturen. I graven fanns också keramikfragment, diverse flintredskap och en stor svinbete som var genomborrad. Denna låg intill huvudet och arkeolog Bengt Salomonsson, som grävde ut graven, tolkade den därför som en hårprydnad.

Den döde mannens ålder kunde med hjälp av bevarade tänder bestämmas till mellan 30 och 40 år. När osteologen, benexperten, tittade lite närmare på de fragment som var bevarade av skallen fann han en intressant sak. Den döde hade fått ett slag av ett runt föremål vilket åsamkat ett fingertjockt hål i vänstra tinningsbenet. Trots att benet var borta har den drabbade överlevt. Benkanterna runt såret var nämligen jämnt avrundade, vilket de inte skulle ha varit om döden följt strax efter slaget. Osteologen grubblade länge över upptäckten. Det var nämligen inte säkert att mannen drabbats av våld, det kunde lika gärna vara frågan om en s.k. trepanering. Från flera gravar känner vi nämligen till att man under sten- och bronsåldern har borrat hål i kranierna på levande människor. Antagligen har ingreppen gjorts för att bota sjuka människor.

Tänk er bara in i situationen. Man har med flintverktyg satt igång med att borra och skrapa i huvudet på den sjuke. Hur i hela friden har man velat underkasta sig en sådan behandling? Endast om patienten varit medvetslös kan man rimligtvis klara av ett sådant ingrepp. Vad det gällde mannen från Fosie ansåg osteologen dock att skadan uppkommit genom ett slag av en stridsyxa. Det är inte mycket som i dag återstår av denna forntida Fosieman, endast några käk- och tinningsfragment i en papplåda i Malmö museums magasin. Men hur lite det än är kvar väcker fyndet frågor. Vem var det som dängt en stridsyxa i hans huvud? Vad har hänt denne marodör? Har offret varit tvungen att leva med ständig huvudvärk?

Från Skåne känner man ett antal kranier med trepaneringshål. En dubbelgrav från Nymölla från bondestenåldern innehöll en 30-40-års kvinna och en 17-18-års man. Ynglingen hade varit utsatt för

Bild på nästa sida: Fredriksbergskvinnan som hon i dag förevisas på Lunds Universitets Historiska museum. Foto i LUHM:s arkiv.

Den trepanerade mannen från Abbekås. Foto Bengt Almgren, LUHM:s arkiv.

håltagning i huvudet. Ett 35 mm stort runt hål visar på en smärtsam operation. Från gånggriften i Gillhög, utgrävd 1931, kommer ytterligare ett trepanerat kranie, denna gång från en 40-50 år gammal man. Den mest spektakulära skånska trepaneringen härstammar dock från Abbekås vid Skånes sydkust. I en gravhög påträffades här inte mindre än 15 olika gravar, vilka i tid spänner från den sena stenåldern till den äldre bronsåldern. En av de döda, en man på 40-50 år, har genomgått en helt otrolig operation. Ett ovalt hål i bakhuvudet på inte mindre än 63*50 mm har tagits upp genom skrapning av flintverktyg. Ingreppet måste ha förutsatt antingen en medvetslös eller också en hårt bunden, av smärta fullkomligt vansinnig ”forntidsskåning”. De runda benkanterna visar att mannen överlevt ingreppet.

De fyra stridsyxegravarna i Kastanjegården var spännande att gräva ut. Jag vet, eftersom jag var en av dem som hade privilegiet att få göra detta. De låg alla på en rad, som om de anlagts utmed en forntida väg. Av denna eventuella färdväg fanns inga spår, endast gravarna markerade historiens närvaro på just denna plats. Gravgrävarna har inte haft svårt att begrava sina döda; marken under den halvmeter tjocka matjorden utgjordes av fast sand. Med spänning rensades de fyra gravarnas täckande stenskikt fram. Alla stenar ritades in och lager för lager kunde vi på detta sätt avancera mot gravarnas bottnar där de döda väntade. Vad skulle vi finna? Det är prövande att gå så här metodiskt fram men vi var arkeologer, inte gravplundrare. Eftersom vi var de sista som skulle se gravarna intakta gällde det att bevara så mycket information som möjligt i form av detaljerade ritningar och fotografier.

Så var vi då äntligen i botten. Besvikelsen blev stor; moder natur hade varit omild mot oss. Sanden som gravarna var nedgrävda i gav nämligen allt regnvatten fritt spelrum. Under årtusendena hade detta vatten lakat ut och förintat nästan alla föremål som inte var av sten. De döda hade placerats i träkistor, troligen urholkade stamkistor. I botten på varje grav kunde man nämligen notera fyra hörnstenar vars plana ovansidor låg snett vinklade som om de en gång varit kilstenar under en tjock trästam. Av träet fanns däremot inget som helst spår

I en av gravarna låg en vacker stridsyxa men den döde hade också fått med sig två håleggade, fint slipade flintyxor och fyra flintspån, kanske använda som knivar. Troligtvis är det frågan om en mansgrav. Tänderna var bevarade och tack vare dessa kunde den döde bestämmas ha varit en tonåring. I en annan grav gav de bevarade tänderna en ålder på den döde till mellan 8-10 år. Att det här också varit frågan om en pojke visade den pilspets av flinta som han fått med sig i graven. Givetvis har även en pilbåge hört till gravgodset men denna var sedan länge spårlöst förmultnad. Runt halsen har barnet haft ett halsband av bärnstenspärlor. Bredvid honom har en omtänksam förälder lagt ner en mindre, håleggad flintyxa och även satt ett keramikkärl med mat.

I den tredje graven gav en undersökning av tänderna till svar att vi stod inför ytterligare ett stenåldersbarn, endast 4-6 år gammalt. Inga av gravgåvorna avslöjade könet, endast önskan om ett bra liv efter detta. Barnet har fått med sig en flintyxa, två flintknivar och en flintskrapa, så också ett keramikkärl; en gång var det kanske fyllt med resegröt. Tre vackra bärnstenssmycken har hängt runt halsen. Vem har en gång suttit med detta barn i knäet? Vem har en gång hängt detta bärnstenshalsband runt barnets hals? Kanske den person som låg i den sista graven – kvinnan som jag så länge skulle komma att bli så fascinerad av.

Framgrävningen av denna kvinna blev en märklig upplevelse. Skikt på skikt frilade vi det sandiga bottenlagret i graven. Kroppen var sedan länge förmultnad och hade övergått i skepnad av färgad sand i alla gråskalenyanser. Man kunde tydligt se att kvinnan legat med huvudet i söder och tittat mot öster och att benen varit hårt uppdragna. Men när man tog i kroppen var det bara grå sand – inget annat. När man en gång för mer än fyratusen år sedan skottat igen graven hade emellertid ett stort stycke av lera rasat ner och lagt sig över huvudändan på kistan. Kistan hade förmultnat men leran, som kom att täcka huvudet, hade under årtusenden hindrat vattnet att sippra genom. När vi med tandläkareverktyg försiktigt frilade kraniet hade benet en konsistens som uppblött läskpapper. Efter några minu-

ter i luften stabiliserades dock de blottade partierna och friläggningen kunde fortsätta. På detta sätt fick vi till slut fram ett välbevarat kranie och även benen till den dödes händer, vilka hon i sovställning har haft under huvudet. Huvudet kunde vi således rädda men resten av kroppen var endast grå sand; en i sanning märklig och overklig upplevelse.

Beslut togs att huvudet skulle lyftas in till museet. En djup ränna grävdes runt kraniet och väggarna gipsades in. Sedan var det bara att köra in en stålplåt under gipset och kraniet. Den döda stenålderskvinnan fick göra resan till museet i bagageutrymmet till min lilla vita Fiat.

Vad hade denna människa kunnat berätta för oss om den tid som hon upplevt – om hennes korta stund på jorden? Var det hennes familj som låg begravda här ute i Fosie? Det är troligt eftersom gravgroparna grävts på linje med nästan lika stora avstånd mellan varandra. Tillhörde hon en privilegierad klass i det dåtida Skåne? Det är väl också högst troligt eftersom denna typ av gravar är sällsynta och gravgåvorna ofta påkostade. Men samtidigt med stridsyxekulturen, som omspänner århundradet strax före och efter 2.000 f.Kr., fanns andra kulturyttringar i det dåtida Skåne. I nordöstra delen av landskapet fanns inslag av en kulturgrupp som kallas gropkeramisk kultur medan det i västra och södra Skåne verkar ha varit den gamla trattbägarkulturen med visst inslag av gropkeramisk kultur som har frodats. Till dessa kommer så den gåtfulla stridsyxekulturen, vars gravar speciellt finns spridda utmed Öresund, utmed sydkusten samt uppe i Kristianstadstrakten. Stridsyxekulturen skiljer sig markant i gravskick, i gravgåvor och keramik mot de övriga grupperna. Kulturen kan spåras över stora områden i norra Europa och upp genom Sveriges kustland ända upp utmed Norrlands kuster.

Trodde kvinnan från Kastanjegården på ett liv efter detta? Det är högst troligt eftersom alla döda i stridsyxekulturen ligger med ansiktet vänt mot den uppåtgående solen. Gravgåvorna som hon fått med sig talar också sitt tydliga språk. Två keramikkärl med mat, en stor flintyxa och två flintskrapor att rengöra hudar med. Därtill en malsten att mala säd till mjöl med.

Har hennes liv varit lyckligt? Det är kanske troligt … om det inte hade varit för det här med det som spåren i hennes välbevarade kranie och framför allt hennes tänder visar – ett klart exempel på dåtida kvinnomisshandel!

Den unga kvinnan har under sin livstid fått ett eller flera mycket kraftiga slag på vänster sida av huvudet. Slagen har varit så våldsamma att en tand i vänster överkäke och en tand i nedre käken skadats så svårt att de inflammerats. Kvinnan har genom denna misshandel under senare delen av sin livstid troligen fått dras med ihållande smärta och svår tandvärk. Tänderna i den ena käkhalvan var också mera slitna än i den skadade vilket tyder på att hon haft ont av att tugga födan.

Något som förbryllade de konservatorer som frilade kraniet inne på konserveringsateljén var att det också fanns småbarnständer i graven strax invid kvinnans huvud. Dessa små och nästan osynliga tandfragment kunde bestämmas ha tillhört ett 5-7 år gammalt barn. Även i gravens fotparti hittades barntänder från ett lika gammalt barn. Hur ska man nu tolka dessa fynd? Varför har dessa barn lagts ner i samma grav som kvinnan. Frågan är berättigad eftersom strax intill har ett barn i samma ålder bevisligen fått en egen grav. Min personliga tolkning är att dessa barn ofrivilligt fått följa med sin härskarinna som tjänare i dödsriket. Även om

tanken är ruskig - barnoffer i dåtida Fosie – är den inte orimlig. Som vi snart ska se finns från vår bronsålder flera exempel på att man offrat människor, även barn, så att dess kunnat agera som hjälpredor till de döda. Offrandet av människor vid långdösen i Fosie talar ju också sitt tydliga språk om en dåtida rå verklighet.

Stridsyxekulturen har sedan länge förknippats med tamhästens införande. Tamhästar började användas i södra Ryssland redan runt 4.000 f.Kr. och spreds sedan så att den runt 2.000 f.Kr. fanns överallt i Europa. Fynd från Danmark visar att tamhästen fanns här i varje fall redan under senneolitisk tid. Från Ullstorpsån i Skåne finns ett gammalt fynd av ett hästkranie. Kraniet kom fram vid muddring i ån år 1900. Det som gjort denna häst berömd är att den inte verkar ha dött en naturlig död. I pannbenet sitter nämligen en inslagen senneolitisk flintdolk. Det finns egentligen tre tänkbara förklaringar till detta märkliga fynd. En häst har under slutet av stenåldern, ca 2.000 f.Kr., offrats i ån. Flintdolken har tryckts mot pannan och med hjälp av något tillhygge har den slagits in i hjärnan varvid dolken brustit.

Stridsyxekvinnan från Kastanjegården, Fosie. Kraniet finns nu på Malmö museum. Foto Göran Winge.

Den andra förklaringen skulle vara att en häst gått ner sig i sankmarkerna vid ån och att en barmhärtig stenåldersmänniska offrat sin fina flintdolk för att göra slut på djurets lidande. Det tredje alternativet är att kraniet och dolken inte kommer från samma tid; att det är frågan om ett falsarium.

Om något av de två första alternativen skulle ha visat sig vara rätt, stod vi här inför ett ytterst spektakulärt fynd från sen stenålder med hästen i huvudrollen. Så trodde man tidigare. Med modern teknik kan vi emellertid numera fastslå att det tredje alternativet är det riktiga. Det är egentligen rätt så otroligt vad folk kan göra för att försöka vilseleda forskare. Själv har jag varit med att avslöja ett antal moderna sätt att försöka förfalska vår forntid. År 1972 fick min dåvarande chef Bengt Salomonsson på Malmö museum in ett fynd som två skolpojkar skulle ha gjort ute i Limhamn. På två kalkstenar fanns inristade figurer av en typ som direkt hade paralleller i sten- och bronsålderns konstvärld. Museet köpte in stenarna eftersom ristningarna uppvisade klara vittringsskador som borde antyda hög ålder. Men Bengt Salomonsson var misstänksam – och han hade all rätt att vara det. Efter ett idogt efterforskande fann han i en bok tryckt år 1936 en avbildning av en ristning i Norge som var identisk med bilden på en av stenarna. Falsariet var ett faktum. Det är dock häpnadsväckande att förfalskaren inte nöjt sig med att rista in bilderna utan även under längre tid utsatt stenarna för någon form av förslitning som t.o.m. kunde lura mikroskåpgranskande geologer.

Efter denna lektion i misstänktsamhetens förtjänstfullhet, kan det vara intressant att åter kasta blicken på Ullstorpshästen. En C14-analys av hästskallen som nyligen utförts visar nämligen att huvudet kan dateras till vikingatid/tidig medeltid. Således skiljer tretusen år mellan det redskap som skulle ha dödat hästen och hästens egen livstid! Det kan alltså inte ha varit en stenåldersmänniska som dödat hästen. Tänkbart är att hästen offrats för tusen år sedan med hjälp av en återfunnen stenåldersdolk. Sådana föremål vet vi har haft en magisk innebörd långt fram i tiden. Lika tänkbart är att en forntidsförfalskare varit framme; en förfalskare som för hundra år sedan pressat in dolken i ett gammalt kraniefynd och i hemlighet fröjdats åt sitt tilltag.

Var det stridsyxefolket som introducerade tamhästen här i Norden? Det märkliga gravskick som denna kultur uppvisar kännetecknas bl.a. av att man lagt den döde på sidan med kraftigt uppdragna ben, s.k. hockerställning. Liknande ställningar kan noteras om den döde satts ner i en grav och kroppen sedan fallit åt sidan. I stridsyxegravarna är detta emellertid omöjligt. Träkistan gör att de medvetet lagts ner med uppdragna fötter. Man har ibland försökt förklara hockerställningen med att de dödas ben surrats för att man inte skulle gå igen; en väl långsökt förklaring. En helt annan förklaring skulle kunna vara att de på resan till dödsriket färdades på det sätt som kanske utgjort kännetecknet för denna forntida elitgrupp. Man reste kanske symboliskt på hästryggen med en sadelkonstruktion som vinklade benen. Genom några bevarade bilder och skulpturer med häst och ryttare från Kaukasus från ca 1.000 f.Kr. känner vi steppryttare med kraftigt uppböjda ben.

Detta kapitel har jag kallat ”Samtal med en död kvinna”, dvs en pratstund med ”min” stridsyxekvinna från Fosie. Jag har tänkt att avsluta det med samtal med en levande kvinna. Det bar sig nämligen inte bättre än att Fotevikens Museum i augusti 1999 hade en marinarkeologisk expedition förlagd till Lervik fiskeläge vid Skälderviken. På kvällen

samlades ett sjuttiotal av bygdens innevånare på den blåsiga stranden invid museets fältläger och jag fick möjlighet att ge lite personligt präglade blickar tillbaka till den skånska bronsåldern. Nästa morgon stod hon bara där, nästan lite urskuldande för att hon fanns till.

-"Jag var med på ditt föredrag här i går kväll och plötsligt kom jag att tänka på att jag hittat en konstig sten. Kan det vara något?"

Handen öppnades och jag kunde direkt bemöta frågan:

-"Det här är en typisk senneolitisk pilspets, sådär 2.100 f.Kr. till 1.800 f.Kr. Fint exemplar. Var har du hittat den?"

Effekten av mina ord var stor. Kvinnan tog ett djupt andetag, handen började märkbart att darra och hon kunde bara få fram:

-"Nämen!"

Efter att ha sett mängder med sådana här fornfynd i museernas magasin blir man tyvärr lätt blasé. Det var som när jag i Fosie stolt visade upp min första framgrävda flintyxa för amatörarkeologen Gunnar Jakobsson. Den var ju inte ens hel. Han måste ha trott att jag inte var riktigt klok. Han hade ju själv drivor av sådana i sin samling.

Nu var det verkligen ett praktexemplar som denna kvinna hittat i sin trädgård. En gång hade en skicklig "flintsmed" huggit till råämnet till det som skulle bli en pilspets. Sedan hade han med ett hornverktyg försiktigt tryckt ut små flintspånor och på detta sätt finputsat pilspetsen. Vi befinner oss i stenålderns sista fas. Befolkningen här uppe i Norden hade genom kontakter söderut vetskap om att det fanns en märklig, guldbrun massa som vi kallar brons och att man många och långa dagsresor härifrån bröt råvarorna till denna ur berg, smälte det samman och formade av metallen de skönaste föremål. Ibland hittade ett och annat av dessa sällsynta föremål även vägen hit upp till Norden redan i slutet av stenåldern.

Här hemma satt skickliga flinthantverkare och tittade avundsjukt på de rara och glänsande bronsföremålen. Självklart kunde man inte finna sig i att bli distanserade. Man tog tag i problemet och började efterlikna en del av bronserna - i flinta. Det redskap som mest lämpade sig till detta var dolken. Genom att "trycka" ut flintspån ur råämnet kunde stenåldersmannen få fram tunna och långa flintdolkar. Till att börja med gjorde man formen på dessa som en utdragen, spetsig oval men snart utformades ena kortsidan som ett riktigt, tjockt handtag. Ofta ser man i dessa dolkar att förlagan har varit en bronsdolk. Handtagen blev nämligen utformade med upphöjda åsar likt de gjutsömmar som fanns på bronsdolkarna.

Ofta påträffas flintdolkar i de speciella gravkistor som man under senneolitikum började bygga för sina döda, s.k. "hällkistor". Större flata stenar bildar ett litet rum kring den döde. Stenkistan har sedan täckts av jord eller småsten. Som två exempel på senneolitiska hällkistor i Skåne kan nämnas Maglarpskistorna och kistan vid Gislövshammar. Strax intill Europavägen väster om Trelleborg ligger två hällkistor utmed den gamla landsväg som säkert har anor ner i forntiden. Kistorna är rektangulära och ligger fullt synliga i en uppkastad hög. De kringgärdas av femton större stenar. Gravarna är sedan länge plundrade men runt högen har man påträffat ett flertal redskap av flinta.

Det andra exemplet på senneolitisk hällkista är monumentet söder om Simrishamn, vid Gislövshammar. I en rund hög, ca tolv meter i diameter, finns en stensättning och mitt i denna står en hällkista av sandstenshällar. Själva kistan är omgiven av en stenmur. När graven undersöktes 1942 hittade man rester efter begravningar från tre olika tillfällen under bronsåldern och en från vikingatiden. Dessa är samtliga senare än den äldsta graven. Man har helt enkelt kastat ut gravens förste stenåldersägare. Att hela gravanläggningen är från slutet av stenåldern avslöjades nämligen under utgrävningen. I den södra delen av högen låg nämligen ytterligare en stenkista och i denna grav, som inte blivit plundrad, fanns bl.a. en flintdolk.

Längre upp i Sverige är förekomsten riklig vad det gäller hällkistor från senneolitikum. Södra Småland vid källorna till den långa Helgeå kan t.ex. uppvisa ett mycket rikt hällkistebestånd. I det odlingsintensiva Skåne har emellertid sådana relativt små anläggningar som hällkistor snabbt försvunnit. Hällkistor från stenålderns sista tid finns också nedgrävda under jord. Dessa stenkammargravar ligger oftast ensamma. Vid utgrävningen till industribyn Fosie IV hittade t.ex. arkeologerna en grav från senneolitikum tillsammans med en mängd samtida långhus. Under en annan utgrävning strax söder om Fosie undersöktes resterna efter en annan stenåldersmänniska från ”dolktiden”. Frågan är dock om inte det fynd som gjordes en vårdag ute i kv. Tannhäuser i Fosie är det gravfynd som är mest känt från Malmö sena stenålder. För ovanlighetens skull hittade man inte en grav utan ett helt gravfält.

Två flintdolkar från den s.k. Höjahögen invid Jägersro i Malmö. Nästan identiska dolkar påträffades i det stora gravfältet i kv Tannhäuser i Fosie. Foto i LUHM:s arkiv.

Det var året 1966 … det var under den begynnande väldiga bostadsbyggarepoken i Sverige. HSB i Malmö hade bestämt sig för att på den bördiga åkermarken strax intill storstadsbebyggelsen uppföra ett nytt bostadsområde. Redan i början av bortschaktningen av matjorden körde schaktmakinen in i några stenpackningar, dolda under jord. Tack vare amatörarkeolog Gunnar Jakobsson blev fyndet inrapporterat till Malmö museum och en stor utgrävning drog igång. På en yta av tvåhundra kvadratmeter påträffades elva gravar, samtliga från den tidiga delen av senneolitikum, dvs runt 2.000 f.Kr. Alla gravarna täcktes av kraftiga stenpackningar men när man kom längre ner i jorden kunde tydliga färgningar efter träkistor eller urholkade trästammar skönjas runt de döda. I en grav låg två personer, inte som brukligt är sida vid sida utan ”skavfötters”. Graven blev på detta sätt väldigt lång, drygt tre meter. Av de döda fanns bara tänderna kvar, ett inte ovanligt fenomen om den omgivande jorden innehåller mycket sand som gör att skeletten lätt lakas ut av regnvatten. Tandemaljen är ju bland det starkaste och mest motståndskraftiga vi har i kroppen. Av de tretton döda i sina elva gravar kunde faktiskt endast ett helare skelett framgrävas medan däremot tänder bevarats i alla gravarna.

Endast en del av de döda kv Tannhäuser hade försetts med bevarade gravgåvor inför färden till dödsriket. Bevaringsförhållandena för organiskt material var emellertid uselt och det är därför inte osannolikt att alla döda fått med sig nödvändiga saker på färden. Av de bevarade föremålen var givetvis de som var tillverkade av sten helt intakta. Fem flintdolkar, en spjutspets och två skifferhängen blev arkeologernas föremålsskörd.

Sådana gravar där gravgropen efter det att kistorna satts ned täckts av stenpackningar är tacksamma objekt för arkeologer. De är ju så lätta att finna eller snarare höra. När schaktmaskinens skopblad skär över eller igenom en sådan stenpackningen hörs ofta ett skärande ljud, inte olikt en gammal kritas rasp på skolsalens svarta tavla. Ett sådant hjärtskärande ljud hördes i närheten av Lockarps bageri år 1981 och mycket riktigt - ljudet förebådade en stenåldersgrav! Under stenpackningen fann arkeologen Billy Nielsen en trolig pilbågsskytt från stenåldern. Av personen ifråga fanns dock intet bevarat men vid huvudändan låg två pilspetsar och ett skifferbryne. Givetvis har pilspetsarna suttit infästa i träskaft och givetvis har den döde fått sin träbåge med sig på resan till det okända men tiden utslätar många spår. Att graven grävts ner på en boplats vittnar den stora mängd av avslag från flintredskapstillverkning som låg i den över stenhögen påförda jorden. Här låg också en sönderslagen stenyxa med borrat hål för träskaftet. Sådana här yxor, närmast stenklubbor, var vanliga under senneolitikum och äldre bronsålder.

De två pilspetsarna från Lockarp var av samma typ som min besökare vid Skälderviken hade haft med sig. Kortsidan har ett jack och pilspetsen kallas därför i den arkeologiska världen för ”pilspets med urnupen bas”. Sådana här stenåldersredskap är sällsynta som lösfynd, helt enkelt därför att de är så små. Annat är det med flintdolkarna. Dessa förekommer rikligt som lösfynd, upprivna ur den skånska myllan av böndernas plogar. Ja, de är faktiskt så rikligt förekommande att man i äldre litteratur finner namnet ”dolktid” som beteckning för slutet av stenåldern. Vill man vara lite mera modern och lärd, men samtidigt inte så lite tråkig, bör man säga ”senneolitikum”. Från denna tid finns förutom de karakteristiska flintdolkarna också flintskäror som är gjorda i samma avancerade teknik där man tryckt ut små flintspån. Och så naturligtvis pilspetsar av

den typ som Billy Nielsen fann och som kvinnan i Lervik så överväldigad höll i sin hand.

-"Den ska ligga på hedersplats i min bokhylla", var det sista hon sa till mig innan hon försvann.

Gamla skånska hus

Hur bodde då stenåldersmänniskorna? I vårt stora stenåldersprojekt i Skånes Djurpark återskapades inte bara en dös från Fosie. Vi gick snart också igång med att rekonstruera jägarstenålderns hyddor och bondestenålderns hus. Nere vid en liten sjö uppförde en grupp entusiaster under bl.a. arkeolog Lars Larssons ledning en stor oval hydda som man trodde dessa sett ut för sjutusen år sedan. Det var utgrävningsresultaten från främst de berömda jägarboplatserna i Ageröds mosse som fick stå som förebild. Denna mosse hade tidigare varit en grund sjö som anslutit direkt till den västra delen av Ringsjön mitt i Skåne. Under tretusen år, mellan ca 8.000 f.Kr. till 5.000 f.Kr., hade sjön slammat igen och övergått till att bli en veritabel träskmark. Här fanns omgivande djupa skogar som gav bra skydd och ett rikt djurliv och goda fiskevatten – helt enkelt ett utsökt boplatsläge för en stenåldersjägare. Redan ca 7.600 f.Kr. – 7.300 f.Kr. hade människan etablerat sig på platsen.

Jägarstenåldern i Ageröd är numera en klassisk del av skånsk arkeologi eftersom boplatserna här tillhör Skånes första vetenskapligt utgrävda från denna riktigt gamla epok. Under åren 1946-1949 skedde stora utgrävningar i mossen och under 1970-talet var arkeologerna åter igång här. Man har funnit flera olika boplatser i den stora mossen. På enbart en enda av dessa har samlats in runt 200.000 flintskärvor som mer eller mindre bearbetats av forntidens människor. Den fuktiga mossen har också medfört att saker av organiskt material bevarats. Ljusterspetsar av ben som använts vid fiske men också rester efter en fiskmjärde i trä visar två olika sätt att tömma den dåtida Ringsjön på fisk. En 70 cm lång pilbåge av alm är ett av de mera spektakulära fynden. Mänsklig fåfänga avspeglas i ett av Skånes äldsta bevarade halsband, tillverkat av genomborrade hasselnötter. Det behöver inte ha varit en kvinna som burit det. Män var på den tiden säkert lika intresserade av kroppslig utsmyckning.

Spåren efter bl.a. jägarnas relativt enkla hyddor vid Ageröd gör att man misstänker att dessa boplatser endast användes under den varma sommartiden för smärre grupper på en familjs storlek. Under vintertid samlades man troligtvis ute vid kusterna i större grupper och här hade man också betydligt mera klimattåliga hyddor. De nya fynden från Tågerup visar ju på detta. I Skånes Djurpark gällde det alltså att presentera två olika typer av hyddor. Den ovala sommarhyddan öppnade sin ena kortsida mot sjön. Att föra upp hyddan gick lätt. Långa vidjor stacks ner i marken, böjdes och flätades samman. Över denna gigantiska korg lades sedan ett enkelt vasstak. Vinterhyddan blev större, grävdes ned lite i marken för att man skulle få bättre värmeskydd och vasstaket var betydligt tjockare.

Ibland är även arkeologer tokiga. Som den dagen när jägarfolket i vårt projekt kom fram till att det var dags att bränna ner sommarhyddan. Djurparkens ledning var väl lite tveksam till företaget:

-"Vad ska detta vara bra för? Då får ju publiken inget att titta på!"

Frågan kunde tyckas väl befogad. Men nu var projekt Forntid i Nutid i första hand ett experiment-

projekt och då fick publiken ge vika. Men det blev en imponerande - om än kort - eldsvåda för de besökare som råkade vara på plats när det väl hände. Varför då medvetet bränna ner något som man med möda byggt upp? Arkeologerna ville helt enkelt se hur mycket spår i marken en bränd hydda lämnar efter sig när det gått några år. Genom att gräva ut brandplatsen och jämföra med resultat från en riktig boplats kunde man kanske få bättre klarhet i detta.

Den dagen jägarhyddan brann i Skåne Djurpark stod jag tillsammans med en grupp husbyggare på en höjd strax intill och åsåg eldens härjningar. Jag kommer ihåg en tanke som flög genom mitt huvud:

-"Bara inte detta händer med vårt hus!"

Vi höll nämligen på med att rekonstruera ett av stenålderns verkligt stora byggnader, ett långhus - med betoning på ordet lång. Vetenskapligt skulle det vara. Förlagan till huset var hämtad från de utgrävningsresultat som erhållits från det stora industriområdet i Fosie. Här hade arkeologerna på en höjdrygg lyckats hitta ett flertal hus från senneolitikum, dvs slutet av stenåldern sådär 2.300 f.Kr. -

Det rekonstruerade stenåldershuset från Fosie i sin miljö i Skånes Djurpark. Foto Nils Björhem.

1.800 f.Kr. Det var frågan om riktigt stora byggnader, mellan fem och sex meter i bredd och femton meter långa.

Hade vi redan i starten vetat hur lång tid det skulle ta att få huset färdigt är det nog tveksamt om vi överhuvud taget satt igång. Men nu var det 1981 och entusiasmen kände inga gränser. Varje weekend packades matkorgar, verktyg och arbetskläder in i bilar och så bar det iväg till Skånes mittpunkt, djurparken vid Frostavallen. Aldrig har väl så många engagerat sig i skånsk stenålder som just dessa somrar. Arkeologer, museimän, lärare och deltagare från studieförbund runt hela Skåne, totalt kanske upp emot tvåhundra människor.

Forntidshusen från Fosie har legat i tre olika husklungor strax bredvid en bäck eller dåtida å. Även om huslämningarna påträffats tätt intill varandra, maximala avståndet mellan de två yttersta husen i gruppen var bara knappt tvåhundra meter, betyder inte detta att de en gång existerat samtidigt. Eftersom senneolitikum i tid motsvarar ett halvt årtusende har det funnit flera generationer av hus. Två hus skar dessutom varandra, vilket varit omöjligt om de varit samtida. Dateringen av husen till slutet av bondestenåldern har skett med hjälp av C14-dateringar men också av de tidstypiska fynd som gjordes, dels i själva husen, dels i de tiotalet brunnar som påträffades mellan husen och bäcken.

Markytan i Fosie låg före jordavbaningen på ungefär på samma nivå som under forntiden. Eftersom marken i modern tid odlats med djupgående plog var alla gamla lager förstörda ned till ca 50 cm djup. Det som arkeologerna kunde dokumentera och gräva ut var således fynd som redan för fyratusen år sedan funnits långt ner i marken, som igenfyllda stolphål, avskrädesgropar, brunnar etc. Totalt frilades nio stycken brunnar av vilka några hade en risflätad korgkonstruktion i botten, antagligen för att hindra den omgivande sanden att fylla igen brunnen. I närheten av husen påträffades också graven från senneolitikum som jag berättat tidigare. Skelettet var helt borta men den vackra flintdolken gav en säker datering.

Det är endast genom de igenfyllda stolphålen till de forna stenåldershusen som man alltså kan göra sig en uppfattning om hur dessa en gång sett ut. Spår efter allt som en gång legat vid markytan såsom eldstäder, golvbeläggning, spår efter inredning etc är för längesedan borta. Det är i sanning inte mycket att utgå ifrån om man ska till och bygga ett nytt hus efter sådana torftiga ritningar! Vid utgrävningen gjordes emellertid en intressant upptäckt. Grundplanen till fem av långhusen var så lika varandra att man nästan kunde tro att de haft en modern arkitektritning som förlaga. Eftersom husen använts efter varandra under en lång tidsrymd säger detta mycket om hur traditionsmedvetna och konstruktivt kunniga man varit redan vid denna tid. Vi har att göra med människor som kunde bygga både stort och komplicerat.

Sakta men säkert växte stenåldershuset upp i Skånes Djurpark. När det äntligen var klart var det emellertid dags att lägga ner hela projektet. Den driftige Arne Axelsson hade ersatts av annan i djurparkens ledning. Nu sköt man den uroxekalv som vi lärt dra ett s.k. årder, dvs en föregångare till plogen. Samtidigt arrenderade man ut hela forntidsbebyggelsen till en campingägare. Ett större förakt för vårt kulturarv och för vad intresserade skåningar lagt ner av sin fritid har jag sällan skådat. Och detta av en stiftelse som uppbar stora pengar av kommunerna i Skåne. Långhuset står dock fortfarande kvar men låt oss dra ett glömskans täckelse över resten.

Var det kannibaler som bodde här?

Av NILS ANDERSSON

Sen 1967 har man grävt i Hindby mosse, 4000-årig boplats. Fråga som återstår att besvaras: Var dåtiden "malmöbor" kannibaler?

Snön yr över slätten

Det biter som 50 köldgrader på Hindby mosse just där inre ringvägen ska skära ett band runt Malmö. I kylan ligger fyra människor på knä och gräver med "teskedar" i marken.

Dom gräver fram hur malmöborna levde för 4000 år sedan. Invånarna på den tiden var lite annorlunda. Vad sysslade dom med egentligen? Kannibalism? Magiska kulturella riter med människooffer? Arkeologerna på Hindby mosse gräver i sitt anletes svett för att hinna före vägbyggarna och för att vi ska få veta.

På två platser gräver man denna vinter i Malmö museums regi.

I snålblåst och snöyra på Hindby mosse, 4000-årig boplats, är Eva Jeppsson "förste-man". – Man kan ju inte bara sluta att arbeta för att vädret är så här – det hör till jobbet.

Fynd gör man

Två kranier i Hindby.

PUSSELBIT

Men det är inte det viktiga. Det är de små pusselbitarna, som har betydelse för helheten. I Hindby mosse började man gräva 1967. Nu är det slutgrävt när som helst – vägbyggarna tar över. Uppskattningsvis har man katalogiserat ett ton med fynd. Slutrapporten blir – i bästa fall – klar om två år.

Det mesta grävs ner igen – i väl märkta fack i källaren till Malmö museum.

De finaste bitarna exponeras i utställningsmontrar – men det är bara en bråkdel av allt.

- Det är en ganska enastående fyndplats med både boplats och grav och med fint benmaterial och människokranier, som kan tolkas som tecken på kannibalism i någon form, säger intendent Bengt Salomonsson, den ende vid museet, som är heltidsanställd med ansvar för utomhusarbetena.

I övrigt är arbetskraften tillfälligt anställd (med undantag för konservatorpersonal). Många är lundastudenter med arkeologanknytning.

TUR

Tur måste en arkeolog ha. Kranierna i Fosie hade förmodligen aldrig hittats om vintern inte varit mild och tillåtit grävningar. När vägbyggarna tar över är det definitivt stopp.

I kronologisk ordning är principerna för arbetet de här:

* Varje gång det schaktas för nya bostadsområden eller vägar i Malmös utkanter eller i gamla delar i centrum rycker Malmö museum – med lokalt antikvariskt ansvar under riksantikvarieämbetet – ut. Bredvid grävskoporna går man och påtar.

* Ser det ut att vara ett givande område sätter man igång så snabbt som möjligt med "räddningsgrävningar" och dokumentation. Byggarna vill inte gärna vänta. Lagliga medel finns att fördröja. Men Bengt Salomonsson eller markägaren – ibland kommunen – är betalningsskyldig för räddningsgrävningar. Ibland kan det bli stora pengar. I Hindby-projektet,

som drivits i många år, gör det åtskilliga hundratusentals kronor.

SKED

* Arbetsmetodiken: Grovgrävning efter schaktningen med spade, finputsning med "grävskedar" (specialskräddade murslevar), mätning, inritning på karta, fotografering, borttransport, katalogisering, konservering.
* En del fynd – t ex av flinta – behöver bara tvättas, medan andra – bl.a. läder och trä – konserveras med hjälp av kemiska ämnen. Ett kranium från Kastanjegården togs upp helt med omgivande bitar och "göts in i gips.
* En rad experter konsulteras:

Rättsodontolog fastställer med tändernas hjälp dödsåldern för ett kranium, bristsjukdomar, näringsförhållanden etc.

Geologer daterar fynden och ger en uppfattning om hur en plats sett ut. Pollenundersökningar klarlägger vegitationen.

DJUR

Osteologer (benmaterialforskare) bestämmer djurarter (förmodligen har folket i Hindby mosse haft kor, får, svin och hundar samt jagat rådjur, hjort och kanske uroxe – definitivt klarläggande gör osteologen).

Botaniker tittar på avtryck efter sädeskorn i leran.

C14-laboratoriet i Lund gör en exakt tidsdatering på 50-talet år när på ben eller träkol (bäst). Det bygger på en radioaktiv metod och halveringstiden för kol.

* Slutrapporten – som alltså om allt fungerar bra – kan vara klar om två år. Den är maskinskriven (ibland tryckt) med ritningar och fotografier och omfattar också en fyndlista.

Den kommer att berätta det mesta om de gamla "malmöborna" i Hindby mosse. Redan anar man en bild av några familjer, som levde på en halvö omfluten av vatten, odlade vete och korn, bodde i något slags hus, hade vissa tamdjur, jagade och fiskade, använde flintredskap som yxor, knivar m.m. Märkligaste fynd är de människoskallar, som påträffats utanför gemensamhetsgravarna och i ett par fall vid en offerplats (?). Detta tyder på en religiös kult eller kannabalism. Kanske åt man hjärnorna av de offrade personerna.

4000 år har förflutit.

Utvecklingen går framåt och med den arkeologin, som blir mer och mer objektiv.

Arkeologerna gräver metodiskt fram forntiden åt nutiden.

Arbetet 10/2 1974

Här är resultatet av undersökningarna i Hindby mosse – som museibesökarna kan se det.

Det är han som leder utgrävningarna i Malmö – intendent Bengt Salomonsson, här med mängder av fornfynd.

Ett kranium funnet i utkanten av Malmö – "inbyggt i gips för att hållas samman.

Fynd i Malmö: 4000-ÅRIG *rikemans-grav*

MALMÖ: En 4.000 år gammal grav med skelett av en förnäm stenåldersman har hittats på Fosie industriområde. Fyndet härstammar från den s k stridsyxeperioden som inträffade i mitten av yngre stenåldern. Det visar mannens 26 cm långa stridsyxa, en flintyxa och ett par vildsvinsbetar han prytt sig med.

- Han har begravts i sovställning med dubbelvikta ben, också typiskt för den perioden, säger intendent Bengt Salomonsson vid Malmö museum.

Strax intill har utgrävarna Malte Gullstrand och Eva Jeppsson gjort ännu ett fynd: en nära trettio meter lång oval, också från yngre stenåldern. Man misstänker att det rör sig om en raserad gånggrift. Både i och bredvid den gåtfulla, stensatta ovalen har utgrävarna hittat mängder av keramikskärvor från stenåldern.

Fynden gjordes när man skulle schakta bort jord till ett nytt industriområde.

Arbetet 10/11 1970

Mängder av keramikskärvor från "trattbägarperioden" har Malte Gullstrand, t v, och Bengt Salomonsson funnit intill den mystiska stenåldersovalen i Fosie.

Stenåldersgrav fint fynd

En minst 4 000 år gammal lyxenkelgrav och en misstänkt massgrav – gånggrift – från ungefär samma tid har påträffats i gyttjan på Fosie nya industriområde i Malmös utkanter. Arkeologerna måste nu arbeta med klockan i handen. Fynden bör hinna dokumenteras innan storbyggena – främst en väldig bilanläggning – kommer igång. Gånggriften – om det nu är en sådan – är den första som hittats i Malmöområdet. Fyndet gjordes av Malte Gullstrand och betecknas som sensationellt av intendent Bengt Salomonsson.

En gånggrift från stenåldern kunde vara 40 á 50 och upp till 100 personers sista vilorum. Malmötrakten har tidigare inte uppvisat någon sådan anläggning. Det nu gjorda fyndet kan dock efter ytterligare friläggning visa sig vara en husrest.

Fosie är rikt på rester av förhistoriskt mänskligt liv och schaktningarna för nya industriområdet bevakas därför nogsamt av arkeologisk expertis. Malmö museums man på plats är arkeoteknikern Malte Gullstrand, 58.

- Jag har sysslat med sådant sedan jag var barn och stenanhopningarna väckte genast mina misstankar, berättar han. Jag har både intuition och rutin. Gullstrand larmade museets historiska avdelning.

Intendent Bengt Salomonsson uppger att anläggningen från mitten av stenåldern under alla omständigheter är oerhört intressant. Ännu har vi inte vaskat fram några skelettdelar.

- Vårt stora problem är att få loss folk som kan hjälpa oss att snabbt frilägga och dokumentera den förmodade gånggriften, säger han. Vi har i stort sett förgäves försökt få bistånd av Lunda-studenter, men de skyller på sina fasta studiegångar och struntar tydligen i möjligheterna att få ett strålande stycke praktik. Vi arbetar under tidspress. Lars Auto skall bygga och tjälen går ur jorden.

- Att bevara fynden är helt orealistiskt, men dokumentationen är angelägen.

Ett halvdussin enkelgravar från stenåldern har tidigare hittats i Malmötrakten och i Fosie finns också bronsåldersgropar. Nu har under schaktningarna påträffats ännu en enkelgrav, av lyxkaraktär.

- Det är uppenbart att den begravde som ligger i sovställning var besutten, säger hr Salomonsson. I graven fick han med sig rikedomar som bla en flintyxa och en stridsyxa och ett halsband med vildsvinständer.

WIDI

Sydsvenskan 10/11 1970

Stenåldersgrav

fynd vid grävningar i Bronsyxan

Fil kand Göran Burenhult tar försiktigt bort jord från stenarna.

- Av HANS JANSTAD -

MALMÖ: Det blev tvärstopp på schaktmaskinen, föraren satt där och undrade. Vad var detta för en mängd stenbumlingar? Det hände i höstas i blivande kvarteret Bronsyxan i Fosie.

Nu vet vi svaret. Stenbumlingarna tillhörde en långdös från början av yngre stenåldern. En till i höstas helt okänd dös dök upp som en gäckande skugga för gatunamnspåhittaren.

Nu passar det ju inte alls med kv Bronsyxan och Bronsyxegatan. Men det var så dags. Och de namnpåhittiga herrarna kan i alla fall trösta sig med att det finns lämningar från bronsåldern någorlunda i närheten.

Sen i julas har tidvis sex man varit ivrigt sysselsatta med att frilägga resterna av denna dös. – en rektangulär stensättning som är 19 m lång och 9 m bred. Dösen är från 2500 före Kristus. 13 stora stenar har en gång stått uppresta i stenkretsen och i dösen har fyra likaledes kraftiga stenar burit upp själva "takstenen".

Fil kand Göran Burenhult har lett utgrävningsarbetet och allt har förlöpt mycket bra. Där dösen ligger skall Lars Auto ha sina dieseltankar. Firma och myndigheter har haft stor förståelse för utgrävningen, vilken sattes i gång strax före jul.

- Det är en bygrav eller gemensamhetsgrav, berättar intendent Bengt Salomonsson vid Malmö museum. Stenarna har rests av det s k trattbägarfolket – efter formen på deras lerkärl – och inte långt ifrån finns deras gamla boplats, s k Hindby mosse. Den låg då vid vatten och en å flöt förbi. Det var sankt men fullt beboeligt.

Man har inte påträffat några skelett under utgrävningen, så långt har man inte gått ner.

-Men troligtvis finns det inte några kvar, de brukar inte vara bevarade i den här tidens dösar, förklarar intendent Salomonsson.

Långdösen har förmodligen raserats på 1600- eller 1700-talet. Man har då gått mycket varligt fram, lyft bort de stora stenarna som antagligen användes som byggnadsmaterial.

Intill stenkretsen har utgrävningsmannarna stött på ca 10.000 keramikskärvor samt dessutom brända ben – av människor eller djur.

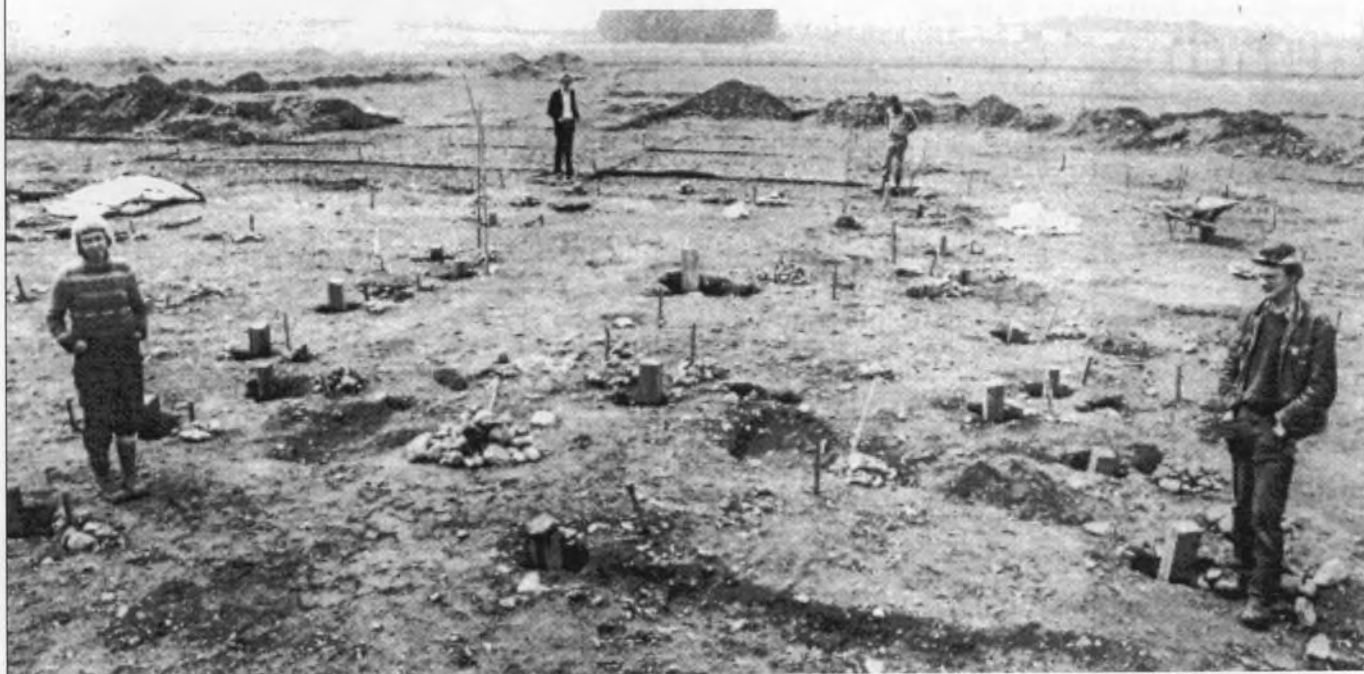
Skärvorna är efter krukor som antingen tagits bort från gravrummet eller som använts vid offerhandlingar utanför stenkretsen.

En annan unik sak är en stensamling inne i dösen. Dessa stenar kan inte direkt hänföras till stenpackning runt de stora bumlingarna. Man packade nämligen med mindre sten för att stödja de stora.

De stora stenarna togs bort från dösen, kvar blev de små i stenkretsen. Innandömet hade tidigt fyllts med jord och efter hand ökades jordlagret så att dösen helt doldes.

Arbetet 3/4 1971

Fosie bjuder på nya unika fynd

Så här stort var detta stolphus från yngre stenåldern. Det är arkeologerna Nils Björhem, Lena Mourath, Ulf Säfvestad och Thomas Romberg som markerar de fyra hörnen i långhuset. Stolparna som sticker upp är bara markeringar.

MALMÖ: Än en gång har Fosie IV gjort det – presenterat fornlämningar som är unika i Sverige.

Av Hans Janstad

Tidigare har arkeologerna funnit unika långhus från bronsåldern. Nu har man grävt fram sex stolphus från yngre stenåldern. Sådana fynd har tidigare bara gjorts på kontinenten.

Dessutom har man redan lokaliserat en vikingabebyggelse. På Fosie IV finns således bybebyggelse från stenåldern, bronsåldern och järnåldern.

– Hittills har vi tagit fram lämningar efter sex stolphus från mitten av yngre stenåldern, förklarar arkeolog Ulf Säfvestad, men det är säkert bara början. Än så länge har vi nämligen endast tittat på en sjättedel av det nu aktuella området.

STORA HUS

Husen är mellan 4.000 och 5.000 år gamla. Och det är inga små hus. 16-20 meter långa, 6,5-7 meter breda. Kvadratmeterantalet har alltså legat på ca 90, ungefär som en modern fyra.

– Till skillnad från stolphusen från bronsåldern så har de här långhusen förutom sidostolpar haft några kraftiga mittstolpar som måste ha varit bärande, fortsätter Ulf Säfverstad.

Mittstolparna har haft en diameter på 25-30 cm, sidostolparna på 20 cm. Husens höjd kan ha varit låg vid sidorna, däremot bör de hålla fyra meter i höjd mitt på.

Arkeolog Nils Björhem framhåller att det som gör Fosie IV-området så speciellt, är att man här har bebyggelse som sträcker sig över 4.000 år. Man kan studera hur byarna från olika tider legat i förhållande till vattnet, hur grundtopografin växlat. Bronsåldershusen har t ex uppförts på lermark, stenåldershusen på grusig morän.

UNIK BY

Den stenåldersby som man nu håller på att gräva fram är från den tid då de stora gånggrifterna byggdes och den är så unik, att det blir stopp för de schaktarbeten som skulle satts igång på området.

– Vi har ingen möjlighet att göra om PLM-manövern, gå in och snabbgräva, förklarar arkeolog Thomas Romberg, som är administrativ ledare för Fosie IV-projektet. De nya fyndplatserna ligger på just sådana höjder som skulle schaktas av.

– Här rör det sig om en så fin fyndplats, att det får gå åt den tid som behövs för att ordentligt dokumentera de olika skedena.

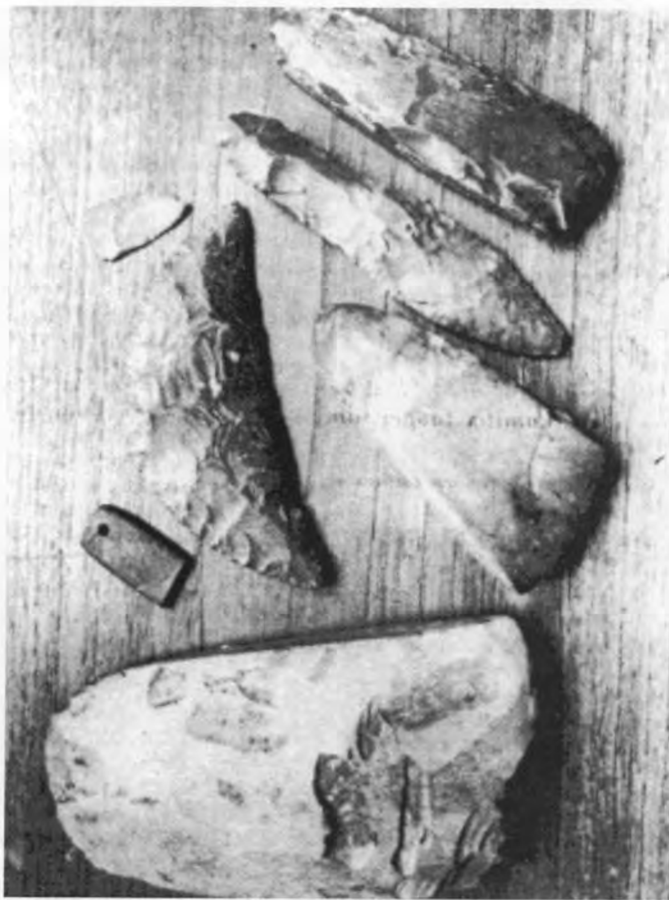
– Man har gjort en hel del intressanta stenåldersfynd, yxor, dolkar, skäror och ett litet vackert skiffersmycke. Som hängdes runt halsen.

– Fynden är från olika perioder av yngre stenåldern, här finns föremål från trattbägarkulturen och stridsyxekulturen, säger Nils Björhem.

– Hittills har man funnit ett 20-tal yxfragment, bl a har man hittat yxämnen i två stolphål.

– Förmodligen har de använts för att stadga stolparna.

De stolpar som man nu har grävt fram har tendenser till rumsindelning, så det är möjligt att det funnits avdelningar för människor och djur i husen. Hur det förhåller sig härmed får den kommande fosfatkarteringen utvisa.

En del av föremålen från yngre stenåldern. Yxa, dolk, skära, skifferhänge.

BRUNNAR

Utgrävningsområdet, som ligger vid 101:an, vägen till Anderslöv, och i gamla tider benämndes "Räfvegravarna", gränsar till Riseberga-bäcken och här har man fått fram fyra grävda brunnar.

– De kan ha använts för att ge vatten till kreaturen, påpekar Thomas Romberg.

– När vi står inne i ett av stolphusen säger Nils Björhem:

Det här huset har förmodligen brunnit ned.

Och då slås man av en egendomlig helt ohistorisk tanke.

Man ser hur Fosie IV:s frivilliga brandkår ryckte ut och hämtade vatten från bäcken och de fyra brunnarna. Hur män, kvinnor och barn bildade kedja och står och langar vattenämbar som består av trattbägare.

Men även om husbyggandet vid den här tiden tagit ett stort steg framåt från grophusen, så är frågan om man ansträngde sig för att rädda hus som tagit fyr. Konstruktionen, stolpar, lerkline, torv eller vasstak, var fortfarande så enkelt att det förmodligen gick snabbare att bygga upp det nerbrunna.

Men för arkeologerna är det "tur" att huset brunnit. Genom träkol som tillvaratagits kan man nu tidsbestämma byggnaden med C-14-metoden.

Fältet man nu håller på med, hur många nya fynd och hus skall det bjudas på? Hittills har det på Fosie IV-området i alla fall kommit fram 16 långhus.

Lite längre bort väntar redan en annan husgrupp på utgrävning. Och så finns vikingabyn kvar att dokumentera.

Fosie IV fortsätter sannolikt i lång tid att kasta ljus över Malmös och Skånes tidiga historia.

Arbetet 1/6 1980

Bronsets tid *(1.800 f.Kr. – 500 f.Kr.)*

Forntidssiluetter mot horisonten

När vår tidigare gjorda bekantskap, fornforskaren Bruzelius, vid mitten av 1800-talet besökte kusten mellan Malmö och Skanör, stannade han upp söder om Klagshamn. Här noterade han i sin anteckningsbok:

”I V:a Klagstorps socken på nr 9 och 11 är en slät, något upphöjd plan belägen, där under 20 års tid grus blivit taget till väglagning. Man har där ofta funnit hela skeletter av människor och inalles har man grävt upp 50. Här hava flera slags fornsaker blivit funna såväl av sten som brons. Det märkvärdigaste fynd som där blivit gjort, är dock ett på Historiska Museum i Lund förvarat människokranie i vilket sitter en kastspjutspets. Av de funna sakerna skulle man kunna tro att det på eller i närheten av denna plats stått en strid mellan sten- och bronsfolket, vilken senare förklaring professor Nilsson antager för sannolik.”

Det var således inte för så speciellt länge sedan som t.o.m. de lärde i Lund tilläts fantisera vilt. Arkeologin är en ung vetenskap men trots detta har stora landvinningar gjorts, inte minst under de allra senaste decennierna. Numera tror givetvis inte forskarna på att ”bronsåldersfolket” mött ”stenåldersfolket” i stor strid – men medge att den osannolika tanken ändå är fascinerande. Nej, det hela försiggick säkert som en följd av utveckling, inte av krig. Troligtvis har det inte ens varit frågan om att bronsålderfolket varit ett erövrarfolk. Eller …?

Skånes mest dominanta fornlämning är gravhögarna från bronsåldern. I landskapet finns kanske runt tvåtusen högar bevarade, merparten utmed våra kust- och slättbygder. Uppe i Trehögsparken i Fosie industriområden ligger bronsåldern nära. Tre mäktiga gravhögar dominerar fortfarande området trots den omgivande industribebyggelsen. Fram till 1960-talet var detta ett stycke skånskt bondelandskap där plogen varje år vände jorden och bönderna aktsamt lämnade högarna i fred. För gravhögarna var, och är, skyddade genom vår svenska fornminneslag. Det är därför som de fortfarande finns kvar här uppe på höjden. Stadsplanerarna fick allt vackert rita in grönområden runt dessa historiska miljöer. Egentligen är det fantastiskt att de här pucklarna kunnat bevarats i tre årtusenden. Det är ju bara frågan om något så bräckligt som några högar med jord!

Förr kunde det hända att man inte alltid behandlade våra fornminnen med den respekt de borde ha. År 1756 sände t.ex. lärde män från Antikvitetsarkivet i Stockholm ut en delegation till Skåne för att göra antikvariska undersökningar. Ledaren Nils Wessman hade till uppgift att avrita och beskriva ”äldre och nyare förstörda Skansar, Domsäten, Begrafnings Platser, Runstenar, Kyrckor, Städers utsikt och Sätesgårdar.” Under denna resa försökte Wessman även sig på att gräva ut gravhögar. I en hage med många gravhögar, belägen mellan Södervidinge och Särslövs byar sysselsatte han ”30 á 40 arbetare, som inom tre veckors tid kastade öfver ända 10 stycken högar”. Det var här givetvis inte frågan om någon arkeologisk utgrävning i dagens

mening. Det enda som gällde var att snabbt komma ner till gravarna i högarnas mitt och plundra dessa på föremål.

Självklart har den inhemska skånska nyfikenheten också ibland tagit överhand. När väl skräcken för allt övernaturligt som sades finnas i gamla högar lagt sig, speciellt på 1800-talet, kunde det hända att spadar och skyfflar kom fram. Man grävde sig ovanifrån in i högarna och plundrade mittpartierna. Urgröpningar i många skånska högar talar i dag sitt tydliga språk. Strax intill dagens stora köpcentra BW invid Jägersro travbana i Malmö ligger en mäktig bronsåldershög, ”Skäfehögen”. År 1854 gjordes här en intressant upptäckt. Markägaren skulle bygga en jordkällare i gravhögen och han stötte då på spännande saker, bl.a. brända människoben, en lång bronsdolk, ett litet bronssvärd samt rester efter träkistor. Bronssakerna blev sönderbrutna vid upptagandet. Fornforskaren Nils Gustaf Bruzelius fick höra talas om upptäckten och han begav sig genast till platsen. Läs själv vad han hittade vid sin undersökning:

”Med ägarens tillåtelse och med biträde av gårdens arbetare gjordes under min ledning en valv-

Den s.k. Skäfehögen i Malmö är utgrävd under 1800-talet men högen återställdes till sin forna höjd efter undersökningen.

formig fördjupning in i högen, då man snart upptäckte en av kullerstenar lagd kista, vilken syntes ha varit täckt med plankor, ty från ena sidan till den andra sträckte sig ett 1 1/2 tum tjockt lager förmultnat trä. I denna kista, som genom trycket var hopfallen, anträffades ett till en del multnat, obränt människoskelett, inbäddat i tång, samt nedlagt med huvudet i söder och fötterna i norr. Vid sidan låg ett 5 quarter långt bronssvärd med gjutet handtag, inlagt i ett fodral av bark, samt tvenne små bronsbucklor, 1½ tum i diameter. Genom trycket av stenarna var såväl svärdet som fodralet sönderbrutet i 7 stycken, vilka dock alla anträffades. Svärdet är ovanligt väl arbetat och synes härstamma från bronsålderns bästa tid.”

Vid genomgång av det förnämliga Antikvarisk Topografiska arkivet (ATA) i Stockholm kan man läsa åtskilliga rapporter om äldre utgrävningar av skånska bronsåldershögar. Jag har här nedan valt ett exempel ur den digra samlingen. Grundaren av Kulturhistoriska museet i Lund, G. J:son Karlin, förfasades på sin tid över de omfattande plundringar som skedde av de skånska fornlämningarna, bl.a. i bronsåldersbygden i Fuglie mellan Malmö och Trelleborg. År 1886 företog han därför själv flera grävningar i sydvästra Skåne för att förekomma plundrarna. Bl.a. undersöktes under hans ledning en gravhög i Steglarp. På nästa uppslag återges en av de teckningar som han sände in till riksantikvarien i Stockholm tillsammans med en handskriven rapport.

Den utgrävda högen kallades ”Spetshög” och var ”på samma gång den minste på graffältet och en af de minst oskadade bronsåldershögar jag sett.” Karlin fick uppenbart till stånd utgrävningen i sista stund eftersom markägaren redan börjat utnyttja marken som grustag. ”Af den ursprungliga stensättningen som omgifvit högen återstodo numera endast 10 stenar i norr och söder, hvarjemte ej obetydligt jord blifvit under tidernas lopp bortförd från dess nordöstra sida.

Vid den först från sydvest till sydöst företagna ytgrävningen anträffades på sluttningen, i allmänhet blott ett spadtag under ytan, 9 grafurnor samt en stensatt grop med brända ben och de vanliga i graffynd från denna tid förekommande småsakerna af brons: knifvar, pincetter, knappar osv.

Urnorna voro samtlige så illa åtgångna af fukt, nedträngande gräsrötter och omkullfallna stenar att oaktat all försiktighet endast en, den minsta, kunde i någorlunda oskadat skick upptagas, hvarjemte det lyckades mig att af ett femtiotal bitar åter hopsätta en andra.”

Från Steglarp förflyttar vi oss så någon dryg mil norrut till Fosie. Även här finns ännu många gravhögar bevarade, ett flertal i och nära den s.k. Trehögsparken. Århundraden av plöjning i kombination med den skånske bondens ibland giriga önskan om att kunna odla maximalt på sina ägor har emellertid gjort att flera gravmonument försvunnit. Trots att Skånes bevarade bronsåldershögar är skyddade enligt lag kan man varje höst se att det på vissa håll fortfarande existerar tämligen historielösa bönder. Man är uppe och kör så nära gravhögarna att man varje år förstör alltmer av själva högarna och, inte minst, alla de urnebegravningar som finns i marken i direkt anslutning till fornminnena. Ingen gör något åt detta skandalösa beteende. I dag kan man få EU-bidrag för att låta bli att odla den skånska jorden. Varför inte få våra Brysselpolitiker att förklara en radie på fem till tio meter runt varje gravhög för sådant bidragsberättigat område? Så enkelt är det att skona det verkliga kulturlandskapet om man bara vill lägga manken till.

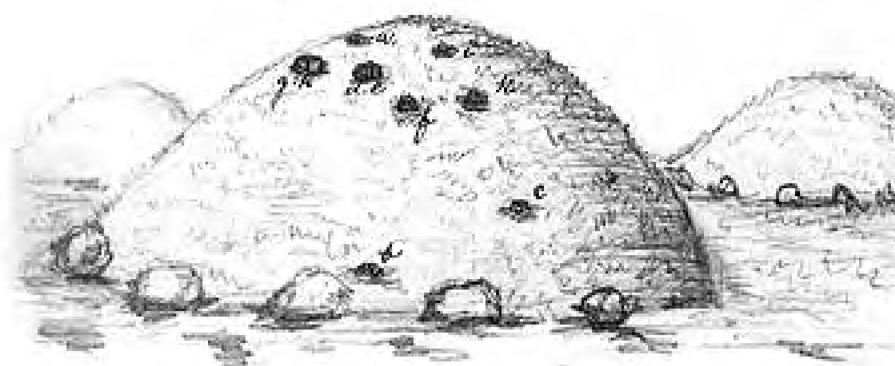
År 1978 skulle en ny fabriksbyggnad anläggas ute i Fosie industriområde. Döm om vår häpnad när vi arkeologer upptäckte att det legat en bronsåldershög på platsen. Den var helt utplöjd och det borde rimligtvis inte vara mycket kvar att hämta. Som tur var hade emellertid gravbyggarna i forntiden grävt ner den blivande centralgraven under den dåvarande marknivån. Trots att gravhögen försvunnit, var alltså själva gravkammaren intakt. Nu hade vi ändå inte så mycket ut av grävningen. Skelettet var i det närmaste upplöst och bronsdolken, eller det lilla bronssvärdet, som den döde fått med sig var sönderbräckt. En liten del av svärdsskidan av trä fanns dock kvar och kunde räddas genom konservering.

Nej, denna tretusenåriga Fosiegrav var ingen guldgruva för arkeologerna. Annat var det när man 1966 grävde ut en stor gravhög några kilometer längre norrut, vid Höja strax intill Jägersro travbana. Även här hade bönderna under lång tid försökt plöja ned den stora gravhögen som mätte närmare trettio meter i diameter. Från början hade den nog varit tre – fyra meter hög men när arkeologerna tog sig an den hade höjden reducerats till endast lite mer än en och en halv meter. Trots detta är Höjahögen en bland de rikaste bronsåldershögar som grävts ut i sydvästra Skåne.

Under slutet av stenåldern hade marken där gravhögen senare skulle komma att uppföras använts som åkermark. Detta kunde arkeologerna tydligt se genom de årderspår som fanns bevarade efter de sista bearbetningarna av forntidsåkern som skett innan gravhögen kastades upp och blev till ett skyddande täcke för dessa i marken rispade spår. På den tiden hade plogen ännu inte uppfunnits utan man använde det s.k. årdret. Skillnaden dem emellan var att årdret endast rispade marken så att bonden kunde så; den vände inte på jorden. Plogen skulle komma först under vikingatiden, tusen år efter Kristi födelse.

En stenåldershövding ute i Höja har dött knappt två årtusenden före vår tideräkning. Den döde placerades i en urholkad trästam. Med sig i graven fick han ett antal stenföremål; en ovanligt vacker flintdolk, ett skifferspänne och en liten pilspets av flinta med s.k. urnupen bas. Ett sten- och jordröse kastades upp över träkistan. Snart var det dags för nästa begravning, även denna från slutet av stenåldern, eller senneolitikum. Nu var det frågan om att begrava två personer i samma grav. Gravkistan lades bredvid det äldre gravröset och både den äldre och den nya graven täcktes av en låg hög uppbyggd av grästorvor. På detta sätt växte den ursprungliga högen i både höjd och omfång.

Gravhögen vid Höja skulle komma att bli allt större. Inte mindre än elva begravningar har skett under den äldre bronsåldern fram till ca 1.000 f.Kr. och vid vissa av dessa har man passat på att bygga ut gravhögen med nya lager av grästorv. Gravgåvorna i de elva gravarna är inte överväldigande; ett fåtal bronsföremål är allt som överlevt årtusendenas nedbrytande krafter. Av den yngre bronsåldern finns däremot inga som helst spår i Höjahögen. Detta beror på att man vid denna period började kremera de döda och lägga benresterna i gravkrukor som grävdes ned i de redan befintliga högarna. Eftersom mycket av högen vid Höja redan försvunnit innan utgrävningens början var dessa gravar sedan länge bortodlade. Däremot upptäckte arkeologerna vid gravhögens kant en grav från romersk järnålder, alltså från ca 300 e.Kr. Någon kontinuitet bakåt till den avlägsna bronsåldern kan det dock knappast vara frågan om. Under järnåldern har man bara ansett att den urgamla gravhögen kunde tjäna som en bra plats för en ny begravning.

Spetshögen i Steglarp som grävdes ut 1886. Karlin har bl.a. tecknat av några av de grav-urnor med brända ben som påträffades.

Högarnas folk

De arkeologiska fynden i skånska bronsåldershögar inskränker sig ofta till rena metallföremål och mer eller mindre bevarade människoben. Vill vi få en bättre inblick i vad högarna innehållit är ett besök i Köpenhamn att rekommendera. Varför denna utflykt över Öresund? Helt enkelt därför att i Danmarks huvudstad finns ypperliga möjligheter att studera även vår skånska forntid. Under många år har jag hållit lärarekurser om vår dansk – skånska historia. Mindre än tjugo procent av lärarna vet att det på andra sidan sundet existerar något som heter Nationalmuseum. Nästan inga skånska skolklasser besöker museet, ett av världens främsta arkeologiska museer! Visserligen kommer fynden i montrarna från Danmark, inte från Skåne. Men det gör inget. Under årtusenden har skåningarna haft samma kultur som övriga Danmark. Det var först under Karl X Gustav på 1650-talet som det uråldriga skånska kontaktnätet över Öresund bröts. De fantastiska fynd som finns på Nationalmuseet speglar alltså i hög grad även vår skånska forntid.

Egentligen är det helt otroligt vilken massiv kulturbarriär Öresund har varit faktiskt till långt in på 1980-talet - och delvis fortfarande är i skrivande stund, dvs ett halvt år innan Öresundsbrons invigning. Tänk bara följande tanke. Avståndet mellan Malmö och Nationalmuseet i Köpenhamn är lika stort som mellan Bromma och Statens Historiska museum i Stockholm. Varje skolklass i mellanstadiet i Bromma har varit på obligatorisk studiebesök i huvudstadens historisk/arkeologiska museum. I Malmö har i stort sett ingen skolklass varit på motsvarande riksmuseum, låt vara att Öresund skiljer. Egentligen vill jag inte säga ”motsvarande”. Jämfört med de skatter som danska Nationalmuseet kan visa upp är Statens Historiska museum i Stockholm en lättviktare.

Två bronsföremål från Höjahögen i Malmö; en bronsdolk och en rakkniv. Foto i LUHM:s arkiv.

För att rätt förstå vår sydskandinaviska bronsålder är ett besök i Köpenhamn ett måste. I det här kapitlet ska jag därför ta er med på en tillfällig tur över sundet. Jag börjar resan i sällskap med en känd svensk författare. För Jan Fridegård var Nationalmuseet i Köpenhamn en välkänd plats. Ofta verkar hans vägar ha gått hit. En ensam kvinnas utstrålning attraherade honom! Nu var inte kvinnan någon av museets anställda. Nej, hon låg alldeles stilla och tyst i en stor glassarkofag. Att kommunicera med henne var för Fridegård, liksom det är för oss nu levande, lite svårt; kvinnan har nämligen varit död i mer än tretusen år! Trots detta kunde Jan långa stunder sitta bredvid glasmontern i försök att nå mänsklig kontakt över årtusenden. Vaktmästarna, dessa gemytliga men plikttrogna danskar, kastade säkert många misstänksamma blickar på den märklige svensken.

Jag talar här om en kvinna som tillhört den nordiska bronsåldern; en varm period i ”landet som en gång var”. I tid befinner vi oss runt åren 1.800 f.Kr. - 500 f.Kr. Från mitten av bronsåldern, alltså ca 1.300 f.Kr., finns i Danmark ett fåtal, för norra Europa helt enastående gravfynd, de danska ekstamsgravarna.

Chansen att organiskt material, dvs föremål av trä, skinn och hår, ska kunna bevaras i naturen under lång tid är inte stor. Flera olika faktorer, vilka alla är viktiga för konserveringen, måste nämligen uppfyllas. I Jylland i Danmark har ödet skapat en mängd goda konserveringsförutsättningar för vissa gravhögar från just bronsåldern. När man byggde högarna, dessa ståtliga monument i många av våra nordiska slättbygder, torvade man först av ett jätteområde runt varje tilltänkt hög. Torven användes sedan som byggnadsmaterial. Grässvålen lades nedåt, och i bästa fall blev på detta sätt hela högen som en svamp, vilken underifrån sög till sig vatten. I fuktigheten kunde nu i speciella fall bildas hårda avlagringar av järn - manganutfällningar. På detta sätt blev högens inre kärna, med den döde i sin urholkade ekstamskista, inkapslad i ett hårt, vattentätt hölje. Från utgrävningar av flera högar med bevarade ekstamskistor vet man att vattnet har forsat fram när arkeologerna har grävt sig in till kistan och knackat hål på det av naturen själv skapade kapselhöljet.

Året är 1921. Invid det lilla samhället Egtved i Jylland pågår en utgrävning av en bronsåldershög. Det är den s.k. ”Storhögen” som nu ska avlockas sina hemligheter. Under arbetet med att utjämna högen hade markägaren Peder Platz stött på en urholkad trästam med trälock. Peder skickade genast ett telegram om fyndet till det danska Nationalmuseet. Om man nu tror att de danska arkeologerna hoppade högt av glädje inför en sådan uppgift, misstar man sig grundligt. Det var nämligen vinter; en skön tid att sitta i varma tjänsterum; definitivt inte en tid att vara ute och frysa om sina akademiskt skolade huvuden. I telegram till gårdsägaren försöker man senarelägga undersökningen av gravhögen till våren. Bortschaktandet av högen fortsätter dock och till slut vädjar den gamle museichefen till sina yngre kolleger att resa.

-”Vem vill helst?” frågar han.

-”Kan inte”, säger någon.

-”Ogärna”, säger en annan.

-”Är inte frisk”, säger en tredje.

En av museets äldste tar då över ärendet, tittar kanske lite föraktfullt på sina yngre medarbetare

och reser till Jylland. Det är i början av mars 1921; den gamle arkeologen Thomas Thomsen kommer snart att göra sitt livs viktigaste utgrävning!

Avschaktningen av högen har redan kommit så långt att den drygt två meter långa och mycket tjocka ekstammen är helt frilagd. Endast en smal springa runt hela stammen vittnar om att träet är ihålig. Försiktigt bänder Thomsen upp kistlocket. Ett täcke av djurhår ligger över hela kistans inre; under det skymtar han här och var vävda tygstycken. När den häpne utgrävaren och hans medhjälpare försiktigt lyfter på ett ylletyg i gravens ena kortända, blir huvudhåret av den döda synligt. Allt ligger på samma sätt som man för mer än tretusen år sedan lade det innan trälocket sattes på kistan. Thomsen har redan insett att han står inför en av Nordens märkligare arkeologiska upptäckter. Trälocket sätts på plats och utan vidare undersökning förs graven till Nationalmuseet i Köpenhamn. Triumfen inför de bekväma arkeologkollegerna måste ha varit stor.

En ung kvinna har avlidit när den nordiska sommaren var som allra skönast. I en avspjälkad och

Egtvedpigens utmanande klädsel väckte bekymmer vid framgrävningen år 1921. Här ses repkjolen och magprydnaden i form av en rund och spetsig bronsplatta.

med bronsyxor urhuggen ekstam har man berett hennes sista viloplats. Den döda har lagts på ett sovtäcke av kohud, iklädd de kläder hon burit i sin livstid. Överkroppen har täckts av en tröja med halvlånga ärmar. Tröjan lämnade magen bar, en nakenhet som ytterligare framhävts genom att den kortkorta kjolen hängt långt ner på höften. Kjolen har bestått av ett långt sammanhängande stycke av tätt hängande, lodräta snören, vilket varit omvirat två gånger runt höften och sammanbundits framtill. Kvinnans bara mage har delvis dolts av ett runt och stort praktspänne i brons, fastbundet med rep runt midjan. På fötterna har hon haft mockasinliknande skor, vilka stoppats med gräs.

För forskarna blev kvinnans klädedräkt en chock. Kunde verkligen våra unga bronsålderskvinnor ha gått omkring, klädda på detta ytterst oanständiga sätt. Givetvis inte! Man hade naturligtvis glömt en del av hennes kläder när man en gång klätt på liket. I en av de rekonstruktionsteckningar som utfördes av den döda, klädde man henne därför i anständig fotsid klänning. Utanpå klänningen hängde man så den kort-korta kjolen. Nu såg kvinnan ut precis som hembiträdena i 1920-talets samhälle. Den utmanande kjolen hade i det prydda samhället som då var förhärskande blivit till ett passande förkläde. Hur lätt är det egentligen inte att förfalska vår historia!

Den döda kvinnan från Egtved - hon kallas numera rätt och slätt för ”Egtvedpigen” - har burit fler spännen än det stora magspännet. Kvinnors, och faktiskt även mäns, glädje inför sådana saker är intimt förknippad med vår historia allt sedan tidernas gryning. Egtvedpigen har burit två handledsringar av brons och en enkel bronsring i vänster öra. I bältet har hängt en vacker benkam. Några vildar med rufsiga frisyrer har minsann inte våra bronsålderssläktingar varit.

På Nationalmuseet i Köpenhamn finns flera andra ekstamskistor från just bronsåldern. Från den s.k. ”Borum Eshöj” i Mittjylland kommer faktiskt en hel familj, eller i varje fall några nära släktingar. En man och en äldre kvinna har begravts i var sin kista; kvinnan har för färden till dödsriket fått en hel del föremål med sig i graven. En ung man, också han i en stor ekstamskista, har däremot endast förärats en spånask, en benkam och en lång svärdsskida av trä med ett bronssvärd. När arkeologerna skulle dra ut bronssvärdet ur skidan kom det emellertid endast fram en liten bronsdolk, betydligt mindre dyrbar än ett stort svärd. Snåla arvingar fanns det tydligen redan under bronsåldern!

Vid utgrävningen av ”Borum Eshöj” år 1875 kunde man konstatera att ekstammarna formats till kistor på platsen för den tilltänkta högen. Runt stamkistorna låg nämligen mängder med bevarade träspånor och bark. I spånhögen hittade man en lång hasselkäpp som försetts med fem skåror. Avståndet mellan skårorna var exakt 6 tum, 6 tum, 12 tum och 6 tum. Just den här hasselkäppen bör vara vår äldsta kända nordiska måttstock. Avståndet 12 tum svarar dessutom väl till längden på en fot.

Flertalet av ekstamskistorna från bronsåldern har varit otroligt väl bibehållna. På 1830-talet grävde t.ex. en bonde fram en kista ur den s.k. ”Trindhögen” i södra Jylland. Den urholkade trästammen användes under många år som vattenho på bondgården. Vid en senare, mera vetenskaplig utgrävning, påträffades inte mindre än fyra ekkistor i samma hög. Tyvärr blev endast en av dessa mera noggrant undersökt. I kistan låg resterna efter en man. Av skelettet var intet tillbaka, medan däremot den blonde mannens hår hade bevarats. Liket var svept i kohud. Över svepningen låg en kappa eller mantel av tyg. Runt kroppen har mannen haft virat

Skrydstrupspigen på Nationalmuseet i Köpenhamn, död runt 1350 f.Kr. men väl bibehållen trots sin ålder. Lägg märke till gravkläderna och den helt intakta hårfrisyren.

ett långt livstycke, uppburet av en läderrem över axeln. Kläderna har hållits samman av ett tygbälte runt midjan. Vid fötterna låg rester efter fotlappar och lädersandaler. På huvudet har suttit en rundkullig huva.

År 1935 ville en bonde anlägga en jordkällare i en gravhög i Skrydstrup i södra Jylland. En museiman intresserade sig för grävningen. En bit in i högen kunde man med en käpp känna en större stensättning. Man frilade den avlångt formade stenpackningen, lyfte några stenar ... och där låg hon! Mellan stenarna mitt i röset och insvept i ett stort tygstycke låg liket efter en ca 18-årig flicka, som dött någon gång 1.400 f.Kr. - 1.300 f.Kr. Träkistan, i vilken hon en gång lagts till evig vila, var däremot i stort helt förmultnad.

Fyndet av bronsåldersflickan väckte en enorm uppståndelse. Tusentals människor skyndade sig till fyndplatsen. Utgrävarna fick nu kämpa både mot tiden, som hotade att förstöra fyndet, och människor som krävde ständiga visningar och föredrag. Liksom Egtvedpigen kunde emellertid Skrydstrups-

pigen relativt snabbt forslas till Köpenhamn för vidare konservering.

När de täckande tygstyckena började rullas av, kom den verkligt stora överraskningen. Kvinnan var försedd med en högt uppsatt och mycket invecklad frisyr; Nordens i dag äldsta bevarade kvinnofrisyr. Att kvinnan tillhört en förnäm släkt framgår t.ex. av guldringarna som hängde runt öronen. Den ca 170 cm långa kvinnan var klädd i en tröja med halvlånga ärmar samt i en fotsid klänning. Runt fötterna hade hon fotlappar och lädermockasiner. För att få en behaglig sula att trampa på, hade hon lagt in ett tunt lager av gräs och hår i skorna.

Om Egtvedpigen är berömd för sin kort-korta kjol är Skrydstrupspigen känd för sin fantastiska frisyr. Frisyren är på sätt och vis snarlik det hårmode på 1960-talet som föreskrev högt uppsatta frisyrer medelst instoppade ”vetebullar”. På bronsåldern använde man sig dock av hästtagel.

Skrydstrupspigens frisyr, rekonstruerad på Malmö TV inför en serie om sydskandinavisk forntid.

Tillbaka till Jan Fridegårds Egtvedpige. Pigen har varit en prinsessa eller drottning i ”landet längesedan”. Det var endast få förunnat att begravas i hög och dessutom med så mycket dyrbart gravgods. Maktställningen skulle bibehållas även bortom döden. Med sig på färden till dödsriket har den unga kvinnan fått mat och dryck. I ett litet kärl av björknäver har funnits en dryck gjord på vete, lingon eller kanske tranbär, spetsad med pors och honung. Rester efter drycken fanns bevarad som en intorkad, tjock och brun bottensats.

När levde då denna kvinna? Ja, i dag kan vi arkeologer använda oss av en mycket exakt dateringsmetod, den s.k. årsringsdateringen. Avståndet mellan årsringarna i trä beror på variationer i klimatet under olika år. Genom att mäta avstånden, har man kunnat ställa upp ett diagram från nutid till forntid. Vill man få reda på ett träföremåls ålder, kan man gå in och jämföra dess årsringar med diagrammet. Även om detta kanske låter krångligt, är tekniken rätt enkel och resultaten förbluffande säkra. Trästamskistan i Egtvedsgraven höggs sensommaren 1.370 f.Kr.

Egtvedgraven på Nationalmuseet i Köpenhamn är så märklig på många sätt. De välbevarade kläderna, smyckena och andra gravgåvor ... men också omtänksamheten om en för tidigt avliden mor eller hustru. Strax innan locket lades på Egtvedpigens kista under sommaren för 3.370 år sedan, placerade någon en vacker blomma, en rölleka, vid den dödes vänstra knä. Kanske ... kanske ... var det ett litet barns avskedsgåva till sin älskade mor.

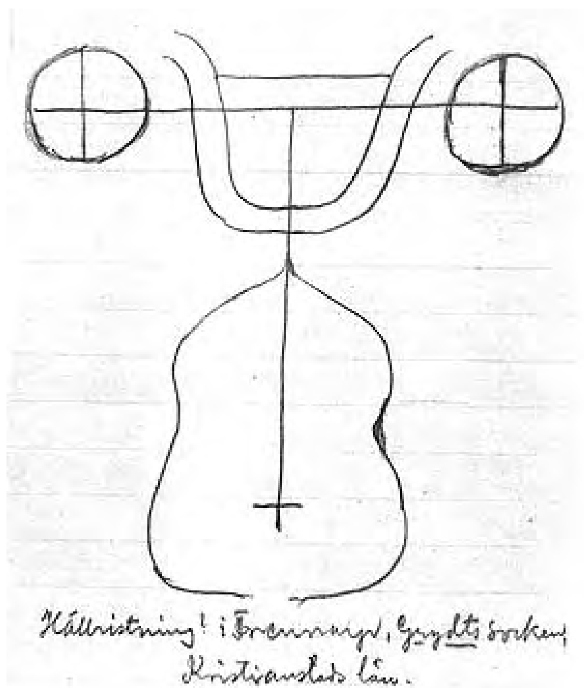
Stridsvagnarna i Göingeskogen

Från danska Nationalmuseet kastar vi oss rakt ut i den skånska naturen! Vi ska in i Göinges djupa skogar, till den nordöstra delen av landskapet. Det var här som hembygdsforskaren Pehr Johnsson en höstdag 1906 fann en unik sak. Vi låter honom själv berätta genom det brev som han insände till ”Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien” i Stockholm:

”Ett viktigare fynd råkade jag emellertid samma dag göra. Det var vid Frännarp, ca 2 km vester om Gryt kyrka. I en brant backe bestående af en enda väldig klippa fann jag nämligen en uthuggning, som efter alla tecken att döma, måste vara en hällristning. … Angående fyndomständigheterna berättade arrendatorn af gården, som lyder under Wanås, Nils Nilsson följande.

Herr Nilsson har under sommarens lopp haft sina kor på en nedanför bergsluttningen belägen ängeller mossmark, och måste de, då de skulle drivas hem, taga vägen öfver backen. Härvid hade de kommit att afskrapa det gräs och den mossa som växte öfver stenhällen, så att vissa delar af ristningen en dag upptäcktes. Nilsson blef intresserad af densamma, samt afskrapade vidare jord så att ristningen blef fullständigt blottad, hvarvid den företedde det utseende den har å teckningen. Jag blef nu intresserad af fyndet samt anskaffade spade och kvast för att afskrapa ytterligare gräs och mossa. Därvid fann jag ännu en liknande ristning i stenhällen, ca 1 meter från den förut varande … Herr N, som är född å platsen, berättade vidare, att stenens yta aldrig, sedan han mindes tillbaka, varit blottad, att en mindre sjö varit belägen nedanför berghällen, där nu är äng och mosse, hvilken sjö hans äldre förfäder, farfar och farmor, kunde minnas. ... Och skulle det vara intressant att få veta akademiens tankar angående ristningen ifråga.”

Redan nästa vår företogs en vetenskaplig undersökning och nu kunde hela hällen med ristningar friläggas. På den stora, av inlandsisen blankslipade stenhällen vid Frännarp finner vi ett tiotal tvåhjuliga vagnar inknackade i berget. De bågformade vagnskorgarna är avbildade sedda ovanifrån medan hjul och hästar ses från sidan. Varje vagn har två hästar. Medan vagnskorgarna är synnerligen detaljerade - man kan t.o.m. se trappsteget bak på vagnen - är hästarna endast markerade som några små krumelurer.

Den av Pehr Johnsson till riksantikvarien inlämnade första skissen på en av vagnsbilderna i Frännarp.

En av de berömda hällristningsvagnarna från Frännarpshällen i nordöstra Skåne.

Annat är det på en inristad bild i den märkliga kungagraven i Kivik på Österlen. Själva hällkistan i det stora stenrösets mitt består av ett flertal ristade bildstenar. På en av dessa bilder kör en man just en sådan här tvåhjulig vagn, dragen av två smäckert tecknade hästar. Själva vagnskorgen är dock inte medtagen i Kivik. En liknande vagn som den i Kivik finns på den s.k. Villfarastenen. Stenen har stått på Villfarahögen i Vallby socken strax väster om Simrishamn. Gravhögen har vid utgrävning visat sig tillhöra den äldre bronsåldern. Vagnarna från Kivik och Villfarahögen tillsammans med vagnarna uppe i Göinge är bland det mest fantasieggande som vår skånska förhistoria kan bjuda på. Åtminstone tycker jag det. När man står uppe i den göingska granskogen i Frännarp känns Hollywoodfilmen om ”Ben-Hur” märkligt nära. Bilderna är dock tusen år äldre än den romareepok som denna klassiska storfilm skildrade. Varför står det i Frännarp en hel rad med stridsvagnar från antikens medelhavsländer?

Forskaren Gad Rausing är en av de som tagit upp detta problem. Han jämför med bilder av antika stridsvagnar och har sin uppfattning klar. Från

medelhavsområdet, Grekland och Egypten, har bruket av stridsvagnar spritts ända upp till Norden. Syriska och egyptiska stridsvagnar, som alla har två hjul, har fram till ca 1.400 f.Kr. haft fyra ekrar per hjul, därefter ökar antalet till sex eller åtta. Axelns placering flyttar också, från att tidigare ha suttit mitt under vagnkorgen till att placeras bakom föraren. I Grekland finns tvåhjuliga stridsvagnar belagda i Mykene ca 1.500 f.Kr. Dessa vagnar har fyrekrade hjul och mittplacerade hjulaxlar.

För Gad Rausing kan det vara högst troligt att verkliga stridsvagnar med förlagor direkt hämtade från medelhavsländerna har byggts och körts här i Norden. Men kan vi verkligen jämföra politiska villkor och militär organisation i Skandinavien med motsvarande i Egypten vid denna tid? Frågan ställer han själv och svarar lika snabbt. Lek med tanken att vi endast hade haft kunskap om var den egyptiska högkulturen stod vid denna tid utifrån denna kulturs fåtaliga metallsaker. Den egyptiska kulturen skulle ha framstått som väldigt fattig. När de barbariska folken i mellersta och norra Europa några århundrade efter bronsåldern framträder i grekisk och romersk litteratur skymtar dessa mera som ”nationer” än som folkstammar. Detta faktiska

Vagnsryttaren på en av Kiviksgravens många bildstenar.

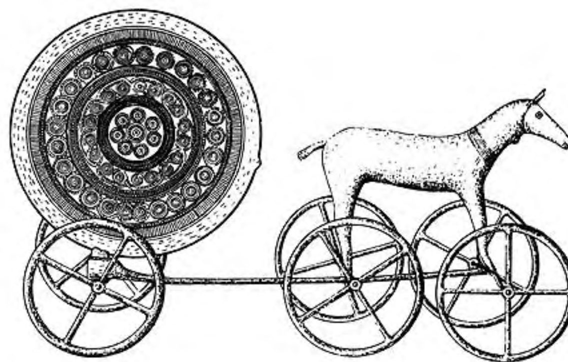
förhållande kan ha lång historia, faktiskt ända ner i neolitisk tid, allt enligt Gad Rausing.

Jag håller till fullo med. Brister i det bevarade källmaterialet gör det väldigt lätt att se vår nordiska forntid i ett mycket primitivt ljus i jämförelse med de länder som kunde konsten att bevara berättelser till framtiden i form av bokstäver eller sammanhängande bilder. Dateringen av de skånska stridsvagnarna skulle falla runt 1.400 f.Kr. Detta stämmer förbluffande väl med tiden för byggandet av de stora gravhögarna, åtminstone om man får tro resultaten från alla de danska ekstamskistor som man genom s.k. årsringsdatering har kunnat få en exaktare datering på.

Att stridsvagnar tidigt använts i norra Europa framgår av händelserna i samband med Caesars erövring av England strax före Kristi födelse. Det berättas bl.a. att innevånarna på ön ofta använde sig av stora mängder med stridsvagnar och stridstekniken med vagn beskrivs på följande sätt:

”Först kör de fram över hela slagfältet och slungar kastspjut och lyckas då vanligen vålla upplösning i fiendens led redan genom den skräck, som hästarna framkallar, och dånet från hjulen. När de sedan lyckats tränga in mellan rytteriavdelningarna, hoppar de av vagnarna och strider till fots. Körsvennerna drar sig under tiden undan från striden och placerar vagnarna så, att de stridande lätt och snabbt kan retirera till sina kamrater, om de blir ansatta av en övermäktig fientlig numerär.”

Om vagnbilderna på våra hällristningar är tvådimensionella, finns det, hur otroligt det än låter, faktiskt tredimensionella vagnar bevarade från vår nordiska bronsålder. Dessa är modellvagnar, tillverkade i brons och använda som kultiska föremål. Den

Solvagnen från Trundholm i Danmark.

mest berömda är bronsvagnen från Trundholm i Danmark. Vagnen med häst är mindre än en meter lång. Den hittades redan år 1902 i en torvmosse på Själland och är nu en av danska Nationalmuseets verkliga klenoder. En häst som är uppsatt på fyra stora vridbara hjul är med en smal stång länkad till ett bakre hjulpar som bär upp en stor, rund bronsskiva. En tunn guldfolie med ingraverad rik ornamentik täcker skivan. En liten ögla antyder att denna ursprungligen varit länkad till hästarna. Jag anger dragdjuren i pluralis eftersom man anser att det kan ha funnits ytterligare en häst till vagnen.

Trundholmsvagnen är vid närmare eftertanke märklig på många sätt. Om man nu åsyftat, som den allmänna meningen är, att visa hur solen dras av hästar över himlen, så har solen placerats på ett ytterst ologiskt sätt. Det vore nämligen rimligt att placera solen på en fyrhjulad vagn. Och ska man nu envisas med att ha endast ett hjulpar under solskivan bör denna ha placerats mitt över hjulaxeln, inte med en asymmetrisk förskjutning framför denna. Denna förskjutning måste ha varit medveten. Den har ju dels inneburit att bronsgjutaren fått en mera

komplicerad modell att tillverka, dels att solskivans tyngd belastar vagnen på ett mycket svårbegripligt sätt. Men låt oss göra ett tankeexperiment.

Låt oss bortse från den faktiska runda solskivan på Trundholmsvagnen och den lika verkliga mannen på Kiviksgraven. De två vagnarnas konstruktion blir då densamma; nämligen stridsvagnens. Två hästar och en vagn med endast ett hjulpar. Både kusken och solskivan är placerade framför själva vagnsaxeln. En detalj att notera; kusken i Kivik står faktiskt på en liten cirkel. Kanske är det så att stridsvagnarna ska symbolisera den vagn som solen färdas i över himlen. I praktgraven från Kivik har en stor hövding blivit begravd. Här finns också en av de få vagnframställningar som har en kusk eller förare. Har Kivikshövdingen haft sin höga rang som ett kall av himmelska makter? Jämställdes han med den gudomliga solen eller var han dess främste tillbedjare?

Gad Rausing kan tänka sig att man bokstavligt talat kört omkring med hästdragna stridsvagnar här uppe i Skåne redan runt 1.400 f.Kr. Det är inte otroligt men dessa kan svårligen i det skogrika och ofta svårtillgängliga landskapet ha haft en annan funktion än som rena ”representationsvagnar”. Stridsvagnen kan däremot samtidigt också vara en symbol för en gyllene gudom. Detta skulle kunna förklara varför det finns så många stridsvagnar samlade uppe i Göinges otillgängliga skogs- och sankmarker. Att man kört stridsvagnar i mängd i dessa områden faller på sin egen fysiska omöjlighet. Vagnar fordrar bredare vägar än skogsstigar.

Återigen ska vi emellertid vara försiktiga när vi ser forntiden i ett alltför primitivt sken. Att man på slättbygderna haft vägsystem redan under bronsåldern har t.ex. varit känt sedan länge. Sveriges tidigare finansminister Per Edvin Sköld (1891-1972) hade känsla för den skånska myllan och för denne politiker var arkeologin något mycket spännande. År 1968 kom han ut med boken Söderslätts förhistoria, ett på sin tid imponerande verk. Redan fem år tidigare hade han emellertid publicerat några av sina bronsålderstankar. Sköld hade studerat den urgamla landsvägen som löper mellan Malmö till Ystad. Utmed landsvägen ligger en stor mängd bronsåldershögar likt pärlorna i ett pärlhalsband. Detta tydliga mönster såg den tidigare finansministern som ett klart tecken på att vägen existerat redan för mer än tretusen år sedan.

Den gamla landsvägen har även gått fram över Fosie socken. På höjdryggen öster om Fosie kyrka låg fram till början av 1800-talet en del av Sveriges kanske äldsta kända väg. Tyvärr bekymrade detta inte stadsplanerarna. Ett nytt industriområde skulle byggas, nya vägar skulle dras. Den gamla landsvägen fick stryka på foten. I dag är det endast de fem bronsåldershögarna här uppe som minner om forntiden. Åter ett exempel på dålig anpassningsförmåga till historiska värden - ett utslag av den fruktansvärda historielöshet, eller snarare förakt för historien, som i mycket präglade samhällsbyggandet i Sverige fram till 1980-talet.

I samband med uppförandet av fabriker vid den s.k. Trehögsparken i Fosie, kunde vi arkeologer gräva ut ett område strax intill landsvägen. Här fann vi boplatsrester från yngre bronsåldern och även ett antal fragmentariska brandgravar. Det intressanta var att dessa forntidsgravar gick fram till vägen men de fortsatte inte på andra sidan. Således ett belägg för att Per Edvin Sköld hade haft rätt; vägen kan ha funnits redan för tretusen år sedan. Tack och lov finns ”bronsåldersvägen” fortfarande kvar utanför Malmö stad. Tag gärna bilen en härlig kväll när

solen står lågt; kör den gamla vägen mellan Lockarp och Hököpinge men kör sakta och räkna gravhögarna som ligger utmed vägen. Ta gärna och gå upp på några av dem. Landskapet är vackert - och historien ligger för dina fötter.

Under senare år har bronsålderns vägar dykt upp ur den skånska myllan på ytterst påtagliga sätt. De enorma schaktningarna för Yttre ringvägen till Öresundsbron har för all framtid omformat stora delar av Malmös topografi. Arkeologerna har hela tiden legat före schaktmaskinerna. Fynden har mestadels varit av samma typ och sort som man sedan länge känt till men ett antal nya upptäckter har gjorts. En bevarad del av en bronsåldersväg tillhör väl de mera spekulativa. Det var ute i Kvarnby öster om Malmö som fyndet gjordes. I en svacka hade under årtusenden bildats ett tjockare jordlager, varför den moderna plöjningen inte hade kommit så djupt. Fornlämningen har härigenom skonats från förstörelse. Vid avschaktning hittade man en sträng med småsten och grus. Två djupa hjulspår gick fram över den stensatta vägen. När väl vägen under forntiden upphört att existera hade den snart täckts av

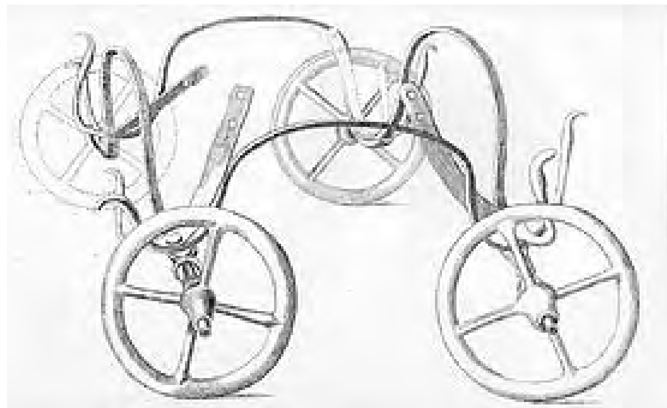

Utgrävningsbild av bronsåldersvägen vid Kvarnby. På ömse sidor om mätpinnen ses fördjupningar i stenläggningen efter tunga vagnar. Foto Stadsantikvariska avd, Malmö museum.

jord. Fynd av keramikskärvor från den yngre bronsåldern i dessa täckande jordlager gör att vägen bör vara äldre än dessa. Det är inte osannolikt att placera den i den äldre delen av bronsåldern.

De djupa hjulspåren ute vid Kvarnby visar att det varit tungt lastade vagnar som trafikerat dessa våra äldsta vägar. Nu är det inte enbart stridsvagnar som vi har kännedom om från bronsåldern. Exempel på mera ”normala” vagnar finns också. Bland kända modellvagnar kan förutom den redan omtalade Trundholmsvagnen nämnas en sådan från speciellt Skåne. Jag tänker på den bronsvagn som ett lekande skolbarn redan år 1855 råkade finna i en sydskånsk sjö. Fornforskaren Nils Gustaf Bruzelius skrev följande om fyndet fem år efter att det hittats:

”En af de ovanligaste fornsaker, som på sednare åren blifvit anträffad i Sverige, är otvivelaktigt den å pl. V aftecknade bronzvagnen. Den fanns 1855 af en skolgosse i en vattendam, förmodligen en gammal torfmosse, helt nära Ystad under följande nog egna omständigheter. Några gossar roade sig med att låta små skepp segla i nämnde dam, då helt hastigt det ena fastnade vid något föremål, som var dolt under vattnet. Då egaren af skeppet vadade ut och sökte lösgöra detsamma, följde bronzvagnen med. Upphittaren sålde den för en obetydlighet till en af sina kamrater, n.m. Studerande F. Lundh, som införlifvade den med sin Faders, Kyrkoherden Lundhs i Hammenhög, betydliga samling. Här stod den till följe af egarens sjukdom obekant, till dess jag vid ett besök hos nämnde Kyrkoherde blef uppmärksam på densamma och erhöll tillåtelse att beskrifva den. Sedermera har, genom författarens bemedling, Kyrkoherden Lunds betydliga samling af fornsaker blifvit inköpt af Kongl. Witterhets-Historie- och Antiquitets-Academien.”

Bronsvagnen från Ystad. Kopparstick 1860.

Vagnen är endast 30 cm lång och den har med största sannolikhet burit en kittel av brons. En nästan identisk vagn med bevarad kittel har nämligen återfunnits i en gravhög i Mecklenburg i norra Tyskland. Kitteln har en smal och hög fot medan själva kärlet är betydligt större och vidare än vagnen. En tredje kittelvagn, något olik de två andra, hittades 1895 i en gravhög på Själland. Samtliga vagnar är daterade till yngre bronsålder. Det kan vara intressant att jämföra dessa vagnar med Trundholmsvagnen. Den avgörande skillnaden är ju att kittelvagnarna med fyra hjul visar riktiga arbetsvagnar som burit stora tyngder medan Trundholmsvagnen och hällristningsvagnarna har haft en helt annan funktion.

Det är ju tragiskt att själva kitteln till vagnen från Ystad, eller närmare bestämt från Hedenskoga socken, inte finns bevarad. Den borde ju ha funnits kvar eftersom fyndet rimligtvis varit en offergåva som nedsatts i den forntida sjön eller mossen. Även Bruzelius på sin tid retade sig över att delar saknades. I hans senare handskrivna berättelse står det:

”Då det bästa sättet för undersökning av torvmossen, vari nämnda vagn fanns, vore att uttappa vattnet, har jag flera gånger skärskådat densamma, men anser att detta skulle medför en alltför betydlig kostnad, alldenstund mossen intager en ganska betydlig rymd och har flera alnar djupt vatten och därunder ett betydligt dylager. I händelse av en varm och torr sommar har jag, om hälsa och krafter tillåta, dock ämnat med något slags instrument, kratta med långa tänder eller hov, undersöka botten på det ställe, där vagnen anträffades.”

Om tolkningarna av det märkliga gravröset vid Kivik som allmänt går under benämningen ”Kungsgraven” ger Bruzelius besked redan år 1853:

”Af alla i Norden upptäckta grafrör, är det berömda Kiviksmonumentet, Bredarör eller Penningegrafven kalladt, det märkvärdigaste. Det utgör ett, af flera tusen lass kullersten sammankastadt stenrör af vid pass 360 alnars omkrets, uti hvars midt en grafkista finnes, bildad af stenhällar, ungefär 2 aln höga, 1½ aln breda. Kistans längd är 7 aln., bred 1½ aln. Vid södra ändan är en mindre dylik af 2 alnars längd. På vägghällarne i den förra finnas en mängd figurer inslipade eller inhuggna, bestående af stridsyxor, skäror, menniskofigurer, samt flera andra föremål, hvilkas betydelse varit på samma gång ett tvistämne som ett fält för Nordens utmärktaste fornforskares skarpsinnighet.”

Bruzelius fortsätter sin utläggning om Kiviksgravens bilder på följande sätt:

”Flera olika meningar hafva också härom blifvit framställda, af hvilka de vigtigaste här anföras. Så t.ex. anser Lagerbring att de skulle föreställa ett Romerskt triumftåg, anstäldt till följe af någon seger vunnen öfver Skåningarne af en Romersk flotta, hvilken efter sluten fred här öfvervintrat. Då den under tiden förlorat sin anförare, hade det ifrågavarande monumentet blifvit till hans ära upprättadt.

Suhm däremot tror, att det blifvit uppfördt till minne af Ragnar Lodbroks son, Rongvald, hvilken föll mot de upproriska Skåningarna vid Hvitaby. Denna mening delas af Sjöborg med den modifikation, att ristningarne äro anbragta af någon tysk eller Dansk artist. Wieselgren vill häri se framställningen af en Nerthus-fest, hvilken enligt Tacitus firades på en ö i oceanen. Dock torde denna förklaring vara något långväga sökt.

Mig synes, att Herr Holmbergs, i Skandinaviens Hällristningar framställda, åsigt är den rättaste. Enligt denna skulle ifrågavarande monument härstamma från bronzåldren och vara af en hel meninghet utarbetadt åt någon berömd höfding, hvars bedrifter äro på grafstenarne inristade.”

Som så mycket i Bruzelius arbeten slår han huvudet på spiken i sin datering av Kiviksröset. Kiviksgraven plundrades redan på 1700-talet men in i sen tid fanns det ytterst små bronsfragment kvar efter gravgåvorna. Dessa tillsammans med bilderna daterar graven till mitten av bronsåldern. På en av stenarna finns en märklig strutbild. För att få en tänkbar förklaring till denna måste vi snabbt bege oss in i Göingeskogarna. Vi färdas uppför Helgeå, förbi hällristningen vid Frännarp och kommer till Loshult, endast en kortare sträcka från den långa åns biflöden. Här inne i Skånes ”urskog” - om uttrycket förlåts - avlossade man år 1900 vid jordarbete en stor sprängladdning. Effekten var en helt annan än den som åsyftats. Stenen var visserligen bortsprängd men fram hade kommit en forntida skatt. En mängd vackra, dekorerade föremål från äldre bronsåldern låg utspridda på marken. 6 yxor,

3 halskragar, 2 bältesplattor, 35 runda bältesprydnader, 1 spjutspets och en mängd armringar, allt av grönaste brons.

I fyndet fanns också två bronsstatyer, föreställande män som på huvudet har spetsiga hattar med bräm. Svårt plågad av vårt moderna kulturarv skulle man kunna likna dessa med de strutar som olydiga skolelever i början av 1900-talet fick ikläda sig. Så har emellertid inte varit fallet. På flera platser i Europa har man från bronsåldern funnit stora hövdingegravar med guldbeklädda spetsiga hattar, kanske en typ av värdighetskronor. Det är inte osannolikt att hällbilden av den spetsiga struten i Kiviksgraven avser att visa en sådan härskarsymbol.

Varför ligger ett sådant praktfynd som Loshultsbronserna mitt inne i den skånska storskogen och varför finns stridsvagnarna inhuggna i samma trakter? Svaret är med stor sannolikhet Helgeå. Denna å börjar uppe i södra Småland och rinner sedan ner i Hanöbukten vid Åhus. Uppe vid åns källor finns ett mycket stort geografiskt område med hällkistor från slutet av stenåldern - tidig bronsålder. Ån har helt enkelt varit en transportled från denna centralbygd inne i landet ut till kusten. Med bronsålderns paddelkanoter har man relativt lätt kunnat ta sig inåt landet. Varför skulle man inte det. Jag själv kunde ju göra det sommaren 1971.

Jag höll på att skriva min arkeologiuppsats, vilken handlade om Skånes skålgropar, dvs enklare former av hällristningar, och hade då upptäckt att skålgropsförekomsterna samlade sig till vissa områden utmed Helgeå. Min tanke var att detta var på just de platser där man p.g.a. forsar varit tvungna att dra kanoterna över land. Här har det varit naturligt att etablera en fast bosättning och det var därför som det här också fanns skålgropar och hällristningar. Eftersom forsar inte är utmärkta på kartor, fick det hela utforskas direkt i naturen. Vi var två som startade färden utför i hemmagjorda kajaker sommaren 1971; vi var också fortfarande två som någorlunda framgångsrikt kunde avsluta färden. Forsarna fanns där de skulle vara!

Bronsåldersgubbarna från Loshult.
Foto i LUHM:s arkiv.

Bilder från bronsåldern

Skålgropar är den enklaste formen av hällristningar som vi känner. Några gånger har det dykt upp sådana hällristningar i Fosieområdet i Malmö. Det har tyvärr inte i något av fallen varit frågan om spännande bilder av människor eller djur. Nej, bara vanliga skålgropar - cirkelrunda, oftast mycket grunda fördjupningar inhuggna i sten. I den ovan omtalade stridsyxegraven vid Kastanjegården hade kvinnan på resan till dödsriket fått med en vackert rund, större sten med två skålgropar. Stenen kan ha legat i själva gravkistan eller också har den legat direkt över kistlocket. Att den är samtida med graven är det således ingen tvekan om. Detta konstaterande är faktiskt viktigt eftersom fyndet från Kastanjegården troligtvis är det äldsta daterbara skålgropsfyndet i Sverige.

Lite mera show blev det när skålgropar för andra gången upptäcktes i Fosie. En av utgrävningsledarna för den stora utgrävningen Fosie IV, Nils Björhem, stod en dag och berättade för en grupp intresserade om bronsåldern. Bredvid låg ett stort stenblock som en grävmaskin tagit upp ur marken. Nils berättade hur svårt det kunde vara att finna skålgropar; att man nästan fick känna på stenytan för att hitta dem. Som den pedagog han var, och fortfarande är, demonstrerade han med handen hur man känner på en stenyta om man vill utge sig att vara en modern hällristningsjägare. Döm om allas förvåning när det visade sig att det tunga stenblocket faktiskt hade skålgropar, något som tidigare helt undgått arkeologernas skarpa blickar.

Stenen i Fosie IV har troligtvis ingått i en raserad stenåldersdös. På bönders sätt har man grävt ner stenblocken för att lättare kunna odla marken. Den nyfunna hällristningsstenen låg sedan länge på

utgrävningsplatsen men en dag gick storlarm. Stenen, två ton tung, var borta! Hur var detta möjligt? Förklaringen kom fram efter ett stort antal telefonsamtal. Malmö kommun behövde stenfyllning ute på Bulltofta gamla flygplats och en nitisk tjänsteman hade åkt runt och noterat var i kommunen det fanns lämpligt ”hämtmaterial”. Dösblocket ingick i dessa noteringar. Efter detta klargörande utsändes en arkeologisk expedition och efter att ha rört runt bland tonvis med sten kunde dösblocket med hjälp av en stor schaktmaskin i triumf återföras till baslägret. Sedan transporterades det till Malmöhusområdet där det fortfarande ligger på en gräsmatta invid det gamla slottet.

Skålgropar finns runt om i Skåne, med en tydlig koncentration till kustområdena eller Skånes större vattendrag. De finns speciellt utmed Helgeå i nordöst och på Bjärehalvön i nordväst. Men man kan också finna dem på takblocken till många megalitgravar ute på slättlandet i södra delarna av Skåne. Ta bara Snarringedösen invid Skegrie som exempel. Här kunde jag efter idogt räknande konstatera 268 skålgropar på ovansidan av ett av takblocken

Inhuggna skålgropar i takblocket till en stendös vid Sjötorp, ett par stenkast från Öresund i södra Malmö.

samt sju gropar på stödstenarna. Under ett sådant fasligt räknande hinner man faktiskt fundera över varför man egentligen under forntiden gjort sig besväret att hugga in dessa gropar.

Skålgropar har alltid fascinerat forskarna. Professor Sjöberg i Lund såg i skålgroparna antydningar till kartsystem över pålar och skeppsankringsplatser vid hamnar! En annan tidig 1800-talsforskare ansåg att de var stjärnkartor. Konsthistorikern Brunius ansåg att skålgroparna var negativa avtryck av gravhögar och att de därför betydde död och ofärd. Det var först 1869 som det skulle komma ett mera vettigt inlägg i frågan. I Hans Hildebrands uppsats ”Till hvilken tid och hvilket folk böra de Svenska Hällristningarna hänföras” slår författaren fast att hällristningarna i Östergötland, där även skålgropar ingick, måste stamma från bronsåldern. Under bronsåldern hade man nämligen just sådana former på vapnen som de som var inknackade i hällristningarna.

Men varför då skålgropar? Att de symboliserat någonting som varit viktigt att framhäva för tre-fyra tusen år sedan är utom all tvivel. Men vad? Över huvud taget har vi svårt att förstå innebörden av hällristningarna, dessa märkliga bilder som så gåtfullt finns lite varstans. Uppåt landet ligger de med en dominerande koncentration till väst och östkusten. I Skåne är Österlen en sådan rik hällristningsbygd - om vi med hällristningar menar bronsåldersbilder, inte enbart skålgropar. Det är emellertid inte hur lätt som helst att finna fram till dessa ristningsplatser. För ett tiotal år sedan var jag på besök i Simrishamn och skulle införskaffa en turistbroschyr på stadens turistbyrå. En man framför mig försökte få fram fakta om hur man tog sig till de olika hällristningarna men var tydligen missnöjd med den information som gavs. Han fick endast besked om att det bara fanns en hällristning söder om staden. Var det här som den berömde dansande mannen fanns? Om detta kunde man inte ge svar. Jag bad honom, lite diskret, att följa efter oss i sin bil så skulle jag visa vägen till det han så hårt trängtade efter. Vi var nämligen själva på väg till den vita hällen vid Järrestad.

Egentligen är det märkligt, det här att det ibland ska vara så svårt att hitta till vår historia. Kommer man t.ex. till Västergötland finns det sevärdhetsskyltar, dvs den berömda kringlan, på det mesta. Det är kringlor var man ser. I Skåne har vi på något vis haft avsmak för kringlor, även om det i ärlighetens namn bättrats något på senare tid. Men fortfarande finns mycket att göra. Det är inte utan att jag känner en viss stolhet när jag kör förbi Stjärneholms borgruin invid stora vägen Malmö - Ystad. Under ett år fick jag förmånen att prata om Skånes historia varje söndagsmorgon i Bosse Hallströms program i Radio Malmöhus. Ständigt försökte jag få in frasen:

-”För övrigt anser jag att det ska sättas upp en sevärdhetskringla vid Stjärneholm.”

Den historiebevandrade vet ju att denna innötningsteknik användes redan på romaretiden. Det gav resultat då och metoden visade sig vara lika effektivt även i modern tid. Det tog nämligen inte speciellt lång tid förrän sevärdhetsskylten kom upp vid Stjärneholm!

Medan denna indoktrinering via radion höll på, tog jag kontakt med länsstyrelse och Riksantikvarieämbete i ärendet och fick då till min förvåning veta att en skylt med kringla ofta fordrade en viss servicenivå på anläggningen! Ordentliga parkeringsytor, helst asfalterade, och gärna en handikapptoalett var

att föredra! Låter detta tokigt? Åk då till Österlen den dag som i dag är och konstatera själv faktum. Vid den berömda hällristningen från bronsåldern i Järrestad finns ingen skylt, men så finns det här varken parkeringsplats eller toalett så långt ögat kan se. Vid den lika berömda ristningen nere vid havet i Simrislund fick man för ett antal år sedan upp en asfalterad parkering, rastbord och en handikapp-toalett med rinnande vatten. Då kom också kring-leskylten upp. Att man sedan råkat sätta fornlämningspilen så att den pekar på de utplacerade borden och inte på själva fornlämningen - som ligger 180 grader från den riktning pilen visar - är kanske ett sätt att markera vad som i dag är viktigast på denna plats.

Förutom hällristningen med stridsvagnar uppe vid Frännarp är det ristningshällen vid Järrestad och den vid Simrislund, båda på Österlen, som är de största och mest sevärda i Skåne. Järrestadsristningens mest kända motiv är den dansande mannen. På en stor vit stenhäll som ligger högt i landskapet och svagt sluttar mot söder framför denna fantasieggande figur sin sedan årtusende stelnade dans. Egentligen är det en skrämmande figur. Benen är dubbelt så långa som kroppen och huvudet med sina två horn är extremt litet. Vad gör hornen här? Antagligen sitter de fast på en hjälm eftersom bronsåldersfolket faktiskt hade horn på sina hjälmar. Några helt unika bronshjälmar, förvarade på Nationalmuseet i Köpenhamn, bevisar detta. Två höga, böjda bronshorn sitter fästade på vardera hjälmen. En sådan hjälm har givetvis inte kunnat haft någon praktisk funktion som skyddsutrustning. Nej, här är det frågan om ceremoniella saker. Framsidan på hjälmen är också modellerad som ett ansikte; med ögon, ögonbryn och kroknäsa.

Föregående sida: Den berömde dansande mannen på hällristningen vid Järrestad är inhuggen i hällen under bronsåldern.

Den dansande mannen från Järrestad har kraftiga och brett markerade underben. Detta är inte helt ovanligt bland bronsåldersristningar och man har menat att dansaren har haft benskenor i brons eller läder på sig. Att mannen dessutom haft ett bronssvärd hängande från midjan torde vara utom all diskussion. Ett brett inhugget streck visar på detta vapen. Att vi här står inför en religiös bild framgår av det sätt som mannen återges. Hans båda händer sträcks ut i en tillbedjande position. Samma ödmjuka, uppåtriktade handställning skulle den helige Franciskus införa i den kristna bönen mer än tvåtusen år efter det att ristaren i Järrestad lagt ned sina ristningsverktyg. Till skillnad från Franciskus, som satt stilla på marken i sin bön till högre makt, har Österlensdyrkaren med stor sannolikhet framfört mera livliga kroppsrörelser. Det är troligtvis inte en tillfällighet att benen fått så stora dimensioner; man har helt enkelt velat framhålla en dansrörelse i all den stelhet som berget tvingat konstnären till. Men man kan faktiskt få mannen i Järrestad att dansa på riktigt!

År 1985 deltog jag aktivt med att producera fem stycken en timmes långa TV-program om vår sydskandinaviska forntid. Järrestad var givetvis en plats som bara måste vara med - men vi skulle besöka hällen mitt i natten. Det var många i TV-huset i Malmö som förvånat höjde på ögonbrynen inför nattbesöket men en mörk men stjärnklar natt åkte vi ändå ut, beväpnade med starka strålkastare och stora bloss. Kameran riggades, blossen tändes och då inträffade det häpnadsväckande som jag ville ha fram; mannen reste sig ur hällen! Detta ljusfenomen är svårt att förklara för någon som inte själv har varit med om det. På något underligt sätt vänds

de inåtgående ristningsstrecken och blir istället utåtgående, som om de var upphöjda ur hällen. Givetvis är detta skuggeffekternas lek men effekten är våldsam. Tar du din hand och för den över hällens yta är det som om du kan föra handen genom den upphöjda bilden. Och ändrar du ljuset så att det kommer in snett och lågt ändras också skuggverkan; bilden börjar röra sig - bara lite men ändå tillräckligt för att du ska bli förstummad. Antagligen är det just så här som bronsålderns människor upplevt bilderna; i nattens mörker och med blossens rörelser.

Tillbaka till dygnets ljusa timmar! Direkt nedanför hällen finns en mindre våtmark – i dag äng, under bronsåldern kanske med en liten vattenspegel. Det är faktiskt inte ovanligt att hällristningarna ligger i någon form av närhet till vatten. Många av de stora hällristningsplatserna i Bohuslän har haft rinnande vatten t.o.m. över själva ristningshällen. Vad döljer sig t.ex. i den igenvuxna sjö som enligt ovan funnits nedanför Frännarpsristningen? Kanske är det just sankmarken nedanför Järrestadsristningen som gjort platsen till en kultplats för tretusen år sedan. Bara en halv kilometer längre bort finns en liknande plan, vit häll som dessutom ligger på den absolut högsta punkten i terrängen. Här finns emellertid inga ristningar, men så finns här heller ingen våtmark. Exemplet från offerplatsen i Hindbymosse visar att vattnet varit en viktig ingrediens vid forntida kultutövande.

Järrestadshällen innehåller mycket mer än en danslärare från bronsåldern. Givetvis finns det ett flertal skepp, de är ju signum för de flesta bronsåldersristningar. Skålgropar finns i mängder, också dessa de främsta motiven från dåtidens bildvärld. Men så finns det två andra typer av motiv som är särskilt spännande. Det ena är människor som med tömmar håller fast djur. Minst två sådana framställningar kan du upptäcka på hällen. Människorna är placerade ovanför djuren och två tömmar går från händerna till djurhuvudet. Står mannen - eller kvinnan, eftersom könsattribut saknas, bredvid djuret eller rider man på det? Jag är böjd att hålla på det sistnämnda. Hade konstnären satt människorna på hästen skulle bilden i all sin enkelhet endast bli ett antal svårtydda streck. Jag tror att vi här har en medveten komposition för att förtydliga sambandet mellan människa och djur. Eftersom djuret inte drar något efter sig kan vi mycket väl här stå inför ryttare och hästar. Dessa bilder skulle i så fall vara våra äldsta ryttarbilder i Skåne.

Ryttaren på Järrestadsristningen.

Om ryttarbilderna är spännande så är den andra motivtypen på hällen fullständigt sanslöst nervkittlande. En mängd fotspår finns, utströdda över hela stenytan. Här har bronsåldersmänniskor stått bar-

fota. Antagligen har fötterna varit våta och sedan har man lätt kunnat rita av avtrycken på hällen innan man började knacka. Jodå, de hade fem tår även på bronsåldern. Och det var minsann inte bara frågan om plattfotade ”skåningar” på den tiden. En del bilder visar troligtvis avtryck av skor - eller rättare mockasiner. Givetvis är dessa också spännande men de går inte upp mot de nakna fotavtrycken. Tag av dig skorna och strumporna och ställ dig med din fot över en av fotristningarna. Du står nu på exakt samma plats som en okänd människa för tretusen år sedan. Känner du urkraften stiga upp ur hällen? Det kan låta lite heltokigt men själv tycker jag att handlingen ger unik kontakt med vår avlägsna historia.

Kan det finnas något mera fridfullt än att sitta på Järrestadshällen en vacker, stilla sommardag och bara filosofera? Givetvis i sällskap med en god kopp kaffe och ett härligt wienerbröd från något österlenskt bageri. Det är nu som tankarna kan få fritt spelrum. Vad har hänt här en gång? Vilka var de människor som vågade sig hit upp till den vita hällen och vilket syfte hade de med sitt besök? Du vet det inte, sedan kvittar det om du är forskare vid Lunds högskola, bagare i Lockarps bageri eller kassörska på BW i Malmö. Ingen i framtiden kommer heller att få veta. Men det är tillåtet att fantisera. Man ser lång här uppe vid hällen. Man kan svagt skymta Bornholm och man anar att Skåne möter Östersjön bara några kilometer bort. Där ... där vågorna slår mot den skånska kusten, ligger den andra hällen med berömda tretusenåriga ristningar.

En av de nakna fotavtrycken på Järrestadsristningen.

Simrislund; en plats fyra stenkast från stranden drygt två kilometer söder om Simrishamn på kustvägen till Brantevik. Här ligger en stor, vit och flat stenhäll med en mängd av figurer inhuggna. De har med all sannolikhet varit fler men det stora stenbrott som man tidigare hade här har skoningslöst förstört dessa gamla konstverk. Nils Gustaf Bruzelius berättar i sin opublicerade handskrift följande om några av hällristningarna söder om Simrishamn vid mitten av 1800-talet:

”Simris socken. Helt nära byn på nr 10 ligger en hög ”Thorehög” kallad, i vilken en brytstuga är byggd. Denna hög vilar på själva stenhällen och då jord borttogs vid ena sidan av högen, blottades för omkring 10 år sedan en större del av stenens yta. På densamma var enligt berättelse av åboen Nils Nilsson anbringade en mängd figurer, däribland tre cirklar med ett kors, och i varje av korsets vinklar en punkt, flera skeppsfigurer etc. Ett par år efter upptäckten bortsprängdes stenens övre yta, så att nu finnes ej ringaste spår efter figurer. Stenens stycken skulle ha blivit bortkörda och använda till husbyggnad, med undantag av ett stycke, som var lagt till bro över en markväg. Detta stycke, som är 2 alnar 6 tum brett och 1 aln 8 tum högt, försett

Ett typiskt hällristningsskepp samt två skaftade bronsyxor på hällristningen vid Simrislund på Österlen.

med fem skeppsfigurer, bland vilka ett skepp är upp och nedvänt och två stå i vinkel med de övriga. Dessutom finnas där tre hålor. ... Genom slitning av vagnshjul, som under flera år passerat över stenen, hade somliga av strecken blivit mindre tydliga ... Själva stenen köpte jag av ägaren och lät uppställa den vid kyrkan, där kyrkoherden Schröder lovade förvara densamma.”

Nils Gustaf Bruzelius fortsätter sin berättelse från Österlen:

”Då jag samtalade om nämnde sten med åtskilliga personer i Simris by, nämnde en stenhuggare, att han sett streck inhuggna på flata klippor närmare stranden, varför jag strax begav mig ut på undersökning, varvid flera skeppsristningar upptäcktes under följande förhållanden:

Där fordom den så kallade Simrislund stått, vilken skulle ha sträckt sig ända till en liten skogsdunge inom Nöbbelövs socken, ”Gislövs stjärna” kallad nära intill det så kallade ”Stenkilskärret” på

nr 27 Simris, ligger en liten, omkring 1 aln hög gravkulle. Helt nära denne sträcker sig en häll av gråsten (kvartsartad sandsten), söndersprucken i åtskilliga stycken, i vilka är ingnidna 9 mycket tydliga skeppsristningar. Närmast intill högen upptäcktes ett 1 aln 21 tum långt skepp med 20 uppstående streck, mycket tydligt utarbetad. Nio alnar från nämnda skeppsfigurer upptäcktes fyra skepp över varandra. Det översta var 17 tum långt, det nästintill 14 tum, det nästa 13 tum samt det nedersta 9 tum långt. Längre ner mot havet finns flera mindre högar, samt två av flata stenflisor bildade kistor, vilka dock båda har blivit för längre tid sedan uppbrutna och skadade.

Enligt allmogens berättelser, skulle rövare fordom haft sitt tillhåll i Simrislund och därifrån plundrat närliggande trakter. Närmare Simrishamns gräns, ej långt från havet, ligger en större hög, ´Jungfruhögen´ kallad, samt i densammas närhet en källa ´Jungfrukällan´."

Av Bruzelius beskrivning framgår att det funnits åtskilliga platser med hällristningar och fornminnen vid kusten. Simrislundsristningen var tydligen inte känd på 1800-talet, den ligger inte långt från den ovan omtalade. På denna häll kan man bl.a. se en mängd skepp, s.k. solkors dvs kors inskrivna i cirklar, yxor och män som bär yxor. Till skillnad från Järrestadsristningen visar denna ristning kultiska inslag där fruktbarhetsriter uppenbart spelat en roll. Männens kraftigt markerade könsorgan lämnar intet att missförstå. Fruktbarhetssymbolen möter oss också i två annorlunda stenbilder; unika fynd av stenskulpturer från bronsåldern, båda hittade under utgrävningen av Fosie IV industriområde i Malmö!

Stenskulpturerna är inte stora vilket framgår av bilden på nästa sida. De är båda gjorda i sandsten och ytterst hemlighetsfulla. Om man som arkeolog inte förstår i vilket sammanhang ett föremål kan ha använts är det alltid lätt att placera det under rubriken "kultföremål". Från bronsåldern finns många sådana föremål, skulpturerna från Fosie är några av dessa. De hittades inte tillsammans utan i två helt geografiskt åtskilda avfallsgropar. Ja, de är inte ens samtida. Den vänstra är daterad till runt 800 f.Kr. medan den högra är något äldre men ändå från bronsåldern. Arkeologerna som stod bakom fynden kallade dessa små stenar för "gumman" respektive "gubben", åsyftande formerna som kunde tänkas återge kvinnans könsorgan och mannens fallos, penis. Att "gumman" haft en kultisk funktion antyder det faktum att det finns spår av rödmålning på stenen, dels som streck utmed urgröpningen eller slidan, dels som små trianglar på baksidan. "Gubben" är mera problematisk. Den övre delen har försetts med två ögon och ett tvärdraget streck som liknar en mun. Fyra längsgående slipspår täcker också figuren. Att dessa spår använts till att vässa småverktyg verkar troligt. Denna skulptur har alltså haft en praktiskt funktion samtidigt som man inte kan bortse från det kultiska inslaget.

Bronset och vattnet

Brons är en legerering, en blandning av koppar och andra metaller, vanligtvis enbart tenn. Denna gyllene legering har fått en speciell forntida tidsålder uppkallad efter sig. Egentligen skulle man också kunna kalla bronsåldern för "den gyllene åldern", eftersom bronset har en gyllene färg. Men också för att bronsålderns människor även kände till guldet, om än i mindre mängder. Om du går på museer och ser på metallföremål från bronsåldern är det kanske frestande att du vill lägga till ett tredje tänkbart namn, "den gröna åldern". Brons ärgar nämli-

gen när det kommer i jord och alla metallföremål från vår bronsålder har fått en djupgrön färg.

Bronsen tog lång tid på sig att komma till Norden. Redan för sex tusen år sedan användes denna metall sporadiskt i Främre Orienten och i de sydöstra delarna av Europa. Först för knappt fyra tusen år sedan börjar bronsföremål uppträda i en så stor skala här uppe i norra Europa att vi verkligen kan tala om en ”bronsålder”. Merparten av metallen har kommit från Mellaneuropa och den brons som använts här i norr har med stor sannolikhet förts på floderna mot Östersjön. Allteftersom man själva utvecklat tekniken att gjuta med brons har folken i Skandinavien skapat sina egna produkter. Brons är ju tacksamt på det sättet att man lätt kan smälta om äldre föremål. S.k. deglar, dvs små lerskopor med pip, har använts att smälta mindre mängder brons i. Fragment efter sådana här deglar är inte ovanliga att finna på bronsåldersboplatser. I t.ex.

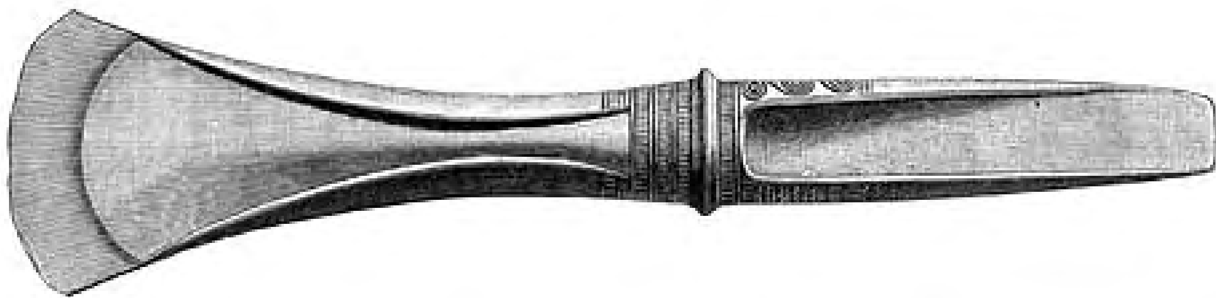
Kultföremål från skånsk bronsålder, avbildande kvinnligt och manligt könsorgan. Föremålen, som är av sten, påträffades vid utgrävningar i Fosie.

Fosie har ett flertal degelfragment under årens lopp hämtats upp ur jordens gömmor.

Beroende på hur mycket tenn som finns i bronset får det gjutna föremålet olika egenskaper. En myckenhet av tenn ger lägre smältpunkt och hållbarare men mjukare föremål; mindre tenn ger hårdare och sprödare metall. För bronsyxor var det första alternativet det bästa. Under en TV-inspelning av sydskandinavisk bronsålder kom jag för länge sedan i kontakt med en forntida försöksby vid Odense i Danmark. Här hade man bl.a. specialiserat sig på att tillverka och testa bronsyxor. Man göt olika typer av yxkopior av original från äldre bronsålder, alltifrån de äldsta bronsyxorna som var flata med utsvängda eggar till de yngre yxorna med en sidokant och en upphöjd tvärkant som löpte tvärs över yxan, s.k. avsatsyxor. Originalyxorna ornerades ofta med vackra mönster som är typiska för bronsåldern, bl.a. med spiralornamentik. Två sådan praktyxor är funna i närheten av Fosie; en i Glostorp och den andra ”i Malmötrakten”.

De flata yxorna och avsatsyxorna har varit insatta i uppspjälkade träskaft och omlindade med läderremmar. Från en gravhög vid Abbekås fiskeläge på Skånes sydkust kommer en sådan avsatsyxa. Det som är unikt med Abbekåsfyndet är att läderlindningen finns kvar och vittnar om hur det hela en gång måste ha sett ut. Den äldre bronsålderns avsatsyxor är ofta stora och tunga. Under den yngre bronsåldern förändrades infästningstekniken mellan yxa och trähandtag till det bättre. Man fann då på att i stället för att trycka in yxorna i spjälkade träskaft fick skaften gå in i hål i yxorna, de s.k. holkyxorna var uppfunna. Dessa är ofta mindre än den äldre typen av yxor men minst lika effektiva. I Odense försöksby kunde man med lätthet fälla en grov trädstam på mycket kort tid bara med hjälp av en liten holkyxa. Ibland behövde verktyget skärpas. Då tog man fram en fin knacksten och knackade till eggen. Ingen slipning här alltså.

Inför vissa föremål från vår skånska bronsålder står man förstummad över den skicklighet som våra nordiska metallgjutare kunde visa upp redan för tretusen år sedan. Under den äldre bronsåldern fram till runt tusen år före Krisi födelse har svärden varit viktiga som gravgåvor. Att gjuta ett sådant långt svärd som det som t.ex. hittades i Fosie för länge sedan har krävt sin yrkesman. Jag tänker på svärdet från de s.k. ”Fosie Borror”, en höjdsträckning där den uråldriga kustvägen mot Trelleborg löper fram, i dag döpt till Per Albin Hanssons väg. Till för

Praktyxa från bronsåldern, s.k. avsatsyxa, funnen i Malmötrakten.

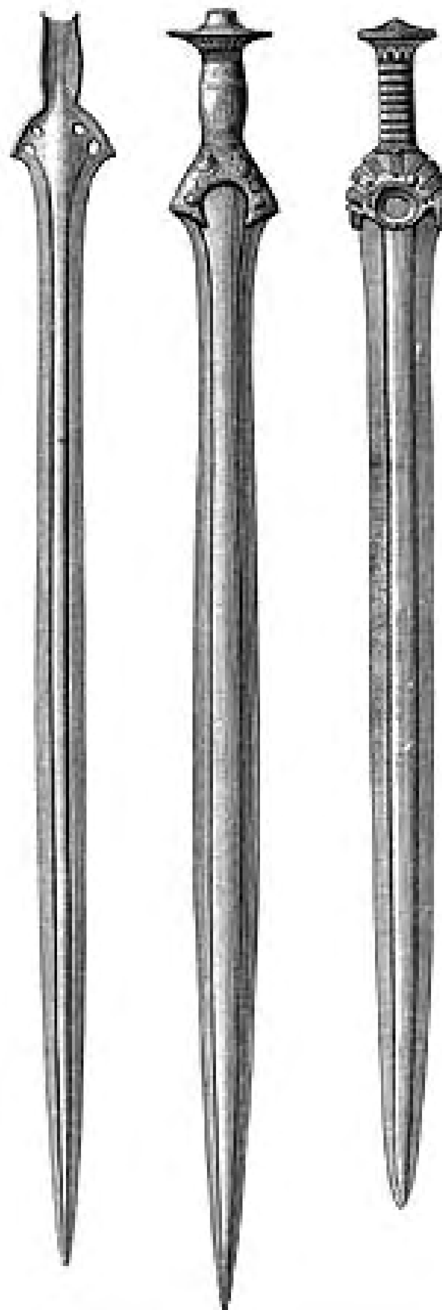
ett halvt sekel sedan låg här några dominerande grusbackar och på dessa fanns ett antal bronsåldershögar. I dag finns endast en gravhög kvar, hopplöst inbyggd i en modern minigolfbana. Ibland, när jag svingar klubban här, går mina tankar till vad de döda i högen skulle ha sagt om de oförhappandes skulle fått chansen att komma in i deras framtid.

Bronsåldershögen vid golfbanan har varit utsatt för gravplundring, det syns tydligt på den stora urgröpning som finns mitt i högen. Kanske är det härifrån som svärdet från Fosie, nu på Malmö museum, kommer. Det är 74 cm långt och är av en typ som arkeologerna kallar ”grepptungetyp”. Sammannitad med själva klingan finns nämligen ett handtag som kallas grepptunga. Handtaget har haft en fyllnad av trä eller benskivor men denna har sedan länge försvunnit. Just formen på handtagen är viktiga för att man ska kunna bestämma åldern på bronssvärden. Grepptungetypen ger t.ex. en datering till övergången mellan äldre och yngre bronsålder.

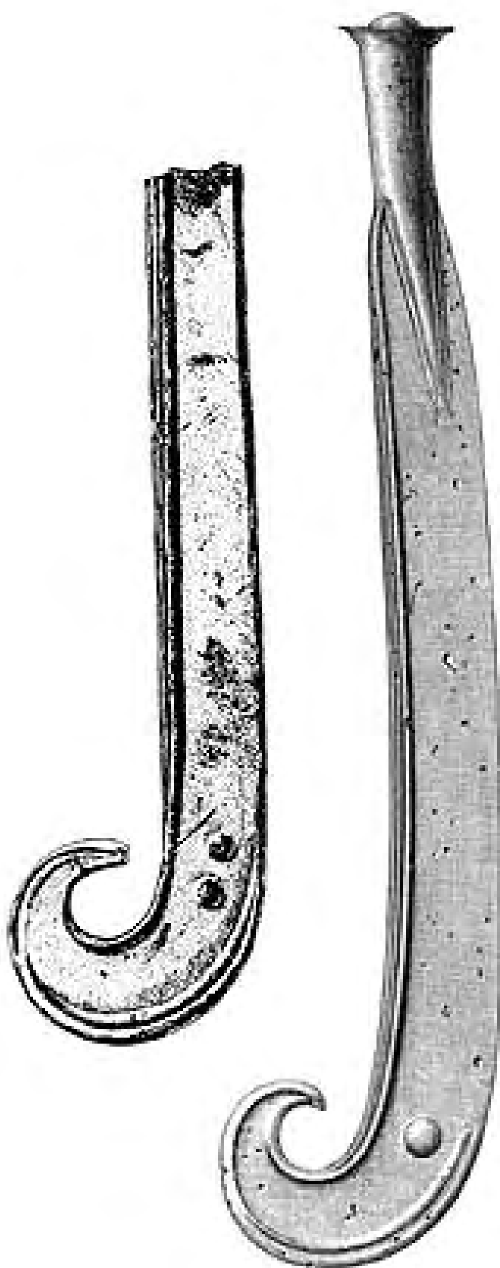
Bengt Jacobsson, ansvarig för många stora och viktiga utgrävningar i Skåne under 1980- och 1990-talen, kunde berätta om ett märkligt fynd som en bonde en gång gjorde:

”Den 12 maj 1981 var Bo Bengtsson, son till lantbrukare Sture Bengtsson på Ågård i Lilla Slågarps socken i Skåne, i färd med att harva hemma på gården. En bit skrot som under arbetets gång fastnat i harven tog han med hem till sin av gammalt och fornt starkt intresserade fader. ”Skrotet” kunde konstateras vara något så unikt som ett krumsvärd!”

Nu var inte svärdet bevarat i sin helhet. Handtagspartiet saknades och finns antagligen kvar, gömt i åkerns jord. Det som är spännande med fyndet är

Tre bronsålderssvärd från Skåne, det till vänster av s.k. grepptungetyp.

Krumsvärdet från Lilla Slågarp till vänster och svärdet från Östergötland till höger.

att man tidigare gjort fyra liknande fynd i Skandinavien; ett från Östergötland, två från Själland och ett från Skåne. Samtliga svärd är exakt lika till utseendet vilket rimligt vis måste betyda att de tillverkats i en och samma form.

Krumsvärden har, som namnet anger, en sabelliknande form där spetsen böjer av kraftigt och bildar en cirkel. Vid spetsen finns också två runda upphöjningar, liknande nitar. Med stor sannolikhet har svärden tillverkats i Norden men förebilderna måste ha kommit utifrån. Krumsvärden är klumpiga och kan inte ha haft en praktisk funktion utan de har använts i ceremoniella sammanhang. Formen är egentligen fullständigt omöjlig för ett svärd eftersom man inte kan få ner det i en skida. I stället måste det vara så att den forntida hantverkaren har sett en avbildning av ett svärd, insatt i en skida som nertill avslutats med en krumformad doppsko. Han har trott att bilden visat själva svärdet och på detta sätt har ett av våra första riktigt stora nordiska plagiatfel uppstått. Närmaste förebilder till krumsvärden finns i den hettitiska konsten där män finns avbildade med just sådana här svärd. Hettiterna var ett folk i Mindre Asien som härskade mellan 1.400 f.Kr. - 1.200 f.Kr. Denna datering stämmer också väl överens med den sydskandinaviska bronsålderns höjdpunkt.

Ett annat märkligt fynd från den skånska bronsåldern, vilket har direkta förebilder hämtade långväga ifrån, är den s.k. bronstrumman från Balkåkra vid Skånes sydkust. År 1847 hittade man i en mosse en stor bronscylinder med ett löst, runt överstycke på 42 cm diameter. Cylindern är genombruten av stora runda hål och avslutas nedtill av en mängd hjulkors. Den är tillverkad av ett flertal bronsplåtar som nitats samman. Överstycket, som har en ornerad sida, har suttit fast till cylindern genom ett brett

”Gongen” från Balkåkra, ett av Skånes mera spektakulära bronsåldersfynd. Foto ATA.

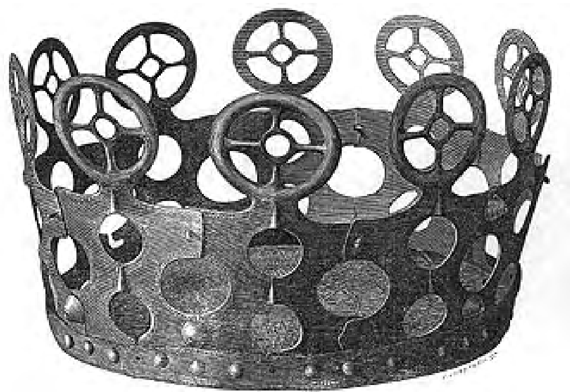
band av bleckplåt i vilket det finns ett stort antal genomgående småhål. Vad är detta för en tingest?

Att den är tillverkad i Skandinavien är inte troligt. Bara ett liknande föremål har påträffats i Europa. Detta kommer från Ungern, ett område där man tidigt börjat bryta tenn, koppar och guld. Balkåkracylindern hör antagligen samman med de kontinentala förbindelsenät som under bronsåldern fanns med Mellaneuropa. Genom att jämföra med betydligt yngre musikinstrument från Sydostasien har man tolkat cylindern som en gonggong, använd vid processioner eller kulthandlingar. De tiotalet hål i bleckplåten skulle ha varit upphängningshål. Kanske har det varit på detta sättet; det är i varje fall väldigt fantasieggande. Men en annan förklaring får man om man vänder cylindern helt om så att det runda överstycket blir ett understycke. Då skulle hela konstruktionen ha kunnat vara ett stort metallbeslag till nederdelen av ett laggat träkärl med metallbotten. Hålen kan ha hållit fast beslaget mot trälaggarna. Det är faktiskt också så som ”trumman” eller ”gongen” från Balkåkra första gången avbildas i tryck. Men varför ta död på en spännande,

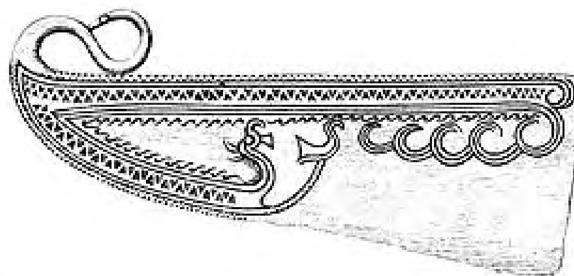
tänkbar idé om ett musikinstrument från vår skånska forntid!

Musikalstrare eller träbehållare – oavsett vilket visar fyndet att befolkningen i Skåne under bronsåldern haft nära kontakter med övriga Europa och länderna kring Medelhavet. Hur denna kontakt gått till är ett ämne som ofta diskuterats bland arkeologerna. Allt från erövring till handel och till vänskapsutbyte har sett dagens ljus som tänkbara förklaringar. Hur det nu än är med detta kan vi konstatera att för drygt tretusen år sedan var det vattenvägarna genom Europa och över Östersjön som varit viktiga. Snabba kommunikationer kunde upprätthållas med hjälp av stora paddelkanoter. Dessa måste ha spelat en mycket stor roll för vår bronsålderskultur.

Det är genom hällristningarna, ingraverade bilder i bronsföremålen och i vissa gravformer som vi möter bronsålderns skepp. Som exempel på bilder ingraverade i brons kan vi ta rakkniven från Karpalund, funnen i nordöstra Skåne. Skeppet är återgi-

I en av de äldre avbildningarna av "gongen" har man tolkat den som ett beslag till nederdelen av en träbehållare.

Rakkniven av brons från Karpalund i Skåne med stiliserad skeppsdekor.

vet med framstäven avslutad som djurhuvud och med en för bronsåldersskeppen karakteristisk ramm på vilken sitter något som liknar en fågel. Problemet med bilderna i bronserna är att det dekorativa inslaget har tagit överhand över verkligheten; det kan med detta bildmaterial vara svårt att föreställa sig hur verklighetens skepp sett ut.

Skeppet är nog det mest avbildade motivet på våra hällristningar. Tusentals skeppsbilder vittnar om dåtida sjöfart. Exakt vad för båtar som ristningarna visar har dock varit föremål för många och långa diskussioner. Manskapet på dessa skepp är avbildade som ett antal streck från relingen och uppåt. På Simrislundsristningen är strecken ordnade par om par, alltså har två paddlare kunnat sitta bredvid varandra. Samtliga båtar saknar segel. Eller hur är det egentligen med detta? På samma plats som den dansande mannen, dvs på den berömda Järrestadsristningen, finns det en stor mängd skepp inhuggna. Speciellt två av skeppsbilderna kan det vara anledning att fundera lite närmare kring. Det märkliga med dessa är nämligen att de faktiskt verkar visa skepp med master och tåg. Är det hela en synvilla? Är det kanske så att vi i dessa enkla streck vill se igenkännande på en företeelse som vi vet hur den ser ut i dag; att vi helt enkelt feltolkar? Hade segel

Bronsåldersskeppet vid Tofta högar på Bjärehalvön.

funnits redan på bronsåldern borde ju fler bilder av sådana ha hittats. Eller var det så att man hade en form av lättare segel med master som bara sattes upp vid gynnsamma vindförhållanden, en typ av utriggade kanoter?

Bronsålderns skepp finns också representerade i vissa gravformer från den yngre delen av perioden. På Tofta gravfält nära Torekov finns ett av låga stenar vackert format skepp från denna tid. Inne i skeppssättningen hittade arkeologerna en stenkista med en urnegrav från yngre bronsåldern, alltså mellan 1000 f.Kr. till 500 f.Kr. Ett annat gravskepp är det som gömmer sig i den s.k. Lugnarohögen, belägen precis norr om Skånegränsen vid Hallandsås norra sluttning. En hövding har dött vid mitten av bronsåldern och kremeringsbålets rökpelare har setts vida omkring här vid randen av den höga åsen. Bredvid bålet har man rest en mängd halvstora stenar i form av ett skepp. Sedan har de av hövdingens ben som inte förintats av lågorna samlats ihop och lagts i en gravurna. Urnan har märkligt nog inte placerats inne i skeppet utan i stället utanför den ena relingen. Innan locket sattes på lade någon ner ett antal småföremål av brons; en miniatyrdolk, en syl och en pincett.

Finns det då inga fynd efter dessa stora bronsålderskanoter? Tyvärr måste svaret bli nej. Visserligen har några båtar från bronsåldern påträffats i Stevns i Danmark och i Bohuslän. Kännetecknande för dessa är emellertid att de samtliga är enkla stockbåtar. Det närmaste vi kommer bronsålderns skepp är genom ett mycket välbevarat paddelfartyg, närmast en stor krigskanot, härstammande från Hjortspring i Danmark. Båten, som tillhör den äldre järnåldern ca 300 f.Kr., har drivits fram av paddlar. Ett annat välkänt arkeologiskt fynd är skeppen från Nydams mosse, vilka dateras till århundradena efter Kristi födelse. Här har paddlarna ersatts av åror. Master lyser dock fortfarande med sin frånvaro. Den bysantinske historieskrivaren Prokopius skrev ca 520 e.Kr. om skeppen i dåtida England: ”Till sjöfart känner dessa barbarer inte bruk av segel, men använder bara åror.” Först på de gotländska bildstenarna från 700-talet e.Kr. möter vi de äldsta segelskeppen.

Låt oss för en kort stund glömma våra moderna färjelinjer från Ystad, Trelleborg, Malmö och Helsingborg. Låt oss glömma allt modernt över huvud taget. Hur skulle du med dessa förutsättningar och endast med tillgång till en bräcklig paddelkanot ha tagit dig från norra Östersjökusten till Skåne?

Du hade kunnat lägga ut två router som varit någorlunda säkra. Låt oss granska den första av dessa två. Från det viktiga Polenområdet med sina stora flodutlopp hade färden gått över Bornholm. Denna ö måste mycket tidigt ha varit en viktig mellanstation på vägen till Skåne. Vid öns norra spets finns hällristningar med bl.a. skeppsbilder som än i dag vittnar om detta förhållande. Från Bornholm är vägen inte lång till Österlen. Vid stranden av Kivik, i skuggan av det mäktiga sjömärket Stenshuvud, måste en gång en viktig angöringspunkt ha funnits för denna forntida handel med Polen. Kivikshärskaren i sin praktgrav har säkert haft inte så lite att säga till om i denna handel eller i detta kontaktnät.

Ser vi på hällristningarnas belägenhet längre uppåt i Sverige blir kustkommunikationen mycket tydlig. De mera betydande hällristningsområdena grupperar sig nämligen ytterst markant utmed dels ostkusten, dels västkusten. Från Kivik har paddelfarkosterna nått Blekinges sydöstra kust vid Torhamn. Här finns åtskilliga skeppsbilder inhuggna i bergen. Färderna har gått norrut genom Kalmarsund och vid Gamleby i nordöstra Smålands kustband finns nästa stora hällristningsområde. Längre norrut, in i Bråviken, finns vid Himmelstalund i Norrköping ett stort och berömt hällristningsfält. Slutligen finns även inne i Mälaren på dess norra sida vid Enköping ett större hällristningsområde.

Den andra ”säkra” sjörouten från södra Östersjökusten har gått över de danska öarna och upp mot Öresund. Här har man kunnat ta sig över till sydvästra Skåne alternativt via det längre norrut allt trängre Öresund. Liksom Kiviksområdet har varit en viktig handelspunkt på skånska ostkusten kan faktiskt Foteviken ha varit motsvarande på den skånska västsidan. Här ute i direkt anslutning till kusten fanns det, som jag ska berätta mer om längre fram, under järnåldern en större bebyggelse och dessutom en trolig handelsplats. Något jättelikt gravröse som det i Kivik saknas visserligen men i det inre av Foteviken ligger en stor gravhög som utmärker sig alldeles speciellt vad det gäller sitt innehåll. Det är nämligen i denna hög som riksantikvarien Oscar Montelius år 1890 gjorde ett uppseendeväckande fynd.

Kungshögen vid Foteviken är 22 meter i diameter och fem meter hög. Montelius hittade fem gra-

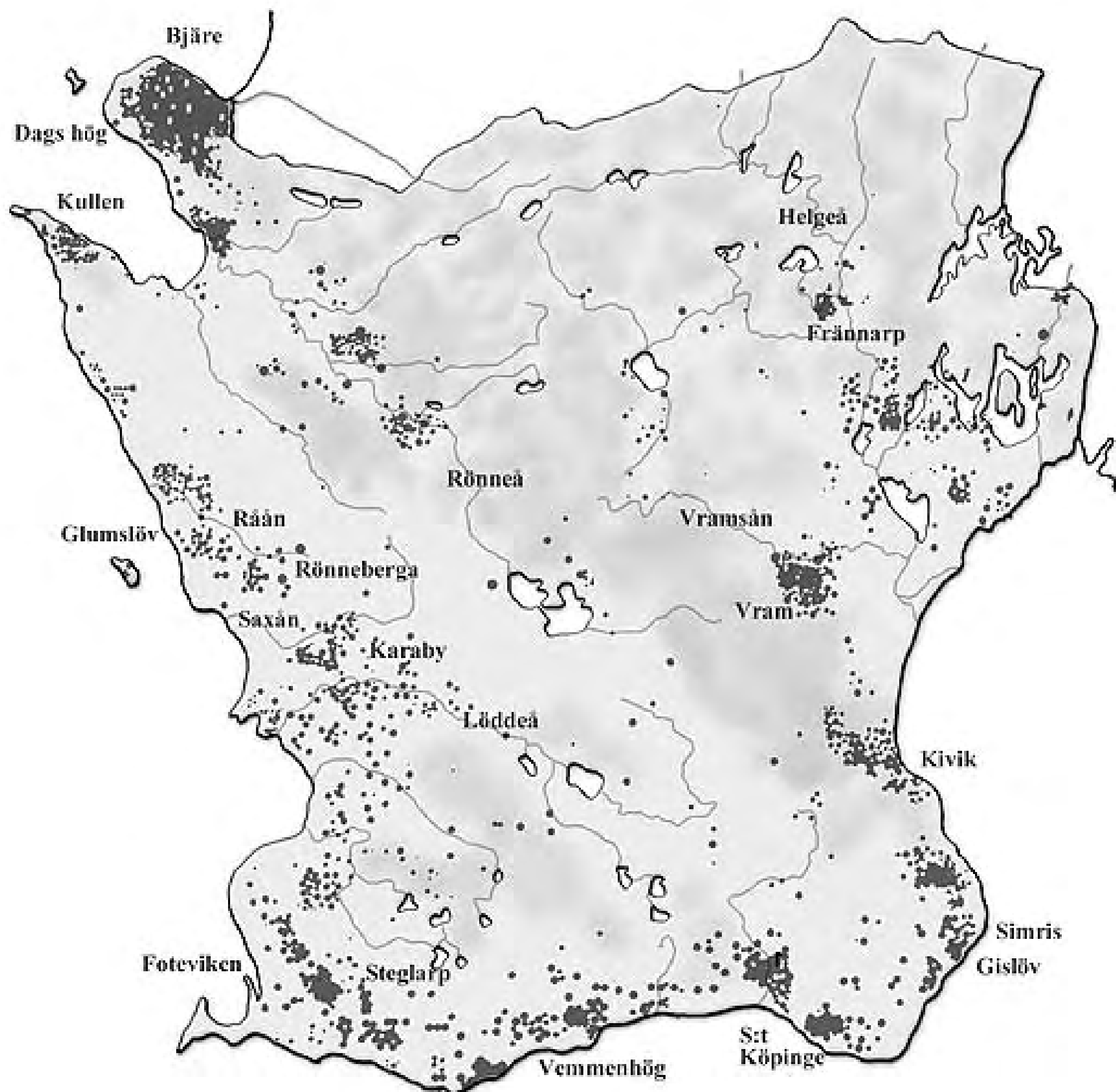
var i högen. En yngre grav återfanns i övre delen, en annan var anlagd under ett litet stenröse som lagts på den forntida marknivån och tre gravar var nedgrävda under själva högen. Graven under röset var den mest intressanta. Den döde har kremerats och benen har lagts i en s.k. ”husurna”, dvs gravkärlet var utformad som ett runt hus eller hydda. Husurnor har hittats på flera platser i Skåne men det som är unikt med Foteviksurnan är att det är den enda som har målad dekor i svart och gult. Tack vare målningen kan man lätt föreställa sig det hus som stått modell för urnan. I urnan hittade man, förutom de brända benen, en bronskniv, en bronssyl och en s.k. dubbelknapp av brons. Således inga direkt uppseendeväckande fynd utan tämligen vanliga jämfört med gravar från yngre bronsåldern. Den målade urnan har däremot klara förebilder söder om Alperna. Då denna grav verkar vara den första på platsen, anlagd under ett litet stenröse som byggts på vid senare gjorda begravningar, har vi kanske här en svag men ändock intressant indikation på att Foteviken har en mycket lång historia som internationell handelsplats.

Förflyttar vi oss nu utmed Öresundskusten norrut kommer vi till Skälderviken och Bjärehalvön. Här finns Skånes i särklass största område av hällristningar i form av skålgropar men här finns också landskapets största gravhög, med stor sannolikhet från bronsåldern. Den s.k. ”Dagshög”, som ligger endast två eller tre stenkast från stranden, mäter hela 42 meter i diameter och fyra meter i höjd. Traditionen berättar att i högen ligger en skånsk kung Dag begravd. Han skulle en gång ha fallit i en stor strid mot hallänningar och blekingar vilka utsänts av kungen i Uppsala. Detta är en spännande skröna som så många andra som är knutna till våra skånska fornlämningar. Tyvärr har Dagshög aldrig grävts ut men själv håller jag inte för otroligt att vi här kan ha ett monument som kanske t.o.m. kan mäta sig med Kungsgraven i Kivik. Dels ligger gravhögen mycket nära vattnet, dels måste Bjärehalvön ha haft en utomordentligt stor betydelse under bronsåldern. Den som styrde över detta område, behärskade också den under samma tid viktiga vattenvägen vidare norrut utmed Västkusten. Bohuslän och den sydligaste delen av Norge vid Oslofjorden är nämligen norra Europas i särklass största hällristningsområde.

De många gravhögar från bronsåldern som finns bevarade i Skåne ligger inte jämnt fördelade i land-

Den 3000-åriga husurna som grävdes fram ur en gravhög invid Foteviken.

Karta över läget av Skånes bevarade bronsåldershögar i förhållande till större vattendrag. Författarens bearbetning av äldre statistiska kartor.

Dagshög på sydsidan av Bjärehalvön ligger endast ett hundratal meter från Skäldervikens strand. Högen är Skånes största från troligtvis bronsåldern.

skapet. På kartan har jag använt mig av senare forskares inventeringar av skånska högar men lagt in dessa på en karta som också visar de större åsystemen i Skåne. Kartan ger en mycket tydlig bild av samhörigheten mellan bygder med gravhögar och vattenleder för paddelfarkoster. Förutom gravhögskoncentrationer utmed vissa kustpartier finner vi sådana utmed åar som Rönneå, Råån, Saxån, Löddeå, Vramsån och Helgeå. Av dessa kan vi ta gravfälten vid Vramsån som exempel. Vid ett begränsat parti nära denna å finns merparten av Gärds härads ca 150 bronsåldershögar. De fördelar sig på två områden i närheten av varandra; ett vid vägen Östra Sönnarslöv – Borrestad, det andra vid Hommentorps by strax intill Östra Vram. Detta sistnämnda fornlämningsområde är ett av de större i Skåne om man betänker det begränsade området. Centrumpunkten är det s.k. ”Stora Rör”, ett röse på 25 meters diameter och flera meter högt. Det ligger på den högsta punkten i terrängen och härifrån har du en vidsträckt utsikt över Vramsån och Linderödsåsen. Röset är visserligen svårt skadat men tillräckligt mycket är ändå bevarat för att man ska kunna ana dess forna storhet. Runt röset finns flera min-

dre stenhögar och stensättningar vilka sträcker sig ända ner mot Vramsån.

Med lågorna till dödsriket

Har då alla människor under den äldre bronsålderns högbyggartid, dvs ca 1.500 f.Kr. - 1.000 f.Kr., gravlagts i högar? Nej, långt ifrån. Låt oss en kort stund förfalla till statistik och antaganden. Jag gör det för att illustrera min egen teori om vilket som varit den vanlige skåningens begravningssätt genom årtusendena.

Vi kan räkna med att runt tvåtusen gravhögar från troligtvis bronsåldern i dag finns bevarade i Skåne. Många har emellertid plöjts ut och förstörts under historiens gång. Hur många? Med utgångspunkt från påträffade, utplöjda gravhögar i Fosieområdet kan man våga utgå ifrån att minst hälften plöjts bort. Låt oss vara frikostiga och säga att det totala antalet gravhögar har varit femtusen. Låt oss också anta att det i genomsnitt finns sex begravningar från den äldre bronsåldern i varje hög - en troligtvis för hög siffra - vilket gör runt 30.000 döda under en period på ca fyrahundra år. Med fem generationer per århundrade skulle maximalt ca 1.500 personer per generation ha gravlagts i hög. Hur stor har då befolkningen varit i bronsålderns Skåne? Troligtvis har den inte överstigit 1700-talets folkmängd. Om vi reducerar befolkningstalet riktigt ordentligt, kan vi kanske ange en siffra på 50.000 – 75.000 som rimlig. Med detta sätt att räkna skulle vi få fram att knappast mer än fem procent av befolkningen under den äldre bronsåldern begravts i hög. Även om vi skulle förbättra siffrorna; dels minska befolkningsmängden, dels minska antalet år till t.ex. 200 eller 300, skulle högfolket ändå bli en mycket liten del av den dåtida befolkningen; kanske under tio procent. Var är resten?

Danska ekstamskistor som är daterade genom årsringsdatering. De årtal som ej är exakta kan slå på +/- 25 år.

Trindhöj	**ca 1330 f.Kr.**
Trindhöj	**ca 1333 f.Kr.**
Trindhöj	**ca 1356 f.Kr.**
Borum Eshöj	**ca 1345 f.Kr.**
Borum Eshöj	**ca 1353 f.Kr.**
Egtved	**1370 f.Kr.**
Lille Dragshöj	**ca 1370 f.Kr.**
Storehöj i Barde	**1373 f.Kr.**
Guldhöj	**ca 1381 f.Kr.**
Guldhöj	**ca 1381 f.Kr.**
Mölhöj i Uge	**ca 1396 f.Kr.**

Högfolket, liksom människorna i de senneolitiska gravarna, liksom stridsyxegravarnas människor, liksom megalitgravarnas innevånare, är alla att räkna till forntidens elit. De minnesmärken som är kvar efter vår forntida historia är således de besuttnas eftermäle till oss nu levande. De synliga resterna efter vårt forntida kulturlandskap är alltså totalt dominerat av minnesmärken efter den tidens motsvarigheter till vår tids tunga politiker och makthavare. Tanken svindlar. Merparten av de ”skåningar” som format den forntida historien under tiotusen år saknas. Var har de alla blivit av? Varför hittar arkeologerna inte resterna efter dessa människor?

Under ett antal generationer, från ingången till bronsåldern, blev det på modet att de mera betydande människorna skulle begravas obrända i uppkastade gravhögar tillsammans med en mängd av

gravgåvor. Kanske varade detta mode inte så länge; kanske varade den endast några få generationer. Danska arkeologer har kunnat fastställa merparten av huggningsåren för de träkistor som tagits tillvara efter utgrävda gravhögar i Jylland. Detta har varit möjligt genom s.k. årsringsdatering, ett mycket säkert dateringssätt. Listan för träkistorna har angetts på föregående sida.

Märk att gravhögarna som dessa kistor placerats i har uppförts under en så kort period som två-tre generationer. Detta understryker ett antagande att högarna symboliserar en maktstruktur som inte på långa vägar är så primitiv som man kanske kan lockas att tro. Vi kan faktiskt stå inför en form av dynasti som under ett antal generationer innehaft en maktposition. Kan vårt nordiska samhälle ha varit så utvecklat redan då? Ja, varför inte.

Det kan kanske vara så enkelt att det inhemska, traditionella begravningssättet i Norden varit kremering, alternativt utsättning i naturen som fallet varit bland indiankulturer. Efter sådan behandling av den döde försvinner givetvis alla spår. Det högre sociala skiktet i samhället har då och då kunnat manifestera sin makt genom ett annorlunda begravningssätt. Döden har inte blivit anonym och den döde har inte försvunnit fysiskt utan levt kvar i monumentala markeringar som ätten haft nytta av för att fortsätta markera sin rätt till en högre social nivå. Redan under avsnittet med jägarstenålderns boplatser vid Skateholm tog jag upp problemet med att man måste haft olika begravningssätt. De döda som ligger i sina gravar kan endast ha utgjort en liten del av befolkningen. Under bondestenåldern möter vi åter våra forntidsmänniskor, men endast de som obrända placerats i megalitgravarna. Här finns dock en första antydan om att man kremerat ”vanligt” folk. I samband med stengravarnas byggande har man offrat människor och behandlat dessa med en kanske gängse metod, genom kremering. Brända benbitar talar sitt tydliga språk.

Under slutet av stenåldern möter vi i stridsyxegravar och hällkistor endast döda människor som inte kremerats. Skulle befolkningen enbart ha bestått av de individer som gravlagts på detta sätt har Skåne varit ohyggligt tom på människor. Så har det givetvis inte varit och därför kan jag inte komma bort från tanken att resten av befolkningen kremerats och askan antingen strötts för vinden eller också grävts ner i grunda hål i marken. Så når vi fram till första hälften av bronsåldern. De bevarade gravarna i form av högar visar på ett socialt högtstående samhälle men det finns nästan inga andra kända gravar än efter de döda som lagts i hög. Liksom fallet är med megalitgravarna finns emellertid spår i högarna efter kremerade människor. Ta t.ex. fallet med den tidigare omtalade Egtvedpigen.

För den sista resan har denna unga bronsålderskvinna även fått med sig något som avspeglar ett grymt samhälle. Detta något låg insvept i ett litet klädbylte vid likets fötter. Byltet innehöll, och innehåller fortfarande, de brända benresterna efter ett sju- eller åttaårigt barn. Det faktum att barnet kremerats tyder på en lägre social ställning. Vi står antagligen här inför härskarinnans betjänt i livet. Barnet har mördats för att tjäna även i dödsriket.

Vid mitten av bronsåldern upphör högbyggandet och samtidigt övergår man till en kremering även av samhällets sociala elit. Denna process har tagit ett antal generationer att genomföra. I ett berömt gravfynd från Malmö, inte långt från Fosie, möter vi väldigt påtagligt denna övergångstid då överklassen alltmera anammat det kanske allmänna gravskicket med kremering. Jag talar om en gravhög

Vid Kvarnby strax intill Södra Sallerup i östra delen av Malmö lokaliseras redan i början av 1900-talet forntida flintgruvor. Under inte minst bronsåldern har man grävt djupa vertikala schakt ner i de här befintliga kritlagren för att komma åt de mängder av flintblock som ligger inbäddade i kritan. Arkeologerna har genom åren lokaliserat hundratals gruvschakt. Här ses några av de igenfyllda runda schakten från luften. Foto Lena Wilhelmsson.

vid Bulltofta, kung Karls hög, i äldre tid även kallad kung Eriks hög. Året är 1948 och högen ligger i vägen för den stora flygplatsen. Några arkeologer från Lunds universitet rycker ut.

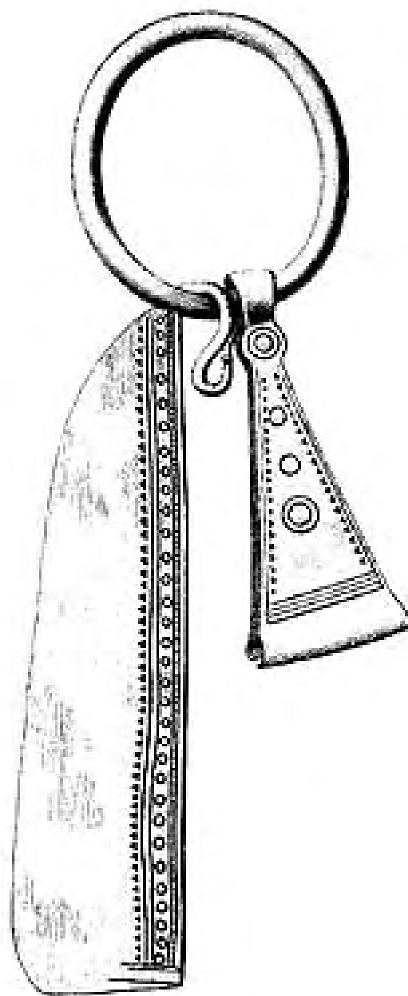
Man väntar sig finna att centralgraven, alltså den äldsta graven i högen, har tillkommit under den äldre bronsåldern som ju är brukligt för dessa högar. Så är emellertid inte fallet. Graven är från mitten av bronsåldern, ca 1.200 f.Kr. - 1.000 f.Kr. Det som är intressant med just denna grav är att den döda, en kvinna, begravts i en trästamskista efter det att kroppen först kremerats. Man har därefter plockat samman alla de ben som inte förintats i bålet, tvättat dem och sedan spridit ut dem i en sträng i kistan. Av själva träkistan syntes endast svaga spår men stenramen som stöttat kistan var kvar. Med sig på dödsresan har kvinna fått två spiralvridna fingerringar av brons och ett bronsspänne av en konstruktion som påminner om en nutida säkerhetsnål om än större. Dessa föremål har inte varit med på gravbålet utan lagts ner i efterhand.

Högre upp i högen fann arkeologerna ytterligare en brandgrav, något yngre än centralgraven. På en bädd av stenar har man spridit ut de brända benen och sedan har man byggt på den redan befintliga högen. Fler begravningar har sedan tillkommit. I två gravar har man placerat de brända benen i gravurnor med lock och dessa har, efter det att man lagt ner några gravgåvor av brons, grävts ner i högen.

Vi står här inför ett sällsynt pedagogiskt exempel på hur gravskicket på bara några generationer under mitten av bronsåldern drastiskt förändrats. Från att ha blivit begravda obrända i träkistor och med rika gravgåvor har man infört kremering även av hövdingafamiljerna. Fortfarande bibehåller man dock en kort tid trästammen som gravkista; fortfarande markeras den döde genom att man strör ut de brända benen till människoform. Gravhög kastas fortfarande upp men gravgåvorna försvinner nästan helt. I nästa steg har man helt övergivit gravhögsbyggandet; man placerar de brända benen i en urna och tillför endast några få gravgåvor.

Det är alltså under just den yngre bronsåldern, ca 1.000 f.Kr. - 600 f.Kr. som vi i det arkeologiska materialet mycket utbrett möter seden att kremera de döda. När likbålet brunnit ner, har man tvättat de benrester som elden inte förintat. Dessa vita benbitar har sedan lagts i en urna, överst har benhögen försetts med en gravgåva i form av ett smycke, en rakkniv eller något liknande. Locket har sedan lagts på och urnan har grävts ner i marken, antingen i den gamla, redan befintliga gravhögen, eller också på flat mark i direkt anslutning till gravkullen. Hela den dåtida befolkningen kan emellertid inte ha begravts i urnor. Därtill är antalet urnegravar alltför litet. Det är antagligen återigen det högre sociala skiktet som vi möter i dessa gravpottor. Resten har kremerats utan att efterlämna några spår.

Det är spännande att leka lite med tanken kring gravgåvorna under den yngre bronsålder. Dessa har ju lagts ner i urnorna efter likbålet så de måste ju representera något speciellt, sett med tanke på livet efter detta. Att hövdingafolket under den äldre bronsåldern fått med sig allt som kunnat göra färden till dödsriket angenäm är inte speciellt märkligt; det är t.o.m. logiskt om man trodde på ett liv efter

Rakkniv och pincett - eller mustaschsax.

detta. Men varför lade man under den yngre bronsåldern ner bronsföremål i gravurnorna? Ofta är det en rakkniv som följt den döde, men det kan också vara ringar, enklare dräktspännen eller bronspincetter. Det är inte lätt att förstå den verkliga innebörden bakom sådana gravgåvor. De har uppenbart varit viktiga, men på vilket sätt?

På tal om pincetter. Jag kan inte underlåta att berätta om Sixten. Detta gör jag för att visa att till synes självklara saker inte alltid är så självklara. Det är som sagt inte ovanligt att man hittar rakknivar av brons som gravgåvor. Ibland ligger dessa tillsammans med bronspincetter. Man har allmänt tolkat dessa som rak- och håransningsverktyg. Pincetten skulle ha använts till att dra ut långa och krånglande skäggstrån. Jag tror inte på detta längre - tack vare Sixten, en gammal god vän. Vi hade en gång grävt fram en stilig pincett från en utplöjd gravhög i Fosie och fyndet låg nu på konserveringsateljen på Malmö museum. In kommer skolläraren Sixten, ser pincetten och tar varsamt upp den.

-”Aha, ni har hittat en sax! säger han högt och bestämt på lärares vis.

-”Nej, det är en pincett”, svarar jag i egenskap av självsäker arkeolog.

-”Icke. Titta här!”

Så gör han något som får nackhåren att resa sig på mig. Han trycker försiktigt ihop den tretusenåriga bronsen för att demonstrera hur den en gång fungerat. Då visar det sig att skänklarnas yttre ändpartier inte fungerar som en pincett utan går mot varandra, som på en sax.

-”Jag har provat många sådana här på museer och alla fungerar på detta sätt,” säger Sixten glatt. ”Har du tänkt på vad som händer om du rakar dig men vill bevara din mustasch? Försök att fixa till en mustasch med rakkniv; det är dömt att misslyckas. Det här är ingen pincett. Min vän, det är en mustaschtrimmare, en sax.”

Jag passade sedan på att testa andra ”pincetter” i museets magasin och alla fungerade på samma saxliknande sätt. Nya etiketter skrevs därför till utställningsföremålen där texten ändrades till ”pincett eller mustaschsax”. Snabbt blev jag tillrättavisad av museiledningen och tvingades ändra texten. Än i dag står det bara ”pincett” vid utställningsföremålen. Någon icke utbildad arkeolog skulle minsann inte komma och sticka upp mot den etablerade vetenskapen. Jag däremot har min uppfattning klar sedan den dag Sixten steg in i rummet..

Det spökar vid fornminnena

Under alla de år som jag undervisat lärare i skånsk-dansk historia har jag varit noga med att poängtera att den svenska skolan inte alltid för något gott med sig. Ett exempel är våra synliga fornminnen. Många gravhögar på de skånska slätterna uppvisar urgröpningar; tydliga tecken på att rovgrävare varit framme. Vad har dessa illdåd med det svenska skolväsendet att göra? Med den breda upplysning och undervisning som startade under första hälften av 1800-talet, följde också att vidskepelse och skrock successivt försvann. Med dessa försvann också det naturliga skydd för fornlämningar som funnits i tusentals år. I gammal tid omhuldades dessa högar och stenkonstruktioner av mystik. Ve den som förstörde fornlämningen. Sagor och legender skapades med resta stenar och högar som centralpunkter:

”Man berättar att en ”tös” med grönt skört utan huvud står på högen och försöker förvilla den nattlige vandraren, som helst bör undvika att komma i högens närhet, ty på avstånd har trollpackan ingen makt. En gång ska en dräng minsann ha funnit en kruka med pengar i högen, men så talte han, innan han fått den hem, och så försvann de strax.”

Så berättas det om en den s.k. Romelehögen i V:a Klagstorp strax söder om Fosie. Ofta anknöt sagorna till händelser av betydelse för den lokala bygden. Under början av 1800-talet splittrade t.ex. lantmätare upp många urgamla byar. Länge skulle här och var minnet efter hårda och stridbara förhandlingar vid markfördelningen prägla sagotraditionen för många högar:

”När ja tjente i Kvarnby prästgår, snackade de mycket om att där vandrade en lyktgubbe mellan Frillinge hög och Ärshög. Di sa, att det var en lantmätare, som varit oärlig mot bönderna vid enskiftet, och så vart han osalig och måtte vandra fram och tillbaka ute i markerna om nätterna.”

I dag är dessa legender och sagor förpassade till arkiv och böcker. Tack vare idoga folklivsforskare och nedtecknare av vad de gamle en gång hade att berätta finns denna kulturskatt delvis kvar. Det är unika dokument som visar vilken respekt man en gång hade för det okända som dessa minnesmärken symboliserar. Jag tycker därför att det är på sin plats att i denna bok ta med ett antal exempel på denna gamla skånska föreställningsvärld som var så levande för endast några få generationer tillbaka. I dag kan man faktiskt se fornlämningarna som en symbol för lagstiftning och förbud - all åverkan är skyddad på konstlad väg - men för inte så länge sedan stod samma fornlämningar som symboler för folktro och ”snack” folk emellan.

Jag lät min lilla exempelsamling över fornminneslegender börja med bronsåldershögarna; helt enkelt därför det är kring dessa det mesta upptecknade skånska sägenmaterialet cirklar. Burlövs stora ståtliga mölla ligger bredvid motorvägen Malmö - Lund. Denna mölla byggdes vid mitten av 1800-talet på en bronsåldershög. Ytterligare en gravhög finns fortfarande kvar strax intill möllehuset. Men bonden som byggde möllan fick enligt legenden problem. Man förstör inte en gravhög ostraffad:

”Där var två högar vid den möllan. De byggde möllan på den ena och den andra ligger vid sidan om. Och Hyby ätt ligger i de högarna; där ligger Wrangel begravda. Och där lät Berg bygga möllan på den ena högen. Och de ville förhindra honom att bygga. Där blev ett sådant oljud; det knakade och sprakade i möllan hela tiden. Strax efter möllan var byggd, så kom det en fru dit. Och Bergen själv han var där och frågade varför hon gick där. Jo, möllan fick inte vara där. Då svarade han, att den skulle va där och skulle bli där och gå både natt och dag.”

”Frun” som uppenbarade sig var visserligen ett spöke men efter att ha hört ägarens åsikt upphörde hon med spökerierna och sedan dess har möllan gått utan alltför stort besvär.

Färdas man motorvägen vidare norrut kommer man fram till Gårdstånga strax norr om Lund. Här berättas på 1700-talet om att det minsann var liv och leverne inne i gravhögarna. Det kunde de gamle berätta mycket om:

”Emellan Gårdstånga och Holmby ligger en hög, kallad Munkahögen. Där vilade sig en afton en dräng, Åke Andersson, som 1717 var en gammal man, och han berättade, bekräftande det med ed, att han hört, hur det hostade och harklade nere i

högen, liksom av en levande människa; likaledes hörde han därifrån ett det ljuvligaste spel. En pojke, som jämte honom legat på högen, intygade detsamma.”

Ibland kunde man ha tur - eller otur - att möta innevånarna i våra skånska gravhögar. Otur var det om man blev ”högtagen”, dvs när trollen i högen drog in en människa med våld. Detta hände konstigt nog nästan uteslutande kvinnor. Ville man se trollen var julhögtiden ett alldeles utmärkt ögonblick. Hör bara vad en bonde i Skarhult var med om på 1800-talet:

Då Sten Bengtsson på juldagen skulle återvända hem från kyrkan, kom han vid skymningen förbi ”Ljungbjer” och såg då till sin förvåning ljus i högen. Två pysslingar trädde ut och bjöd honom stiga in och dricka julöl. Sten Bengtsson, som var en orädd karl och dessutom nyss varit i kyrkan, hörsammade inbjudningen. I högen såg han inga ljus eller ljusstakar, men likväl ett underligt sken. Vid övre bordsändan satt en man, ”som hade ett huvud, lika stort som en fjerding” och stödde sig med armarna mot bordet. Här fanns också en gumma, klädd i en gammal skinnpäls, som satt och lagade mat. Dessutom var där många pysslingar samlade.

Mannen med det stora huvudet bjöd Sten välkommen och räckte honom en bägare, som såg ut som nattvardskalken i kyrkan. Sten såg emellertid att drycken, som till färgen liknade öl, slogs i bägaren upp och nedvänd. Då detta förekom honom misstänkt, förde han bägaren till munnen och låtsade som om han drack, men slog ut drycken bakom sig på marken. Några droppar kom på rocken och brände hål i tyget. Pysslingarna märkte dock sveket och skockade sig kring Sten med mycket buller men han började då att med hög röst sjunga: ”Vår Gud är oss en väldig borg.” Då mannen vid bordändan hörde detta, ropade han: ”För ut honom, för ut honom”, och tyckte Sten, att stämman vrålade värre än byns store ”Hovgåratjur”. Mannen fick nu avlägsna sig ut ur högen och han kom utan vidare äventyr hem.

Vid Fuglie på Söderslätt finns det berömda gravhögsområdet vid Steglarp. Här händer det också att vissa högar öppnar sig - hur märkligt det än låter. Vid dessa högar försiggick nämligen mycket spökeri, allt enligt en 90-årig berättare. Den största högen upplyftes t.ex. varje julafton på tre guldpelare och trollen dansade till sång och musik därunder. En hare hade också sitt tillhåll invid högarna. Detta var nu ingen levande hare utan ett typiskt spöke. Trots att man sköt på den och såg hur pälsen yrde vid varje träff kunde man inte döda djuret. Haren kallades allmänt för ”Jins Eriks fella”. Nu var det inte så vidare klokt att jaga just denna hare. De som träffades med skott blev nämligen sjuka och dog ofta kort därefter. Slutet på harspökeriet bland högarna kom när en jägare träffade djuret med en silverkula. Något av ett antiklimax blev det dock när man gick fram för att beskåda bytet. Det visade sig då att haren endast var ett gammalt stövelskaft och tre träpinnar.

Det är inte bara vid gravhögar som legenderna berättar om spökerier. Även uppresta stenar, rester efter gravfält antingen från stenålder eller järnålder, har omhuldats i sagoberättarnas rekvisita. Speciellt på Österlen levde dessa gamla berättelser kvar så länge att man hann nedteckna dem innan de för alltid glömdes bort i samband med det moderna samhällets intåg. Hör bara vad som en gång var en bit berättande kulturhistoria kring en stor s.k. bautasten vid namn ”Höga sten”, belägen mellan Hörup och Borrby:

”Enligt traditionen skulle den vara satt över en sjökonung Borre som där stupat och blivit begraven. Fordom stod den på en liten hög, som nu är utjämnad. Mycket trolleri, ävensom bloss har där fordom varit sett. På prästgårdens ägor ligger mellan jordhögar en rektangulär upphöjning, omgiven av gravar, varest enligt traditionen, ett kloster har legat, i vilket även en jungfru, vid namn Cecilia, skulle ha vistats. Till denna jungfru friade förstnämnde sjökung Borre, men för att hindra giftermålet dödades Cecilia av klosterinnevånarna på en i närheten befintlig plats, varvid sedermera en källa uppsprang, som ännu kallas S:t Cecilas källa, vid vilken ännu för tjugo år sedan offrades av allmogen. Borre förstörde sedermera klostret, efter att ha förjagat dess innevånare. Men dessa fick en tid därefter hjälp i trakten och tvang honom att fly upp i kyrktornet, där han i lång tid belägrades. Nära att bli uthungrad, gjorde han med några av sina tappraste kämpar ett utfall och lyckades hugga sig igenom, men eftersattes och nedhöggs där Borrestenen står vilken restes till hans minne.”

Jag ska avsluta detta kapitel om sagor och legender med ett fornlämningsområde vid Vä någon mil söder om Kristianstad. Här finns rester efter gravfält från järnåldern i form av stensättningar, bl.a. en s.k. skeppssättning. Så här berättas det om detta stenskepp:

”Fem stenar i närheten av Vä är det enda som är bevarat av en skeppssättning belägen på betesmarken till vänster om vägen Vä - Nöbbelöv och i omedelbar närhet av grustaget där. Skeppets för- och aktersten är bevarade. Förstenen är imponerande och mäter två meter i höjd. En av stenarna har 3 skålgropar. En sägen om förstenen och dess närmaste granne är följande: En gång för mycket länge sedan fanns i Vä en man och hans hustru, vilka båda var mycket giriga. De hade en höst beslutat sig för att de under söndagen skulle hugga och sätta upp sin råg som växte på den nuvarande betesmarken. Mannen högg av rågen och hans hustru gick efter och samlade tillhopa rågstråna och band ihop till kärvar. När de arbetade på åkern började Vä Mariakyrkas klockor klinga över nejden, kallande folket till gudstjänst. I samma stund som klockklangen nådde de två blev de förvandlade till stenar, till straff för att de inte hade helgat vilodagen. Skeppssättningens förstenska utmärka mannen och står lutad, visande den ställning han hade när han högg av rågen. Den andra stenen är hustrun, den närmast ligger på marken, visande henne när hon samlade upp stråna.”

SVEN följer schaktmaskinerna som fiskmåsarna följer traktorerna

Ovan: Mats Blohmé, Anne-Berit Äng och Ingmar Billberg under utgrävningen av bronsåldersgraven i Fosie industriby. Till höger: Mette Raaum på Malmö museum visar här upp bronssvärdet sedan det tagits om hand för konservering.

Av HANS JANSTAD

MALMÖ: - Det är möjligt att vi måste flygfotografera hela Fosie industriområde, så att gravar inte i onödan förstörs av schacktmaskiner, säger intendent Sven Rosborn vid Malmö museum.

I hörnet av Flintyxegatan och Stenyxegatan har man nämligen stött på en utplöjd gravhög från äldre bronsåldern, och denna utplöjda grav tyder på att det kan finnas fler.

- Visserligen tar vi arkeologer del av allt schaktningsarbete som sker här ute, vi följer maskinerna som fiskmåsarna traktorerna, men det kan inte undvikas att en grovschakt skadar det som göms i jorden, säger Sven Rosborn.

I den bronsåldersgrav som nu undersöks fanns dels ett skelett, från äldre bronsåldern, dels en brandgrav (en urna), från yngre bronsåldern.

Skelettet var illa medfaret, kraniet hade t ex pressats ihop då graven raserades för något hundratal år sedan. Mannen i denna grav hade jordats med sitt bronssvärd intill sig och här hade faktiskt mycket av träskidan bevarats. Skidan var lindad med någon sorts trådar i olika färger.

- Vi hade naturligtvis hoppats att graven skulle vara rikare på fynd.

Arbetet 27/11 1977

Unikt fynd i Båtyxan:

Ett 20 meter långt bronsåldershus

MALMÖ: Vid arkeologiska utgrävningar i kvarteret Båtyxan bakom betongstationen vid Nya Agnesfridsvägen i Fosie i Malmö har gjorts ett fynd som grävningsledaren Anders Reisnert betecknar som smått unikt: lämningar av ett 20 meter långt och drygt fyra meter brett hus från bronsåldern.

– Det är den första bronsåldersbyggnaden med kulturlager som påträffats i Skåne, säger Anders Reisnert. Mitt i byggnaden har vi gjort fynd som visar att det funnits två rader stolpar, som burit upp ett sadeltak.

FLINTSTEN

– Troligen har huset, som härrör från äldre bronsåldern eller ca 1500 år före Kristus, innehållit en bostadsdel och en stalldel. Bronsålderns människor hade praktiskt taget alla vår tids husdjur.

Det "golv" som påträffats består av ett lager flintstenar. Inte särskilt bekvämt att gå på...

– Det troliga är att det ovanför detta stenlager funnits ett brädgolv eller ett lager av halm, säger Reisnert. Huset har varit nedgrävt i marken, 30-40 cm under dåvarande marknivån.

VÄRDEFULLA

Några bronsföremål har inte påträffats, men det förvånar inte arkeologerna:

– Sådana hittar man i regel endast i gravarna. Bronsföremålen var mycket värdefulla och användes ofta som prydnadsföremål. Keramik från bronsåldern har dock påträffats.

Sedan byggnadsresterna undersökts har de nu åter täckts över med jord.

Fynd från medeltiden har gjorts inom samma område, bl a lämningar av s k grophus från 1200-talet, silvermynt, från samma århundrade, smycken, beslag, knivar av järn m m.

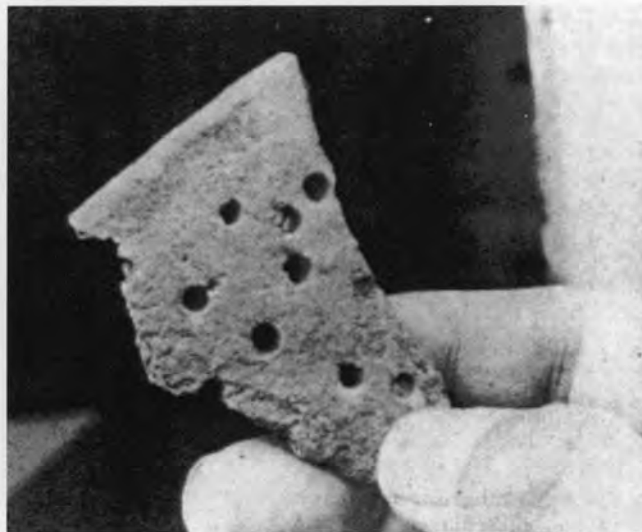
Arkeolog Olle Serin visar några av lämningarna från bronsåldershuset i Fosie: lera, flinta, ben m m.

Arbetet 4/8 1978

Här låg Sveriges första mejeri

Av Hans Janstad

MALMÖ: Har man hittat ett bronsåldersmejeri på Fosie IV – det jättestora markområde som ett jätteuppbåd arkeologer har hållit på med att gräva ut under sommaren?

Denna krukkärva med små, små hål har tillhört ett silkärl – ett sådant som användes vid osttillverkning. Är det Lockarps första mejeri man stött på?

Frågan är berättigad för arkeologerna har på ett koncentrerat område hittat rester från ett 10-tal silkärl, sådana som förmodligen används vid ystning.

Krukskärvor har gott om små hål, här har vasslan runnit ut. När man för så där 2.500 år sedan gjorde god dansk/skånsk ost. Ty fynden är från yngre bronsåldern.

FEBRIL

Det har i ett par månader rått en febril utgrävningsverksamhet på Fosie IV – och nu kan det sägas:

MAN HANN!

Arkeologerna hann bli färdiga i tid, så att arbetena för PLM:s nya ölfabriksbyggnad skulle kunna påbörja i tid.

Men de sista dagarna har arkeologerna jobbat jämsides med de stora schaktmaskinerna som skall plana ut det gamla kulturlandskapet.

– Man har precis börjat med terrasseringsarbetena, förklarar Fosie IV:s administrative projektledare, Thomas Romberg.

FYND

15 stora lådor med fynd har Fosie IV-grävningarna hittills gett – utgrävningarna fortsätter nämligen nu på de områden där PLM inte skall tillverka engångsförpackningar.

De mest intressanta hittills är lämningar efter två stora – som det verkar – hantverkshus. De är av grophusliknande konstruktion och det skulle innebära att "debuten" för denna hustyp skulle kunna skjutas ungefär tusen år tillbaka – från järnåldern till yngre bronsåldern.

Man har gjort rika fynd av keramik, bl a av de tidigare nämnda silkärlen. Antingen har osttillverkningen här varit "centraliserad" till ett slags herdehus eller så rör det sig om en krukmakarverkstad. Men ännu så länge har man inte stött på en ugn som kan binda silskärvorna till dylik tillverkning.

LERTÄCKT

Arkeolog Ulf Säfvestad visar också på en samling gropar tätt intill varandra där det en gång skett lertäckt – här har leran tagits till de riktiga gamla skånska klineväggarna – ett byggnadssätt som kanske går ända tillbaka till stenåldern. Och det är inte otänkbart att man även tagit lera för kärltillverkning.

Efter lertäkten har groparna använts som soptippar.

Bland fynden finns också en sten som kan vara ett garnsänke – för fiske i Risebergabäcken. Men stenen, som har en insnörpning, kan också ha tjänat som klubbhuvud.

GOD HJÄLP

Ett 15-tal arkeologer har hela tiden arbetat på Fosie IV-området, bl a har man haft god hjälp av danska arkeologer. Ett 15-tal sådana har växelvis jobbat med utgrävningar i detta sitt gamla skånska hemland. Därtill skall läggas sen goda insatsen av AMS-arbetarna – ja, det har verkligen jobbats på Fosie IV.

Arkeologerna Nils Björhem och Ulf Säfvestad pekar också på att just bronsåldersfynden i PLM-backen ger ytterligare belägg för att hela Fosie industriområde varit ett stort bronsålderslandskap.

Men hur många människor det bott i dessa bronsålderssamhällen – det vågar man inte spekulera om.

Arbetet 27/7 1979

Här grävs en skånsk by fram

Av Hans Janstad

Stora "spadar" och små. Schaktmaskinerna jobbar tätt intill arkeologerna. Tidspressen finns där verkligen.

MALMÖ: Här i Fosie finns den verkliga prototypen för skånelängan. Det långa huset med lerklinta väggar. Och med lera som mycket väl kan ha varit vitmenad med krita.

På detta pekar tidigare fynd i S. Sallerup.

De husrester som man funnit är från yngre bronsåldern, ungefär 1000-500 år före Kristus. Och fynden av dessa långhus är unika.

Arkeologerna på Fosie IV är också mer än nöjda. Utgrävningsarbetet på de stora område som skall bli ny industriby har varit mycket framgångsrikt.

– Området är så väldigt, att det har bjudits på allt, säger arkeolog Nils Björhem.

BOPLATS

F n håller man på att gräva ut en boplats som har en yta på 200x400 meter. Den ligger i öst-västlig riktning och hittills har man hittat ett 150-tal anläggningar. Därav ett 50-tal eldstäder och 25 kokgropar. Man har funnit lertäksgropar där klinet till väggarna togs och lokaliserat ett 50-tal stolphål efter de första "skånelängorna". Två säkra sådana långhus har man hittills dokumenterat.

– Denna boplats är så unik att den helt skall grävas ut, förklarar den administrative ledaren för projektet, arkeolog Thomas Romberg. Man kan tala om en tidig liten skånsk by, som verkar att ha varit bebodd i ett par hundra år. Sedan ändrades klimat- och naturförhållanden och byn övergavs.

NÅLVÄSSARE

Ett ovanligt fynd har man också gjort på Fosie IV-området – en nålvässare som har formen av en fallos. Alltså det manliga könsorganet.

I vanliga fall är fallosfigurerna en del av den förhärskande fruktbarhetskulturen under bronsåldern, men här rör det sig om en mera ren avbildningsglädje. Man har tyckt att ste-

nen där man vässade nålarna företedde vissa likheter med mannens organ och så har man genom ristningar förstärkt likheten.

– Det kan ha varit sylar eller tatuerarnålar som vässats i stenens skåror, säger Thomas Romberg. Mycket tyder på att bronsåldersfolket tatuerade sig, de många hällristningarna kan ha haft en sådan parallell i utsmyckningen. En bronsnål som varit träskaftad pekar t ex på ett sådant användningssätt.

DYRBART

Att bronsen var en dyrbar vara, det framgår av att man under utgrävningsarbetet endast hittat 6 bronsnålar.

Sätt detta i proportion till 15 stora lådor med keramik och flintavslag.

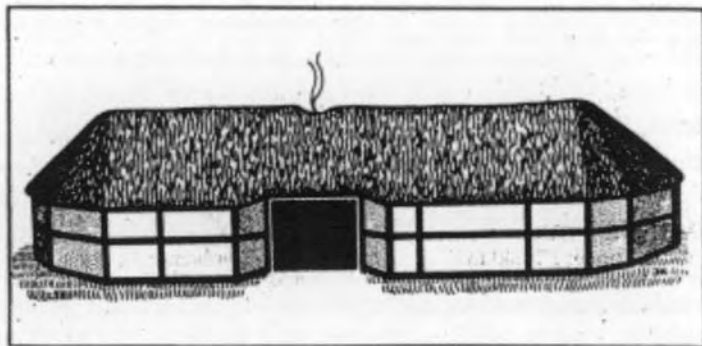
– Bronsen har efterhand smälts om till andra föremål, förklarar Ulf Säfvestad och Thomas Romberg. De nålar som man hittat kan vara sådana som kommit bort på ett eller annat sätt.

Stolphålen på Fosie IV har ett breddavstånd på två meter, men husens totala bredd har antagligen varit fyra meter. Dock verkar dessa hus ha haft något annorlunda utformning än motsvarande hus på Själland i Danmark.

Arbetet 15/9 1979

Nålvässaren som utsmyckades till en fallos.

Så här såg förmodligen den tidigaste skånelängan ut. Det är en rekonstruktion av Skamlebaeshuset vid Ebeltoft i Danmark.

Arkeologen letar i sopor

MALMÖ: När man gräver och schaktar för vägar och byggen inom Malmö kommun så ligger Museet på och bevakar. För i den skånska myllan finns intressanta fornlämningar som då kommer i dagen. Nu håller vägen från Sturup på att ta form. Och ute vid mossen i Hindby går personalen från Museet och gräver.

Malte Gullstrand visar upp två av sina pilspetsfynd i Hindby. Båda av flinta och troligtvis från stenåldern.

Den verklige veteranen i sammanhanget är Malte Gullstrand, självlärd arkeolog och anställd av Museet sedan fem år tillbaka.

– Jag får agera spårhund här, säger Malte. När maskinerna schaktar upp jordlagren kommer man ner till den gula moränleran. Och då gäller det att se upp.

Torkel Möllerström och Dag Widholm jobbar sedan två veckor ute vid vägbygget i Hindby. Hela dagarna står de och gräver för att rädda fornfynden till eftervärlden.

AVFALL

– För plötsligt finns där mörkare partier i jorden. Det är avfallsgropar från den forntida bebyggelsen.

– Kulturlager kallas det på fackspråk, berättar Dag Widholm. Men egentligen är de ju sophögar vi gräver i. Teorin går ut på att de tidigare bebyggelserna grävde upp lera för att använda till bostäder och bruksföremål.

– I den grop som bildats lade man sedan avfallet.

17 FYNDPLATSER

Så nu finns här alltså 17 stycken fyndplatser som Malte spårat upp. Bland det överbedövande bullret från schaktmaskinerna står sex man från Malmö Museum och gräver.

Det finaste fyndet hittills är fem pilspetsar i flinta som Malte själv hittat. Bland dem både hjärtformade pilar, tvärpil och tångerpil.

– Jag har förut jobbat som timmerman och sjöman, säger Malte. Med sedan barnsben är detta mitt stora intresse. Och jag blir lika lycklig över varje nytt fynd.

Arbetet 21/7 1972

Smidessläggans tidevarv (500 f.Kr. – 1000 e.Kr.)

Om järn och romare

Järn kan utvinnas på olika sätt och ur olika råmaterial. I Skåne har vi både s.k. rödjord och myr- eller sjömalm, speciellt i norra delen av landskapet. Någon malm i berg som fordrar brytning saknas men denna teknik var heller inte använd i Skandinavien under forntiden. Rödjord är en benämning av rödockra som fällts ut vid markytan. Myrmalm och sjömalm är som namnet anger järnutfällningar på botten av sjöar och i myrar. Denna råvara användes i stor drift in i modern tid vid t.ex. Huseby järnbruk i södra Småland. Under speciellt 1990-talet har man i norra Skåne påträffat ett flertal förhistoriska ugnar och mängder med slagghögar efter äldre järnutvinning.

Själva arbetsprocessen med järn kan ses i tre faser. Först måste insamlingen av järnet organiseras. Självklart har man lagt järnugnarna i de områden där råvaran fanns. Med råvara menas i detta fallet också riklig tillgång till virke eftersom verksamheten är energislukande. För att få upp temperaturen i ugnen fordras dessutom att träet omvandlats till träkol. En omfattande milningsverksamhet har alltså varit en förutsättning för järnframställning.

Den andra fasen i arbetsprocessen är själva järntillverkningen. Först måste malmen rostas, dvs upphettas svagt vilket föregår över öppen eld. Allt organiskt material och föroreningar bränns bort och malmen blir uttorkad. Den övergår nu från att ha varit stora klumpar till att bli mera finfördelad. Själva järnframställningen kan ske antingen med direkt eller indirekt metod. Den direkta metoden ger genast ett smidbart järn medan den indirekta metoden resulterar i ett tackjärn som sedan måste färskas till smidbart järn i masugnar. Ugnarna under forntiden har inte varit stora, en grop på en dryg meter i diameter, fylld av sot, kol, slagg och bränd lerklining är ofta de rester som arkeologen hittar. Över gropen har man haft en lerkappa i olika utseende. I Danmark har man kunnat konstatera att dessa liknat en stor öppen cylinder i vars topp man under tillverkningen successivt påfört järnmalm och träkol. Malm och slagg har sedan i smält tillstånd sakta runnit ner i gropen. Ett flertal experiment med denna typ av ugn har på senare år utförts i Skåne vid Fotevikens Museum med mycket gott resultat.

Den tredje och sista fasen i järnframställningen är när smeden börjar förädla det utvunna järnet till de föremål som man önskar tillverka. Malmen bearbetas genom smide, dvs ständig varierande upphettning och slagning med järnhammare. För att få ett material som kan användas till eggverktyg måste dessutom järnet härdas, dvs en process där man genom upphettning och snabb avkylning ger materialet speciella egenskaper.

Järnet är något av arkeologens förbannelse. Ett kanske märkligt påstående men ack så sant om man tänker på dess urusla förmåga att bevaras i jord. Av metaller är det guld som bäst håller sig genom

årtusenden. När spaden frilägger ett guldföremål ligger det där och glimmar lika vackert nu som då. Silver kommer därnäst om man tänker på bevarandegrad. Visserligen ärgar silvret men föremålen kan relativt lätt fås att återfå något av sin forna glans. Sedan har vi givetvis bronsen men nu börjar det bli värre. De en gång gyllengula bronserna har antagit en mörkgrön färg och det är inte ovanligt att de också delvis smulats sönder. Längst ner på bevarandegradslistan finner vi järnet. Så fort det kommer i jorden börjar en förintelseprocess med rost och sönderfall. De flesta järnföremål dyker upp inför arkeologens blickar som rostiga klumpar i olika storlekar. Ofta kan man inte ens gissa sig till vad det en gång har varit för föremål. Konservatorn röntgar föremålet och går sedan på det med tandläkarborr och modellerar det i bästa och flesta fall till den form som det en gång nästan hade.

Järnåldern är beteckningen på den tredje stora forntidsperioden efter stenåldern och bronsåldern. Självklart är detta endast påhittade perioder, baserade på dansken Thomsens indelningssystem från tidigt 1800-tal. Man ska nu inte förledas att tro att järnåldern genast innebar en rik och slösaktig tillgång på järnföremål. Intet kan vara mera felaktigt. Det skulle ta mer än tusen år - in i vikingatiden - innan järn kunde produceras i så stora mängder här uppe i Norden att man egentligen kan tala om järn som allmänt bruksmaterial.

Arkeologerna har indelat järnåldern i olika tidsavsnitt. Den ”förromerska järnåldern” är en period som sträcker sig fram till Kristi födelse och som namnet antyder är det tiden före konsolideringen av det stora romerska imperiet och dess expansionssträvanden norrut som avses. Ca 120 f.Kr. hade de germanska folkslagen kimbrer och teutoner - en del kanske med bopålar i Jylland - dragit söderöver i stora skaror. Detta tåg utgör det först kända av de s.k. folkvandringarna. Många fler skulle komma, dock först på allvar några århundrade senare. Norr om Balkanhalvön stod det första stora slaget mellan germaner och romare. Germanerna avgick med segern och sedan vandrade man västerut, vann åter ett stort slag mot romarna och härjade år 109 f.Kr. i Frankrike och i norra Spanien. Vid två möten med romarna i Italien åren 102 f.Kr. och 101 f.Kr. led man nederlag som totalt ska ha förintat de båda stammarna. Två generationer senare gick den germanska folkstammen sveberna över Rhen och riktade sitt anfall västerut. Den romerske härföraren Julius Caesar slog år 58 f.Kr. tillbaka anfallet. Stora slag med sammantaget hundratusentals krigare kännetecknade Caesars krigiska framfart i Gallien, dvs i nordvästra Europa.

Den ”romerska järnåldern” är den period som sträcker sig från ca 50 f.Kr. till ca 400 e.Kr. För romarnas expansion norrut spelade floderna Rhen och Donau stor roll. Här utvecklades ett gränsbevakningssystem, s.k. limes, med befästa stödjepunkter. Under Domitianus regeringstid (81-96 e.Kr.) kan limes liknas vid en oändligt lång väg kantad med vakttorn i trä. Ett halvt sekel senare hade trätornen börjat ersättas av stentorn och i början av 200-talet anlades jordvallar och vallgravar runt stödjepunkterna. Mer än tusen vakttorn och ett nittiotal kastell eller borgar har lokaliserats utmed denna gräns genom hela norra Europa.

Det är från början av romersk järnålder vi har en del skriftliga uppgifter om germanernas folkstammar och om sederna i norr. Författare som Plinius, Vergilius och greken Strabon beskriver germanerna men mest berömd är kanske den romerske skribenten Tacitus olika verk från slutet av det första århundradet efter Kristus. Hans skrift ”Germania”

beskriver ingående seder och bruk hos folkslagen i norra Europa. Detta verk var faktiskt försvunnet under större delen av medeltiden men återfanns i ett tyskt klosterbibliotek och trycktes år 1470. Länge tog man ordagrannt berättelsen på allvar men dess värde som källskrift har ifrågasatts under senare tid. Man har t.ex. menat att en del uppgifter är s.k. etnografiska vandringsmotiv; att Tacitus helt enkelt plagierat äldre berättelser om nordligare länder och kopplat dessa till vissa germanska folkstammar. Hur det nu än är med detta ger romaren genom sin penna en unik bild av norra Europa även om man bara tittar på huvuddragen i berättelsen. Jag kommer därför att hämta ett antal utdrag från Tacitus för att komplettera beskrivningen av de arkeologiska fynden med en aning ”kött och blod”. Fynden från den äldre järnåldern är nämligen få; i Malmöområdet mycket få om man bortser från spår efter rena huskonstruktioner. För att därför inte missledas till att tro att denna brist på föremål visar ett dåtida primi-

Järnålderssmide i Vikingareservatet på Fotevikens Museum.

Praktfyndet från Öremölla i Skivarp socken. Foto ATA.

tivt och enkelt samhälle kan det vara på plats med dessa citat. Låt oss börja med något som kanske skåningen varit känd för ända in i modern tid, gästfriheten och matglädjen:

”Att utesluta någon från sin bostad anses som respektlöst; varje german, allt efter sina möjligheter, mottar sin gäst med ett väldukat bord. När hans förråd är uttömda, blir han som nyligen var värd en guide och följeslagare till andra och utan invitation går de till nästa hus. Det gör ingenting, de mottagas med samma hjärtlighet. Ingen gör åtskillnad på en nära bekant och på en främling när det gäller gästfrihet. Det är brukligt att ge den ankomne gästen vad han vill ha och vill man återgälda med en present mottagas den med tvekan.”

Tacitus beskriver, kanske oväntat, att germanerna var mycket renliga av sig. Själv hade nämligen romarna en mycket högt utvecklad hygien, åtminstone vad det gällde bad:

”Efter det att de vaknat, vilket de vanligen gör långt fram på dagen, tvättar de sig, vanligtvis i varmt vatten, vilket är passande i ett land där vintern är den längsta av årstiderna. Efter tvätten intar de sin måltid; var och en har ett eget säte och bord. Därefter går de beväpnade till arbetet eller också, som ofta händer, till gästabud. Det räknas inte för någon skam att dricka oavbrutet dag och natt. De gräl som kan förväntas bland druckna människor avgörs endast sällan med skällsord, mera ofta genom dråp och blodsspillan. Ändå är det under deras fester som de vanligtvis förlikas med sina fiender, det är då som man beslutar giftermål och om vem som ska bli ledare …”

Under lång tid var gränsen mellan norra Europa och romarriket en relativt fredlig gräns. Utbyte av varor och personliga kontakter mellan romare och germaner kännetecknar början av vår s.k. romerska järnålder. Rika fynd av romersktillverkade föremål i gravar i bl.a. Skåne vittnar om dessa kontakter. Nu uppträder t.ex. de första dricksglasen. Ett praktfynd från Öremölla i Skivarps socken uppvisar två glasbägare på fot tillsammans med en utsmyckad bronskittel och en bronsslev samt en bronssil, troligen använd att filtrera vin med. Vin måste ha varit en lyxvara här i Skåne på den tiden. Antagligen har silen använts att filtrera bort grums från stormannens egen ölbrygd när den hälldes i hans glas.

Året 161 e.Kr. bröts freden och ett krig påbörjades utmed limes. Detta varade i tjugo år. Även om freden till slut kom förebådade kriget det som komma skulle. År 275 e.Kr. började gotiska stammar från norra Polen röra sig söderut och de lade under sig stora områden med tidigare romersk dominans. Hundra år senare trängde mongoliska ryttarstammar långt in i Europa från öster och samtidigt påbörjades väldiga germanska folkvandringar. Det romerska riket blev allt mindre och det knakade betänkligt i fogarna. Här hemma kallar arkeologerna perioden ca 400 e.Kr. till ca 550 e.Kr. för det betecknande namnet ”folkvandringstid”.

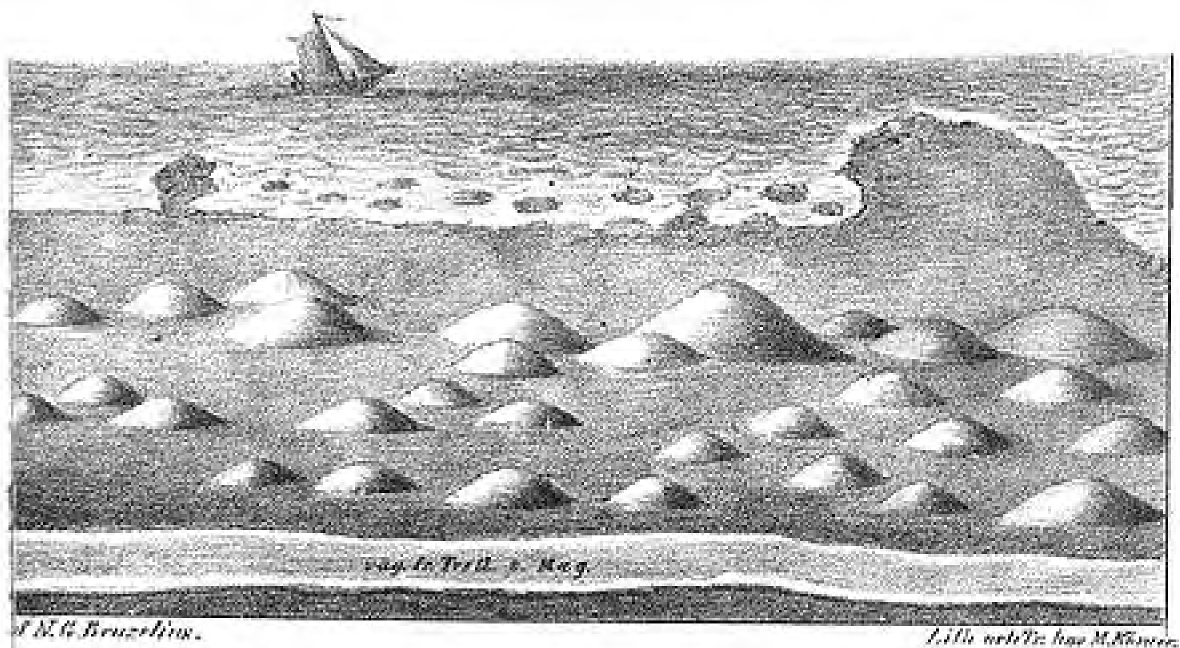
En krigisk tid

I Sydskandinavien finns ett stort antal fynd från järnåldern som visar på en krigisk och hård verklighet speciellt under den yngre romerska järnåldern och folkvandringstiden. Stora offerfynd av vapen och krigsutrustningar har påträffats, inte minst i Jylland. Föremålen är inte spår efter slag som stått på just dessa fyndplatser; de är i stället saker från slag vilka medvetet offrats i sjöar eller mossar som tack till numera okända gudar. Här har de beseg-

rade soldaternas utrustning offrats till gudarna efter det att föremålen först gjorts obrukbara för människor. Svärd har böjts samman, spjutspetsar har knäckts, praktdetaljer slagit sönder; ja, det verkar nästan som en våldsam ilska har drabbat föremålen innan de skänkts till gudarna. Kännetecknande för dessa väldiga offerfynd är att av de olyckliga människor som en gång burit utrustningarna finns inga som helst spår. De måste antingen ha offrats på annan plats eller också tagits som slavar.

Ett lite fynd som antyder ett vapenoffer även i Malmöområdet är de åtta lans- eller spjutspetsar av ben som tidigt muddrades upp från Segeå. Föremålen kommer från två begränsade områden strax intill varandra. Tyvärr följdes dessa fynd inte upp av arkeologers nyfikenhet så vi får aldrig veta om det funnits mer i åns dylager. Spetsarna består av långa, avskurna rörben vilka spetsats i ena änden och försetts med ett genomborrat hål i den andra. Genom en liten metallsprint har således de vassa spetsarna hållits fast mot det långa spjutskaftet av trä. Benspetsarna tillhör förromersk järnålder, alltså århundraden strax före Kristi födelse. Totalt har man i Skåne funnit femton sådana lansspetsar av ben eller horn. De faller alla inom samma tid som det berömda offerfyndet i Danmark från Hjortspring, där förutom vapen och krigsutrustning ett helt krigsskepp, eller snarare en stor krigskanot, skänkts till gudarnas ära.

Under en stor del av järnåldern var spjutet ett av germanernas mest använda vapen. Den romerske skribenten Tacitus skriver runt 100 e.Kr.:

Nils Gustaf Bruzelius teckning av gravfältet vid Albäcksbacken väster om Trelleborg år 1853.

”Järn används inte i större riklighet hos dem, vilket man kan sluta sig till av deras vapen. Endast ett fåtal använder svärd eller långa lansar. De bär alla i stället ett spjut som de kallar för ”framea” med en smal och kort spets men ändå så skarp och lätt att hantera att samma vapen, beroende på omständigheterna, kan användas både som närvapen och på avstånd. Ryttaren nöjer sig med en sköld och ett spjut … Endast ett fåtal har bröstharnesk och endast en eller två här och där bär en metall- eller läderhjälm.”

Samma gravfält som på föregående sida men i nutid.

Snart skulle emellertid vapnen och med dem stridsskicket ändra karaktär. Under de långvariga och kontinuerliga kontakterna med romarriket påverkades givetvis strids- och vapentekniken. Så visar t.ex. de stora krigsofferfynden från ca 200 e.Kr. fram till slutet av 400-talet e.Kr. att svärdet tillsammans med lansen och spjutet blivit viktiga vapen. I det berömda fyndet från Illerup i Jylland har man påträffat mängder med svärd, samtliga tillverkade i romarriket. Fynden från Illerup vid Aarhus kommer dock inte från ett slag mellan nordbor och romare. Formerna på en del föremål visar att det troligtvis är en invasionshär från västra Sverige - sydöstra Norge som besegrats. Romersktillverkade svärd bars alltså här hemma, troligtvis av de mera förnäma i samhället.

I Skåne har hittills påträffats 43 vapenfynd från järnåldern. Av gravfält som innehållit vapengravar kan nämnas ett i Simris på Österlen och ett på Albäcksbacken strax väster om Trelleborg. Det sistnämnda ligger i direkt anslutning till Östersjöns strand och är ett av de större gravfälten från järnåldern i Skåne. Gravfältet började undersökas redan 1851-1852 av Nils Gustaf Bruzelius som också medtagit en bild av fältet i sin 1853 utkomna bok om skånska fornlämningar. Även under 1900-talet har ett flertal utgrävningar avslöjat vad många av de låga jordkullarna döljer. I tre gravar fanns t.ex. vapen, dvs lans- eller spjutspetsar. Gravfältet vid Simris består av 102 gravar av vilka sex är vapengravar. Lans- och spjutspetsar samt svärd är här typiska vapen som de döda fått med sig. Gravarna i Simris är betydligt rikare på gravgåvor än de från Albäcksbacken. I en grav fanns t.ex. sköld och sporrar samt beslag till dryckesbägare, två romerska bronskärl, en sölja och keramik.

Två andra vapengravar i Skåne är helt unika i sin form och sin rikedom, vilket visar på en nära kontakt med romarriket. Det ovan omtalade fyndet från Öremölla i Skivarp, som hittades redan på 1800-

talet, bestod bl.a. av en nedgrävd, stor romersk-tillverkad bronskittel. Den döde har kremerats i sin ringbrynja som tillsammans med benrester nedlagts i kitteln. Han har även fått romersktillverkade glas och järnvapen med sig. Ett liknande praktfynd har nyligen gjorts av arkeologer från Regionsmuseet i Kristianstad. Vid utgrävningar av ett järnåldersgrav-fält i Färlöv norr om Kristianstad påträffades en bronskittel från ca 200 e.Kr., fylld av brända män-niskoben efter två män. Kitteln är romersk import-vara. Två uppsättningar av vapen har lagts ner i kitteln: två svärd, två lansspetsar, två spjutspetsar och två s.k. sköldbucklor som suttit mitt på sköl-darna tillsammans med två sköldhandtag. Till detta ska föras två par sporrar och två små människo-figurer, förfärdigade av tunn bronsplåt.

Trots att de inte kan räknas till vapengravar måste i detta sammanhang två andra praktfynd från Skåne framhållas. I Fulltofta och i Sösdala, båda orter mitt i Skåne, har man påträffat spännande rester efter nedgrävda silverbeslag till hästar från 400-talet e.Kr. Sösdalafyndet består av knappt tre-hundra smådelar vilka en gång ingått som utsmyck-ning på två huvudremmar och minst fem sadlar. Föremålen har medvetet förstörts innan de delades upp i fem högar och grävdes ner helt nära varand-ra. I en av högarna lades också en lansspets. Inga eldspår finns, ej heller några människoben. Vad har en gång skett vid denna fyndplats och varför?

En jämförelse med situationen ute i övriga Europa vid denna tid ger det troliga svaret. Ryttarfolket hunnerna invaderade stora delar av Europa under åren 375 e.Kr. - 451 e.Kr. Offerfynd efter döda hunnerhövdingar uppvisar exakt samma bild på öde-läggelse och nedgrävning av hästutrustningsdetaljer som i Sösdala och i Fulltofta. Tiden stämmer också. Detta kan inte vara tillfälligheternas spel. Dessa fynd

Offrade delar till betselbeslag i silver från Sösdala. Foto i LUHM:s arkiv.

i Skåne visar antagligen på dåtida förbindelser med Centraleuropa; förbindelser som varit så djupgående att de avsatt sig i de religiösa seder som gällde begravningsskicket. Detta betyder att inte bara en, den döde, utan en hel mängd av dåtida ”skåningar” varit med och format dessa ”internationella” grupper. Kanske har man varit i tjänst hos hunnerna och tagit med sig sederna hem.

Är det hela inte smått fantastiskt! Om du är på väg norrut från Höör till Hässleholm passerar du en sevärdhetsskylt vid Vätteryd gravfält. Stanna bilen och gå ut och känn historien. Sösdalafyndet är gjort endast något hundratal meter söder om gravfältet strax öster om vägen. Tänk att här ligger en skånsk hövding begravd som kanske mött och stått i tjänst hos själva Attila, hunnernas fruktade och mäktige ledare; en man som satte större delen av hela nuvarande Europa i brand och vars namn folk bävade för. Här i den skånska grönskan ligger resterna efter en man som kanske var med när Attila, enligt historikern Jordanes, med en halv miljon soldater året 451 e.Kr. drog mot Frankrike. Kanske var han med på bröllopet som Attila firade tillsammans med den burgundiska kungadottern Ildiko 453 e.Kr. I så fall har han snabbt fått reda på att ledaren dött av blodstörtning under bröllopsnatten.

Vapengravar och krigsoffer talar sitt nog så tydliga språk om en krigisk tillvaro här hemma under de första århundradena av vår tideräkning. Tar man

i beaktande alla stora krigsofferfynd som nedlagts, nästan samtliga i Sydskandinavien, kan man fastställa att det i området stått åtminstone 47 olika slag inom loppet av trehundra år. Krig, våld och plundringar har således varit överhängande för befolkningen. Som forskaren Charlotte Fabech framfört kan ur detta förhållande en krigararistokrati ha fötts som lydde helt andra regler än de som hade sitt ursprung i det gamla släkt- och ättesamhället. Ett folk som var präglat av att föra krig bör också i grund ha ändrat sina ritualer och sin trosinriktning. Gamla gudar som främjade åkerbruk och fortplantning kanske har fått träda tillbaka för betydligt mera krigiska och kraftfulla gudar med de styrkeegenskaper som asagudarna Oden, Tyr och Tor långt senare skulle uppvisa för oss nu efterlevande.

Om tron

Detta här kapitlet ska handla om ytterst abstrakta saker, om livet efter detta och om hur man blidkar gudar. Vi ska dock börja med något mera påtagligt. Den följande historien har aldrig tagits upp i tryck men eftersom den rör Malmö museum och vår järnålder kan det vara lämpligt att ha med berättelsen i den här boken. Det hela hände på 1980-talet. Cajsa Lund, känd musikarkeolog, höll på att inventera de svenska museernas magasin på jakt efter förbisedda redskap som kunnat fungera som forntida musikinstrument. Hon och jag befann oss djupt nere i magasinen och plötsligt hade vi dragit fram en dammig trälåda. Locket satt hårt fast men innehållet var värt uppbrytningsförsöken. Här låg nämligen de två guldhornen!

Nu måste jag, som en kanske välbehövlig information, ge en kortare bakgrund till de s.k. guldhornen, danskarnas kanske mest kända fornsaker.

År 1639 fann man ett mycket stort guldhorn i södra Jylland. Detta inlämnades genast till kungen som skänkte det till sin son. Sonen lät sätta en guldpropp i änden på hornet och använde det sedan till dryckeshorn. Hundra år senare hittades på nästan samma plats som det förra åter ett guldhorn, endast delvis bevarat. Även detta horn kom i kungens ägo. I början av 1800-talet stals emellertid hornen och tjuven hann smälta ner dem innan han greps. Kvar fanns ett antal detaljerade teckningar av dessa danska riksklenoder från några århundradena efter Kristi födelse.

Under årens lopp tillverkades många hornkopior efter dessa teckningar. Det var därför inte så konstigt att en kopia fanns också på Malmö museum. Men de här kopiorna skilde sig från alla andra. De var vridna. Inga andra guldhornskopior i hela världen var vridna; samtliga var raka. Exakt i samma stund som vi fann hornen i Malmö, höll man emellertid i Köpenhamn på med att tillverka två nya kopieset. Riksantikvarien Glob hade länge önskat att få göra en ny kopia av Danmarks forntida stoltheter och då göra dem vridna så som han menade att originalen sett ut. Researrangören Spies stod bakom kalaset; han bekostat två set, helt i guld. Staten skulle ha det ena paret och Spies själv, givetvis skattefritt, det andra. För första gången sedan stölden skulle alltså kopiorna bli lika originalet, bli ”krummede” som dansken säger.

Men så var det ju det här med Malmöhornen. Stolta bar Cajsa Lund och jag upp dem på Malmö museums konservering och så ringde vi Nationalmuseet i Köpenhamn. Det blev ingen större reaktion när vi meddelade att vi hade hittat några guldhornskopior utan vi blev länge kopplade fram och tillbaka till olika tjänstemän. Till slut fick vi tala med inspektör Vedbeck:

-”Vi har funnit några guldhornskopior i vårt museimagasin här i Malmö.”

-”Jaså!”

-”Dom är krummede.”

-”Vad säger ni. Det är omöjligt”

-”Nej, de är krummede och det står Jydesen instämplat vid mynningen.”

Effekten var intressant och man önskade att bildtelefonen varit uppfunnen. Jag hörde hur stolen sköts tillbaka och jag tror den trevlige inspektören reste sig i givakt när han med hög och myndig röst sa:

-”På danska statens vägnar ber jag att få tacka för denna upplysning. Jag kommer i morgon!”

En smått fantastisk historia rullades nu upp. Glob hade före andra världskriget varit vän med gjutaren Jydesen. Jydesen hade länge ansett att guld-

”Guldhornen” i kungsvåningen på slottet Malmöhus, Malmö museum.

hornskopiorna var felaktigt rekonstruerade; att de skulle vara vridna. Utan någons vetskap hade han också tillverkat ett set vridna horn. Direkt efter kriget ville Köpenhamn tacka Malmö stad för flyktinghjälpen. Man inköpte hornen och överlämnade dessa som gåva. Intresset för dansk historia var på den tiden inte översvallande här i Skåne och gåvan förpassades direkt ner i ett magasin och där blev de liggande tills en nyfiken musikarkeolog begrep att det var unika föremål.

Malmös guldhorn kom på den stora utställningen i Köpenhamn tillsammans med de nygjorda i äkta guld; riksantikvarie Glob bjöd oss på krog men historien slutar inte där. En tid innan utställningen blev jag uppringd av danska finansministeriet. Man hade ett problem. På alla nya checkar skulle man ha en bakgrundsbild av de vridna hornen men guldvarianten hade inte kommit så långt att de kunde plagieras. Kunde man få använda Malmö museums kopior som förlaga? Vad tror ni svaret blev!

Det unika med guldhornen är inte bara det faktum att originalen varit verkligt stora pjäser i glimmande guld; de hade också en mängd figurer modellerade på sidorna. Inte mindre än 123 figurer och ett stort antal ornament finns här. Vad har Lægæst velat berätta med dessa figurer? För just så hette den annars okände sydskandinav som runt 400 e.Kr. tillverkat hornen. ”Jag Lægæst, Holtes son, gjorde hornet” står det ingraverat i tidiga runor under mynningsranden på ett av hornen. Många tolkningar av hornens bilder har sett dagens ljus men sanningen är att ingen vet innebörden. Är det en religiös berättelse? Det skrivna källmaterialet sviker oss. Det skulle dröja mer än ett halvt årtusende från det att hornen tillverkats till dess att de nordiska gudasagorna började nedtecknas. Ta gärna och besök Malmö museum för att beskåda de ”äkta” guldhornskopiorna. Försök gärna tolka figurerna på hornen - men behåll tolkningen för dig själv!

Om nordbornas och germanernas trosuppfattning före vikingatid svävar vi i dag i väldig okunnighet. När Tacitus beskriver de germanska gudarna använder han sig av en omtolkning till de romerska gudanamnen:

”Merkurius är den gudom som de huvudsakligen tillber, och vid speciella dagar anser de det rätt att offra till honom även genom människooffer. Herkules och Mars blidkar de med mera lagliga offer. En del av suevierna offrar också till Isis. Om anledningen och ursprunget till denna främmande rit känner jag intet, men gudabilden, som har formen av en lätt galär, antyder ett importerat krigsskepp. Emellertid anser inte germanerna att det överensstämmer med gudarnas värdighet att stänga in dessa innanför väggar eller att efterlikna dem med mänskliga drag. De inviger skogar och lundar och de kopplar namnen på gudomligheterna till abstrakta saker ...”

Hur man uttydde gudarnas svar genom att tolka järtecken och djurs beteende lämnar däremot Tacitus en utförlig beskrivning:

”Inga folk praktiserar så mycket järtecken och förutsägelser genom ödet än dessa. Detta sker genom en enkel form av lottning. En liten trädgren från ett fruktbärande träd kapas av och skärs i små bitar. Dessa skiljs åt genom olika märken och kastas slarvigt och på måfå på ett vitt klädesplagg. I officiella frågor åkallar den speciella stammens präst, som i det privata är överhuvud över familjen, gudarna och, med sina ögon riktade mot himlen tar han upp varje bit tre gånger och finner i dem tolkningar som svarar mot de märken som nyligen sat-

tes på dom. Om tecknen är ogynnsamma, blir det ingen ytterligare konsultation i ärendet den dagen. Om de däremot blir till belåtenhet, behövs ändå en bekräftelse av spådomen. De känner nämligen också väl till bruket att konsultera fågelsång och hur fåglar flyger. Det är också typiskt för detta folk att söka varsel och varningar från hästar. Vita hästar hålls offentligt i skogar eller lundar; hästar som inte blivit vanärade med jordiskt arbete. Dessa är fastspända framför en helig vagn, och följs av prästen och kungen eller ledaren av stammen, vilka iakttar deras gnäggningar.”

Tusen år efter Tacitus skrev den danska krönikören Saxo om händelser som bl.a. timmat under hans eget liv. År 1169 erövrade danskarna det heliga templet Arkona på Rügen och förstörde där en bild av Svantevit, hedningarnas främste gud. Saxo berättar i samband med detta att prästen i templet genom lottkastning tolkade gudens vilja och att han i vita hästars beteende uttolkade framtiden. Tusen år skiljer de båda berättelserna men man talar ändå om samma kultiska riter!

De döda i mossarna

I Danmark finns de i stort flertal, i Sverige däremot i mindertal. I Danmark är det speciellt i Jyllands sura mossar man finner dem, i Skåne och Sverige saknas ofta dessa perfekta bevaringsförutsättningar. I det skogfattiga Danmark hade man fram till det tidiga 1900-talet en intensiv torvtäkt eftersom torven användes som bränsle. I det skogrika Sverige var inte torvtäkten av samma dominans. Forntidsfynd i mossar hade alltså inte samma goda förutsättningar att påträffas här som de hade i vårt grannland i väster. Jag talar om en speciell typ av fornfynd; om mosslik.

Vid en ledningsgrävning år 1960 i Åkarp mellan Malmö och Lund påträffades ett människoskelett. Först trodde arkeologerna att det rörde sig om en vanlig grav p.g.a. de stenar som täckte den döde. Snart spred sig emellertid tveksamheten. Mannen låg inte horisontellt i graven; bäckenpartiet låg djupare än huvud och fötter. Vid en närmare kontroll visade det sig att den döde lagts ner i en numera helt uttorkad sumphåla. Lagts ner är kanske att överdriva, snarare slängts i vattnet. Högerarmen hade på detta bryska sätt hamnat över huvudet, en ställning som definitivt inte tyder på vanlig begravning. Stenarna över kroppen kan ha varit avsedda att sänka liket för gott.

Den döde i Arlöv är det enda fynd i Malmötrakten som eventuellt kan tolkas som ett människooffer. I Sverige finns ett antal mer eller mindre säkra fynd från järnåldern där människor kanske kan ha offrats till okända gudar. Annat är det i Danmark, speciellt i Jylland. Här har mossarna bevarat de döda på ett sätt som i högsta grad är onaturligt. En människa som varit död i kanske tvåtusen år ska inte se ut som om han eller hon fortfarande ligger och sover och när som helst kan vakna upp. Så är emellertid fallet med Tullundmannen som ligger i sin monter på Silkesborg museum i Jylland. När liket hittades vid torvskärning våren 1950 var merparten av kroppen bevarad. Den stackars torvarbetaren larmade polis då han trodde att ett mord nyligen begåtts. Mordet var dock tvåtusen år gammalt och polisen fick konstatera att handlingen faktiskt måste räknas som preskriberad.

Museimän inkopplades och liket fördes in för undersökning. Tyvärr kunde man endast rädda huvudet och fötterna för eftervärlden. I dag ligger det lilla huvudet; det måste ha krymt något under åren i mossen, i en glasmonter på museet. En undersök-

ning av inälvorna i samband med att fyndet gjordes gav spännande resultat. Maginnehållet visade t.ex. att mannen inte ätit något kött dagarna innan han dött. Olika växtrester antydde att det var gröt som utgjort hans sista måltid.

Jag har ofta stått och iakttagit hur besökare närmar sig ett mosslik; inte bara i museet i Silkesborg utan även i danska Aarhus och tyska Schloss Gottorp. Man blir tysta. Det kvittar hur skräniga skolbarnen är i de andra utställningssalarna - i mosslikens rum råder tystnad. Det är en respekt inför döden men också en liten historiechock; historien handlar i detta nu inte om något som *varit* utan om något som *är* en skrämmande verklighet. Tullundmannens skäggstrån är fortfarande kvar, han mötte döden orakad. Det fridfulla leendet på läpparna är missvisande. En snara kring halsen visar hur han en gång dog.

Jag har själv varit med om en mossliksepisod av det mera annorlunda slaget. Den inträffade när vi i mitten av 1980-talet skulle göra en film för televisionen om den sydskandinaviska järnåldern. TV-teamet hade kommit in på Nationalmuseets magasin i Köpenhamn och här fann vi en stor trälåda med glaslock. En gammal etikett på sidan upplyste om att innehållet var ”Huldremosekvinnen”. Förbluffad tog jag kontakt med en av de äldre inspektörerna på museet och meddelade att mossliket ”Huldremosekvinnen” låg i magasinet. Hur kunde det komma sig? Just detta mosslik hade ju varit försvunnen i många år! ”Det kan inte passa”, upplyste mig museimannen, ”liket är fortfarande försvunnet.” Inspektören gick dock med ner i magasinet. Vid åsynen av kroppen i kistan kom en saklig dansk kommentar utan minsta spår av upphetsning:

-”Vad faen gör hon her!”

När sedan locket lyftes av kom nästa sakliga och mycket trovärdiga kommentar:

-”Hon lukter!”

Historien bakom Huldremosekvinnan på Nationalmuseet, ett mosslik från den sydskandinaviska järnåldern, är egentligen en otrolig historia som måste kunna berättas även i skånskt sammanhang. Kvinnans klädesdräkt gör det nämligen möjligt att föreställa sig hur även skånska kvinnor gick klädda för lite mindre än tvåtusen år sedan. Kroppen i Köpenhamn är också det närmaste vi i Skåne kan komma ett äkta mosslik.

Kvinnan hittades redan 1879 av en torvgrävare. Polis tillkallades, liket blev lagt på bår och fört till en närliggande gård där det blev tvättat och kläderna togs av. När man försökte tvätta den dödas hår lossnade emellertid hela kalufsen. Vem var hon? Var det kanske en lösdriverska som mördats? Liket placerades i en kista och grävdes ner på kyrkogården. Museet fick emellertid nys om fyndet, graven öppnades och den döda transporterades nu in till sjukhusets likrum. När man frågade efter den dödas kläder fick man följande telegram från gårdsägaren:

”Kläderna hänger nu i min gård för att torka efter det att de blivit tvättade.”

År 1904 ville Nationalmuseet bli av med liket eftersom man på den tiden var trångbodda. Kvinnan hamnade nu på ett anatomiskt laboratorium och här försvann hon snart. Strax innan vi besökte Nationalmuseet hade emellertid en tjänsteman återfunnit liket och transporterat henne tillbaka till museet, utan inspektörens vetskap. Därav det märkliga sammanträffandet.

Tollundmannen på Silkesborgs museum i Jylland, ett nästan tvåtusenårigt mosslik. Mannen har hängts och slängts i mossen.

”Huldremosekvinnan” som vi fann henne i museets magasin.

Huldremosekvinnans kläder hänger nu i den permanenta utställningen i Köpenhamn. Hon har haft en fotsid klänning av ull som hållits uppe av en läderrem. Ett stort stycke av ulltyg har vilat över kvinnans högra skuldra och detta har hållits samman av en bennål under vänster arm. Över detta har kvinnan haft ett kapuschongliknade plagg som dragits över huvudet. Detta var gjort av fårskinn, dels med håren vända utåt, dels med håren inåtvända vid hals och skulderpartiet. Trots att kvinnans eget hår trillat av vid tvättningen kunde ögonvittnen berätta att det varit tvinnat med ett halvmeter långt yllesnöre. Runt halsen har hon burit ett halsband med två bärnstenspärlor.

Har dessa forntidsmänniskor offrats till gudarna eller har de bestraffats för något som de gjort? Detta är en fråga som nästan är omöjlig att svara på. Det enda vi vet är att de inte självmant sökt döden. Huldremosekvinnan var bunden och troligtvis dränkt, Tul-

lundmannen var hängd och den s.k. Grauballemannen i Aarhus har fått halsen uppskuren; avslöjande bevis på en hård verklighet. Men vi vet också genom Tacitus tvåtusenåriga berättelse hur germanerna behandlade sina brottslingar:

”I deras domstolar kan en anklagelse bli framförd eller åtal väckas mot ett svårt brott. Straffen beror helt på brottens art. Förrädare och desertörer hängs i träden; de fega, de krigsrädda och de som vanhedrats med avskyvärd försyndelse, kastas ner i sjöarnas myrar med ett spjälverk över sig. De menar att denna skillnad i bestraffningar visar att brott bör bli synligt straffat, medan vanära bör begravas i skymundan. Även mindre lagöverträdelser har bötesstraff kopplat i proportion till förseelsen; han som är anklagad får böta med en viss mängd hästar eller boskap. Halva bötessatsen får kungen eller staten, halva går till den person som har drabbats och till dennes släktingar.”

Men gravarna finns kvar

Sommaren 1977 pågick utgrävning i Kristineberg, ett blivande villaområde mellan Fosie och Oxie. Uppe på en stor höjdsträckning hade arkeologerna från Malmö museum hittat ett dittills okänt gravfält från den yngre bronsåldern fram till romersk järnålder, dvs till ca 400 e.Kr. Totalt kan det ha rört sig om ett åttiotal gravar. Flertalet av dessa var endast smågropar, fyllda med brända ben, sot- och kolrester vilka låg utspridda över ett stort område. I en grop påträffades en gravurna med rentvättade, brända ben. Överst låg en praktfull rakkniv av brons vilken kunde dateras till bronsålderns allra sista del. Uppe på ett markant höjdavsnitt fann vi fyra skelettgravar. Två av dessa var det något alldeles speciellt med. Båda var kvinnogravar. Att det har varit frågan om betydande kvinnor vittnar de rika gravgåvor som de fått med sig till dödsriket. Här återfanns stora halsband med mängder av glaspärlor i olika färger och här fanns olika typer av vackra bronssmycken. Gravarna kunde dateras till romersk järnålder.

Från dessa två praktgravar ledde en stensatt ”väg” nerför kullen mot ett dåtida sankmarks- eller sjöområde. Var vägen en gång slutat vet ingen i dag; området här nere är fortfarande obebyggt. Det är antagligen inte orealistiskt att tänka sig att själva boplatsen legat här vid vattnet. Varför jag talar om vägen med ett visst förtecken är det faktum att vi i den breda småstenspackning som utgjorde själva beläggningen inte kunde finna några direkta rester efter hjulspår; i varje fall inte så tydliga som man vid senare utgrävningar har funnit i närheten av Fosieområdet.

Skelettgravarna skapade problem genast de dök upp. Vi arkeologer var väl medvetna om att det skulle ta tid att gräva ut dessa, något som exploatören inte hade. Problemet löstes emellertid elegant. Två stora träramar grävdes ner runt gravarna; två stålplåtar sköts sedan in under dem och gravarna kunde med lastbil transporteras in till museet för fortsatt utgrävning inför publik inne på museet. Människor strömmade till; ja det fanns t.o.m. intresserade som kom dagligen och som hade hopfällbara stolar med sig för att kunna följa konservatorernas idoga arbete med friläggningen.

Innan utgrävningen ute i Kristineberg fanns det ovan mark absolut inget att se av detta stora, forntida gravfält. Plogen hade sedan länge utplånat varje spår av synliga märken. Att sådana en gång måste ha funnits visar det faktum att när man anlagt nya gravar hade man inte grävt sönder andra redan befintliga gravar. Troligtvis har alla gravar markerats

En av Kristinebergsgravarna från romersk järnålder under utgrävning.Till vänster ses den döda kvinnans lårben. Arkeologerna har just påbörjat friläggningen av hennes smycken, ett arbete som sedan kom att slutföras inne på Malmö museum.

av små uppkastade högar. Det ligger nära till hands att åter rådfråga romaren Tacitus:

”Det finns ingen pompa i deras begravningar; de iakttar helt enkelt bruket av kremering av kropparna av ärofulla män. De staplar inte klädesplagg eller annat på likbålet. Den dödes vapen och ibland hans häst anförtros åt elden. Graven bildar en grästäckt hög. De förnekar imponerande monument som med sin storslagenhet skulle vara besvärande för den döde.”

Vid genomläsning av denna berättelse tänker man osökt på det gravfält vid Albäcksbacken invid Trelleborg som omtalats tidigare. Än i dag kan man se de små jordpucklarna vid strandängarna till Östersjön. De är dock så obetydliga att de nästan försvinner under sommarens höga grönska. Annat är det med de gravfält som utmärker sig genom resta stenar, antingen ensamma s.k. bautastenar eller tillsammans bildande någon geometrisk form. Järnåldern har en rik flora av olika gravformer. Du finner stenmarkerade gravar i huvudsak i de bygder som i

äldre tider saknade större odlingsintensitet. I dessa områden finns nämligen oftast mycket sten i markerna, varför gravmarkeringar skonats. Norra Skåne har därför än i dag kvar många fullt synliga järnåldersgravar. De kan bestå av bautastenar eller av olika stenformationer. Runda stencirklar, fyrkantiga formationer, treuddsliknande figurer med långa och utdragna spetsar, domarringar med endast några stora stenar i en cirkel samt s.k. skeppssättningar.

Vad gäller små stenrösen i skogarna kan det vara svårt att avgöra om det är frågan om gravar eller om s.k. odlingsrösen. När bonden i äldre tid skulle bryta ny åkermark, plockades stenar till en viss storlek upp från marken och kastades samman i högar. När marken var rensad kunde bonden så och skörda runt stenrösena och runt de större jordfasta stenblocken. Hur ska man då vid endast en ytlig besiktning kunna avgöra om det är frågan om odlingsröse eller gravröse? Det är inte lätt men några små knep finns. Avståndet mellan odlingsrösen är t.ex. ofta det dubbla avståndet som man har orkat kasta stenarna. Odlingsrösen innehåller därför gärna stenar som inte väger mer än en normal ”kasttyngd”. För att urskilja yngre odlingsrösen kan man också gå upp och hoppa på dem. Stenarna har ännu inte hunnit sätta sig ordentligt och det uppstår ibland ett ”bunkande” ljud i yngre stenansamlingar. Det ska emellertid betonas att det inte alltid är lätt att vara fornminnesletare. Ta bara min egen far. Han hittade strax invid sitt sommartorp vid Finja ett jordfast block med skålgropar. Runt blocket kunde man i terrängen räkna till ett trettiotal smårösen. Var detta odlingsrösen eller gravar? Lunds universitet gjorde utgrävning på platsen och fann att det var det förstnämnda. Men en datering av rösena genom C-14-metoden visade samtidigt att dessa var uppkastade under förromersk järnålder; de var alltså mer än tvåtusen år gamla. Rösena i Svärtingstorp vid Finja visar alltså inte på rester efter järnålderns människor; de uppvisar i stället unika spår efter det odlingslandskap som de dåtida människorna skapade.

Ett av Skånes största järnåldersgravfält med resta stenar är det s.k. Vätterydsgravfältet strax söder om Sösdala. Om detta skriver G. Ljunggren i sina böcker åren 1852-63:

”På Vätteryds hed i Mellby socken utmed landsvägen emellan Gunnarps by och Sösdala gästgivare-

Vätterydsgravfältet återgivet på ett äldre kopparstick. Foto i LUHM:s arkiv.

gård finns uppresta en mängd stenar, vilkas antal Sjöborg uppskattade till 600, ifrån en till fyra alnar höga. Sträckningen går från söder till norr; och rakt fram i väster ser man en stenhäll, som kallas ”klack”, enligt allmogens utsago så kallad efter jättarnas anförare. Anföraren skulle nämligen ha bott i denna häll, vilken haft en järndörr, och dit fördes de av ortens flickor, vilka av jättarna blev bortsnappade. Ur en gammal folkvisa har man följande fragmenter, vilka avse dessa stenar:

På Jättery: Wättery: der stånder ett gny,
När slaget stod miilan Gunnarp och Medelby.”

Gravfältet är, trots sin storlek, i dag uppenbart intet med vad det var för lite mer än hundra år sedan. Nu kan du som besökare kanske se hälften av den forna stenansamlingen; stenar som formerar sig till olika geometriska figurer såsom fyrkanter och skeppssättningar men som också utgör ensamma bautastenar, resta över döda ”skåningar”. Under åren 1955 och 1957 genomförde min högt värderade arkeologilärare Märta Strömberg en större undersökning av flera stensättningar. Hon kunde då konstatera att gravfältet rymmer ett stort antal kremerade människor från perioden ca 400 e.Kr. till runt 1000 e.Kr. I en del av de stenmurar som omger gravfältet finns med stor sannolikhet en hel del av de forna gravstenar som oförstående markägare forslat bort. Min egen farfar, med en släktgren bördig från området, kunde berätta om en bonde som gjort så i början av 1900-talet. Han avslöjades och fick sätta tillbaka några stenar. Givetvis är det stor risk att han då satte dessa fel.

Att de skånska bönderna gått hårt åt t.o.m. stora och imponerande stenmonument råder ingen tvekan om. Ta t.ex.området invid Färlöv norr om Kristianstad. Carl Linné noterade sommaren 1749:

”Här stodo på åkerfälten många höga och smala stenar uppreste, och på åtskilliga ställen voro de i avlånga ringar uppställte.”

I dag finns endast 28 stenar kvar. Inför en nybebyggelse i området kallades Regionmuseet i Kristianstad till platsen. När den översta matjorden var avschaktad avslöjade mörka fläckar i marken var det en gång stått uppresta stenar. Två enormt stora skeppssättningar återfanns på detta sätt, antagligen Linnés ”avlånga ringar”. Det minsta skeppet har haft en uppskattad längd av 50 meter med en bredd av 13 meter. Det största har däremot kunnat beräknas till mellan 74 och 81 meter långt med en bredd på 18 meter; spåren efter Sveriges största skeppssättning hade därmed sett dagens ljus. Både utanför och innanför dessa båda jättegravar påträffades rester efter begravningar i form av brända ben från både människor och djur. En C-14 datering av kol från de gropar som stenarna stått i gav en datering till 700-800-talet e.Kr. för det lilla och 800-900-talet e.Kr. för det större skeppet.

En av Skånes mest romantiserade, fantasieggande och storslagna fornlämningar är Ale stenar vid Kåseberga. På en markant åssträckning som brant stupar mot havet står i dag en 67 meter lång skeppssättning. Den idoge matematikern kan räkna till 58 stenar. Fornlämningen omnämns år 1624 som ”Als stene”. Området kallades emellertid redan i början av 1500-talet för ”Hesten” vilket ligger till grund för en annan känd benämning, ”Heestenar”. En tredje benämning, ”Urbani” eller ”Urbans” grav dyker upp i slutet av 1600-talet.

Fornlämningen vid Kåseberga har under seklernas lopp farit illa. Redan en teckning från år 1777 visar att flera stenar fallit och år 1801 kunde man räkna 19 liggande stenar. År 1916 ”restaurerades”

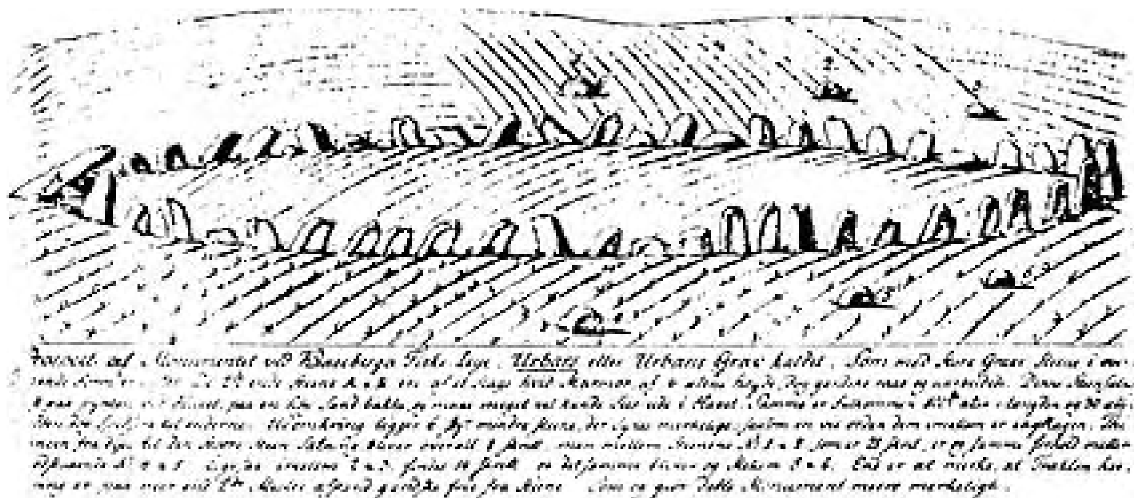
Vätterydsgravfältet under utgrävning på 1950-talet. I denna fyrkantiga stensättning påträffades rester efter en kvinna som kremerats. Foto i LUHM:s arkiv.

fornminnet. Stenarna restes åter och ett obekant antal ”tillrättaskaffades”, vad nu det kan betyda. Kanske skaffade man fram tio nya stenar eftersom stenantalet på 1800-talet endast uppges till 48. Genom 1900-talets intensiva odling runt skeppet lösgjordes den sandiga jorden och skeppet överlagrades snabbt till den grad att flera höga stenar nästan försvann under mark. År 1956 frilades skeppet åter, tyvärr med hjälp av hårda verktyg som grävmaskin och caterpillar. Det är ofrånkomligt att även den ursprungliga markytan under flygsanden härigenom skadats.

På 1970-talet framkastades de första teorierna om att Ale stenar skulle vara ett hjälpmedel för astronomiska beräkningar. Denna teori har genomsyrat den senare diskussionen. Man har bl.a. försökt visa att de forntida konstruktörerna använt sig av parabelformen, dvs att stävpartierna inte är spetsiga utan jämt rundade enligt strikta matematiska formler. Genom att jämföra stävstenen med solens gryningsläge vid sommarsolståndet, har man t.o.m. trott sig få fram ett dateringsunderlag för skeppet!

För att klarlägga skeppets funktion är det viktiga att fastslå att det från början inte legat ensamt här uppe på höjden. Den pålitlige Bruzelius omnämner nämligen följande på 1870-talet:

”Nära sjökanten vid Kåseberga fiskläge ligger en ansenlig fornlämning, bestående av ett ofantligt stort skepp med ett mindre dito på varje sida, av allmogen kallad ”Urbans grav, Ales och Hedestenar”. Numera består fornlämningen av ett omkring 106 alnar långt och 30 alnar brett, av 48 stenar bestående skepp, liggande i sydost och nordväst. Den i fören stående stenen, nu kullfallen, är 9 alnar. Som teckningen visar är de övriga stenarna lägre, samt de vid ändarna och i mitten högst. I nordvästra ändan är skeppet bredare än i den andra. Vid den ena sidan ligger ett av åtta mindre stenar bildat skepp, omkring 32 alnar långt och 10 alnar brett. På andra

C.G. Hilfelings avbildning av Ale stenar år 1777. Notera de stenar som finns utanför båda långsidorna vilka är rester efter två mindre skeppssättningar.

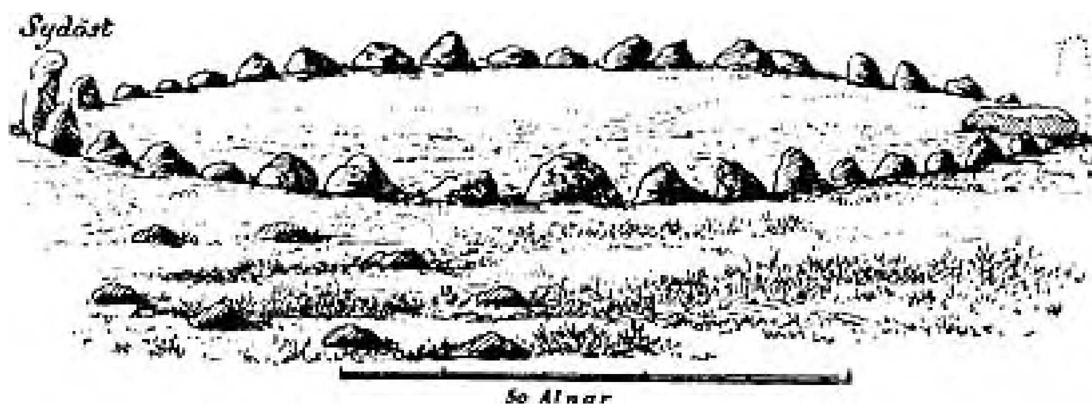
sidan är endast ett par stenar kvar, men bonden, som ägde jorden för omkring 20 år sedan, omtalade att i hans ungdom fanns ett liknande skepp vid andra sidan.”

Det torde således inte finnas någon tvekan om att Ale stenar är en rest efter ett större forntida gravfält. Stenar har ju varit en bristvara i slättbygderna och detta gick förr hårt åt fornlämningsbeståndet. Det är troligen endast genom sin storlek och givetvis också de till graven knutna legenderna som gjort att det stora stenskeppet delvis bevarats in i vår egen tid.

Vid en utgrävning år 1989 hittades träkol strax invid en av stenarna. En s.k. C-14-analys gav riktvärdet 650 e.Kr. Sedan dess har ytterligare fem stycken C-14 dateringar gjorts från Ale stenar. Följande dateringar finns nu för skeppet (tidsintervallerna är angivna med de gränser som visar äldsta respektive yngsta tänkbara årtal för provet):

330-540 e.Kr.
540-650 e.Kr.
540-650 e.Kr.
545-745 e.Kr.
640-790 e.Kr.
820-980 e.Kr.

Vi kan alltså med detta tillförlitliga dateringsunderlag ange en absolut datering av stenskeppet till en tidsperiod någon gång mellan 330 e.Kr. och 980 e.Kr. Ser vi på fyndomständigheterna så är prov nummer ett ovan hämtat från en gravurna som hittades inne i skeppssättningen. Denna grav kan, och bör troligtvis, tillhöra det äldre gravfält som säkert funnits på platsen innan skeppet uppfördes. De fem övriga proven visar en datering på 540 - 980 e.Kr. och det är under denna period som vi helt säkert ska söka Ale stenars anläggande. Ett av de prov som anger dateringen till mellan 540-650 e.Kr. är i sammanhanget mycket intressant. Det kommer nämligen från botten av den nedgrävningsgrop vari

N.G. Bruzelius teckning av Ale stenar ca 1860. Endast ett sidoskepp, 32 alnar långt, är vid denna tid bevarat bredvid det stora skeppet.

man nedsatt ett bevisligen orubbat stenblock. Provbiten måste ha kommit på plats i samband med den ursprungliga stenresningen. Ale stenar är således uppfört någon gång runt 600 e.Kr. under den period som arkeologerna kallar för ”vendeltid”.

Därmed faller alla fantasirika teorier om att stenskeppet skulle ha varit från äldre tider. Bronsåldern är ju en datering som ivrigt förfäktats av några författare. Man har härigenom behandlat arkeologiska lämningar nästan som fan läser bibeln. Den nu etablerade dateringen är nämligen så stark att den svårligen kan ifrågasättas. Inte bara den fastslagna dateringen utan även omständigheterna kring skeppet talar sitt tydliga språk. Ale stenar är t.ex. inte längre Sveriges största skeppssättning. Färlövskeppet från yngre järnåldern har distanserat det riktigt ordentligt. Redan innan detta skepp hittades norr om Kristianstad kände man emellertid till stora skeppssättningar i Sydskandinavien. Vid Södra Ugglarps gård strax sydost om Dalby finns t.ex. ett annat av Skånes stora stenskepp, passande nog kallat för ”Jättagraven”. I Jelling i Jylland finns rester efter ett liknande, mycket stort stenskepp, daterad till järnåldern före sen vikingatid. Utgrävningar i Skåne av sådana här skeppssättningar i samma karakteristiska stil som Kåsebergaskeppet har alla gett entydiga dateringssvar, nämligen vendeltid - vikingatid. Det fanns alltså redan innan C-14-dateringen av Ale stenar egentligen inga som helst indikationer på att göra detta skepp äldre. Sensationslystnaden gick före viljan till ren faktaredovisning.

Ale stenars monumentalitet och otroligt vackra läge har givetvis bildat grogrund för en massa fabler och fantasifulla tankar. Journalisters ivriga önskan om sensationsarkeologi tillsammans med skicklig marknadsföring gör att man tämligen lätt kan sprida vilseledande bakgrundsfakta om sådana här platser. Egentligen är det inte märkligt att finna ett så storslaget begravningsmonument som Ale stenar just vid Kåseberga. Skeppsfarten under yngre järnålder måste ha varit betydande. Från havet är höjderna vid Kåseberga goda riktmärken och man har nära kontakt med Bornholm. Otroligt rika gravfynd från just vendeltiden har påträffats på denna ö. Öns rikedom måste helt enkelt ha varit baserad på en intensiv sjöfart även med Skåne.

Strax norr om Fotevikens Museum, ytterst på det smala näs som finns mellan Höllviken och Foteviken, ligger ett av Skånes största gravfält från järnåldern. Inte mindre än 141 skelettgravar har påträffats. Det hela började året 1931. En byggmästare inköpte marken för att där kunna anlägga en grustäkt. Genast stötte man på skelett, vilka låg väldigt grunt under det sandblandade jordlager som täcker näset. Arkeologen Folke Hansen tillkallades och under fyra somrar grävde han med medhjälpare fram gravarna. Våren 1935 möter vi i pressen en förtvivlad utgrävningsledare. Pengarna som riksantikvarieämbetet bidragit med hade endast varit bidrag från s.k. ”reseförordnande” och medel för vidare undersökningar kunde inte beviljas:

- ”Skall något ytterligare göras måste det ske i sommar. Sedan är det för sent. … Att, som skedde förra våren, fem gravar blev förstörda, kan inte byggmästaren lastas för, hur beklaglig händelsen än var i och för sig.”

Den aktive Folke Hansen lyckades dock att via privatpersoner få medel till att fortsätta undersökningarna. Följande år kunde han därför summera en mycket lyckad utgrävningsverksamhet vid ett av Skånes absolut intressantare järnåldersgravfält:

”Årets undersökning är koncentrerad till områ-

En av många skelettgravar från gravfältet ute på det vindpinade Lilla Hammars näs. Trots att fornlämningen är en av Skånes största i sitt slag har fortsatta utgrävningen efter 1930-talet inte företagits i området. Foto i LUHM:s arkiv.

den, som ligga dels väster om det förut undersökta, dels öster om detsamma. På den västra sidan finner man gravar med vackert ornerade lerkärl, kammar och vackra mosaikpärlor, under det att på den östra sidan, där en intensiv gravläggning skett, endast finns illa brända lerkärl, en eller annan pärla samt enkla föremål av järn. Allt visar emellertid, att gravfältet varit använt genom åtskilliga århundraden, sannolikt från början av första århundradet efter Kristi födelse och ända in mot hednatidens slut.”

Folke Hansen noterar också att han nu, sommaren 1936, undersökt ett så stort område runt själva grustäkten att denna verksamhet rimligtvis inte kommer att kunna förstöra de viktiga gravlämningar på många år framåt:

”Vad som sedan återstår av det mäktiga gravfältet hoppas jag kan sparas till kommande tider.”

Därmed glömdes i stor sett gravfältet vid Öresund bort. Fotevikens Museum hoppas nu att man åter kan få till nya forskningsinsatser för att räta ut många av de frågetecken som finns. Kommer t.ex. skeletten från en fast bosättning i området eller kommer de kanske från den handelsplats som funnits här? Egentligen är detta lätt att konstatera. Med modern genteknik kan man bestämma om de döda varit släkt med varandra. Men någon ska ha viljan att göra det och någon måste betala.

Och de hade tak över huvudet

Länge var våra boplatser från den förromerska järnåldern i Skåne få och obetydliga. När därför Bengt Salomonsson år 1971 skrev sitt omfattande verk om Malmös forntidshistoria kunde han bara konstatera att:

”Fynden från den äldsta järnåldern, förromersk eller keltisk tid, är snabbt genomgången. Hela perioden representeras *(i Malmöområdet)* av en fibula, några spjutspetsar av ben och ett boplatsfynd.”

Det boplatsfynd som åberopades var ett fynd som gjorts vid det s.k. Per Albins hem, ett bostadsområde i södra Malmö mellan Kulladal och Söderkulla. När man 1964 schaktade för bebyggelsen kom det under den avbanade jorden fram några stora igenfyllda gropar av vilka några innehåll föremål från yngre bronsålder men det kom också fram gropar från förromersk tid, alltså från århundraden före Kristi födelse. Om det varit en kontinuerlig bebyggelse under kanske ett halvt årtusende eller om det varit avbrott mellan bronsåldern och järnåldern går dock inte att säga.

I en stor och grund grop kunde arkeologerna gräva upp mängder med keramikskärvor. Man tolkade den stora nedgrävningen som grunden till ett hus. I botten fanns nämligen ett stenlager som kan ha utgjort någon form av golvnivå. Ovanpå stenarna låg lager av bränd lerklining, troligtvis rester efter lerklinade väggar som störtat ihop vid en brand. Endast fynden av keramik kunde tillvaratas. Efter det att konservatorn på Malmö museum pusslat ihop den stora mängden skärvor till både större bitar och helare kärl kunde man få en överblick över det hela. Här fanns flera småkärl och bägare i ett svartaktigt gods, här fanns ett större kärl med glättad och blank yta som hade ingraverad dekor och här fanns andra kärl som säkert använts till matlagning. Dessutom hade man för tvåtusen år sedan haft stora förrådskärl av keramik med fyra till fem cm godstjocklek. Vad dessa enorma kärl varit avsedda att innehålla står var och en fritt att gissa; kanske säd.

Ett s.k. lerblock från en järnåldersbosättning nära Fosie i Malmö.

S.k. silkärl från boplatsen vid Per Albins hem i Fosie.

Två typiska keramikföremål från den här tiden är lerblocken och silkärlen; båda påträffades i det troliga huset vid Per Albins hem. Silkärlen, som börjar uppträda i den allra sista delen av yngre brons-

ålder, kan beskrivas som keramikcylindrar, öppna i båda ändar och kraftigt avsmalnande mot den ena änden. Innan leran torkat har man genomborrat kärlväggarna med en mängd runda hål. Allmänt anses dessa kärl ha fungerat som silkärl vid osttillverkning. Vasslan har kunnat rinna ut genom hålen och lämnat ostmassan kvar inne i behållaren. När osten stelnat har man tack vare det smalare hålet i ena ändan kunnat trycka ut den. Det hela är dock en enda kvalificerad gissning, något som inte är helt ovanligt inom arkeologin.

Det andra tidstypiska föremålet från det framgrävda huset är ett fragment av ett s.k. ”lerblock” eller ”eldbock”. Om man är ute på gissningarnas is när det gäller silkärlen har man hamnat på mycket tunn is när det gäller att hitta på en funktion för dessa märkliga tingestar. Ett i genomskärning kvadratiskt och avlångt lerblock har ornerats med ribbdekor utmed sidorna. Ribbor bildar också kryssmönster och ofta har blockens kortändar försetts med vardera ett stort runt hål. Blocken är inte stora, upp till knappa decimetern i höjd och kanske det dubbla i längd. De påträffas nästan alltid i huskonstruktioner, vilket gjort att man tolkat dem som någon form av husaltare. Kan man inte förklara något inom arkeologin är det tradition att ta till kult som en tänkbar förklaring! Sanningen är den att vi inte har den blekaste aning om vad man använt denna typ av föremål till.

Sedan 1971, när huset från Per Albins hem publicerades, har det hänt mycket inom den skånska arkeologin. Numera är det inte alls ovanligt med hus t.o.m. från den äldsta delen av järnåldern. Arkeologerna har helt enkelt lärt sig att hitta husresterna. Vi på Malmö museum var några av de som var banbrytande i Sverige på det området under 1970-talet. Platsen där vi kunde testa fram olika sätt att undersöka stora avschaktade ytor var faktiskt i Fosie. Det var här som en av grundstenarna till den moderna inhemska arkeologin lades.

Matjorden på våra skånska åkrar ner till ett djup av ca en halv meter är ständigt i rörelse; varje år drar plogen sina nya fåror i marken. Eftersom den forntida markytan oftast har legat på samma nivå som dagens är de dolda fornlämningarna endast bevarade under ploggången. Detta vill säga att det endast kan finnas spår bevarade efter de konstruktioner som under forntiden stack djupt ner i jorden. Länge var det så att av järnålderns bebyggelse kände man endast till s.k. grophus, dvs hus på ett tjugotal kvadratmeter som en gång delvis grävts ner i jorden och som vid schaktningarna lätt kunde ses som stora mörka fyrkantiga gropar, igenfyllda med jord.

Vid mitten av 1970-talet förändrade vi söktekniken vid schaktningar. Arkeologerna började nu följa schaktmaskinernas arbete och kunde på så sätt se den fortfarande fuktiga markyta som avbanats. Fukten gjorde att mindre mörkfärgningar, typ igenfyllda stolphål, tydligt avtecknade sig. En träkäpp slogs ner vid varje sådan misstänkt plats och maskinen fick inte längre tillträde till just det området. Det gällde att vara snabb med att göra schaktningsobservationen. Redan en timme efter avschaktningen hade marken torkat upp och mörkfärgningarna hade då försvunnit.

Resultaten lät inte vänta på sig. Plötsligt var vi överhopade med igenfyllda stolphål efter långhus från hela vår forntid. Ofta var det endast hålen efter de en gång djupgående, bärande stolparna som var kvar men arkeologin hade tagit ett stort steg framåt. Nu steg plötsligt hela forntida bebyggelsekomplex bokstavligt talat upp ur jorden. Under utgrävningen av industriområdet Fosie IV förfina-

des tekniken ytterligare. På en yta av 60 ha eller 600.000 kvm hittades på detta sätt 3.203 stolphål till hus från senneolitisk tid, över bronsåldern, in i järnåldern och fram i vikingatiden. För första gången i Skåne kunde vi se hur hus, antingen ensamma eller tillsammans, grupperade sig i terrängen, hur de efter en tid flyttats för att åter bli nyuppbyggda på annan plats någon eller några generationer senare.

I ett tidigare kapitel om gamla skånska hus berättade jag om de senneolitiska husen från Fosie IV. Dessa har troligtvis varit uppförda av trä och torv. Avsaknaden av igenfyllda gropar där man kunnat hämta lera visar nämligen att lerklinade hus troligtvis inte använts under stenåldern. Vid mitten och slutet av den yngre bronsåldern måste det emellertid ha varit ett enormt uppsving i husbyggande och expansionskraft. Man ser det bl.a. genom att stora gropar har grävts med det primära syftet att komma åt leran i marken. Dessa gropar har sedan fyllts med avfall från boplatserna och är således tacksamma att gräva ut. Det har inte varit någon hejd på lertäkterna under denna tid. Många och stora ytor i Fosie är t.ex. helt perforerade av sådana igenfyllda lergropar.

Lertäkterna är tecken på flera saker i det forntida samhället. Uppenbart har det blivit virkesbrist i

Utgrävningsbild från Kristineberg som visar en typisk arbetssituation för arkeologer. I skuggan av de stora schaktmaskinerna arbetas det febrilt med att rädda vårt kulturarv undan förstörelse. Foto Göran Winge.

de skånska slättområdena under den yngre delen av bronsåldern. Skogen har blivit skövlad och det öppna landskapet måste ha brett ut sig. Det har troligtvis varit frågan om en kraftig befolkningsökning och stort utnyttjande av naturens resurser. För att möta detta infördes byggtekniken med det lerklinade huset. Kanske är det också nu som det typiska skånska korsvirket kommer till. Det ska också noteras att några fynd från Danmark antyder att de lerklinade väggarna dessutom varit målade.

I början av järnåldern försvinner lertäkterna. Detta kan förklaras av att det inträtt en befolkningsstagnation; att odlad mark växt igen och det åter blivit god tillgång på virke. Då man inte längre har haft djupa gropar att kasta sitt skräp i försvinner också mycket av spåren efter vår forntid. Kanske är detta en av flera förklaringar till att det finns så lite föremål bevarade från järnåldern jämfört med t.ex. bronsåldern. För det är verkligen inte mycket arkeologen som historisk detektiv har att gå efter när det gäller att rekonstruera vår äldre järnålder. Från Fosie IV-utgrävningen kommer själva fyndmaterialet från järnåldern nästan uteslutande från grophus och brunnar. Och inte ens detta materialet är rikligt:

- ”Fyndmängden i grophus och brunnar varierar starkt men generellt sett är materialen inte stora, speciellt vid en jämförelse med de från yngre bronsålder”, utbrister chefsarkeologerna för den stora utgrävningen, Nils Björhem och Ulf Säfvestad, när de gör sin omfattande analys av materialet.

Det verkar som om de bebyggelser som fanns i Fosie IV-området under den yngre bronsåldern fortsatt in i järnåldern. Dessutom tillkommer en samling av hus som utgrävarna vill karakterisera som den första riktiga bybildningen i området. Under efterföljande romersk järnålder och folkvandringstid, alltså fram till tiden ca 550 e.Kr., bibehålls bosättningsmönstret från den tidiga järnåldern. Bosättningarna verkar sedan minska under den s.k. vendeltiden, dvs århundradena strax innan vikingatiden. Detta är ett något överraskande resultat eftersom man t.ex. genom pollendiagram från Ystadsområdet klart kunnat påvisa ökad mänsklig aktivitet på det skånska landskapet under just vendeltid.

År 1964 startade man i Lejre nära Roskilde en arkeologisk försöksby, en fornby som speglar miljön under yngre järnålder. Man hade redan tidigare i Danmark gjort små försök med att rekonstruera byggnader efter arkeologiska resultat men med Lejreexperimentet blev det fart på denna typ av verksamhet. Lejre skulle komma att få många efterföljare; under lång tid enbart i Danmark, sedan också i övriga nordiska länder. Arkeologerna rekonstruerade; man testade järnåldershusen genom att ständigt bo i dem och man anlade åkrar och betesängar för kreaturen. Husen var långhus med bostad i ena änden och stall i den andra. Mörka invändigt; allt kretsande kring långhärden på golvet. Till Lejre kom jag en dag med en modern arkitekt.

Året var 1989 och jag hade blivit utsedd av Malmö stad att ansvara för en vikingautställning i Florens. Till arkitekt hade jag valt den skicklige Ivo Waldör och nu skulle jag visa honom järnålderns bostads- och skeppsbyggnadsteknik. Först på besökslistan stod Lejre fornby. Ivo gick omkring och förvånades storligen över många detaljer i husen. Jag fick förklara att man visserligen ofta visste hur stolphålen till husen varit placerade men att man i mångt och mycket endast gissat sig till hur husen sett ut ovan mark. Några inredningsdetaljer kände man i stort sett inte alls till och därför hade man gjort det så enkelt som möjligt för att det ”inte skulle bli fel.”

Från Lejre for vi direkt till Vikingaskibshallen i Roskilde med sina mycket välbevarade originalskepp från slutet av järnåldern. Ivo Waldhör behövde inte ha sett på dessa skepp många minuter förrän jag fick en skopa ovett. Ordvalet var någonting i stil med:

-”Tror du att jag är hur dum som helst! Du ska inte inbilla mig att människor som har kunnat skapa sådana här formfulländade skepp; som har haft så stor materialkunskap och så stort hantverkskunnande skulle vilja bo i sådan hus som du just visat mig. Dom skulle inte ens vilja ha dom till fähus!”

I det ögonblicket visste jag att jag valt rätt arkitekt till utställningen. Ivo vågade ifrågasätta. Jag delade helt hans syn på problemet. För mig hade ögonen öppnats redan 1985 när jag tillsammans med ett TV-team stod ute på offermossen vid Illerup i Jylland och såg den enorma mängd av praktföremål som man lyfte upp ur djupet. Folk som gick klädda i sådana dyrbarheter bodde helt enkelt inte primitivt. Tyvärr är det vanligt att man vid rekonstruktioner av hus gör alla så enkla som möjligt. Ofta skapas husen av arkeologer och när källmaterialet inte räcker till verkar det som stora skälvan inträder. Vad ska kollegerna säga? Resultatet blir att vi får en totalt snedvriden bild av vår forntid; vi vidmakthåller på detta sätt uppfattningen att vår nordiska forntid var primitiv. Speciellt illa är det att detta budskap når ut till den yngre generationen. Skolbarnen kan ju lätt jämföra ett besök i ett sådant forntidshus med läroböckernas bilder av grekiska tempel och andra praktbyggnader i medelhavsländerna.

Bristen på skrivna källor som omtalar hur husen såg ut är i sådana sammanhang besvärande. Romaren Tacitus skrev några generationer efter Kristi födelse följande om germanerna:

”Det är allmänt känt att stammarna i Geramien inte har några städer och att de inte ens tolererar alltför närliggande bostäder. De ligger utspridda och för sig själv på den plats där en källa, en äng eller en skog har ansetts fördelaktig. De planerar inte sina byar på vårt sätt med byggnaderna kopplade och sammanhållna utan varje person omger sin bostad med en öppen plats, antingen som ett skydd mot förödande bränder, eller också för att de inte vet hur man ska bygga. De använder sig inte av sten eller tegel; de använder timmer för alla ändamål, grova massor utan ornament eller attraktion. Vissa delar av deras byggnader förses mera noggrant med en lera så ljus och klar att det liknar målning eller målat mönster. De är också vana att gräva ut underjordiska hålor och staplar på dem stora högar av dynga till skydd mot vintern och som en förvaringsplats för årets skörd, eftersom de genom sådana lindrar kylans stränghet.”

Om inredning eller husens beskaffenhet framskymtar intet i denna berättelse. Däremot möter vi i det s.k. Beowulfskvädet, ett anglosaxiskt verk med anor ned till troligtvis 700-talet e.Kr., en praktbyggnad som danerkungen Hrodgar byggt, en ölhall så stor att dess like inte fanns någonstans:

Hans uppsåt är
att han skall låta göra
en gästabudshall,
att männen må bygga
ett mjödhus större
än minnet mält om
bland mänskors barn.

De höllo tiden,
fort fick folket
färdigt den salen,
störst ibland hallar.

Försöksbyn i Lejre nära Roskilde är en av nordens äldsta i sitt slag. Redan i början av 1960-talet skapade här ett antal arkeologer en unik experimentstation när det gällde att öka förståelsen för hur man byggt och bott under vår nordiska forntid. Men ibland kanske rekonstruktionerna blir lite väl primitiva.

Heort skall den heta,
så var den hugstores
härskarvilja.

Hrodgar fick dock snart problem med odjuret Grendel som hade den ovanan att om nätterna, när männen öldruckna sov vid bord och bänkar inne i den höga salen, hälsa på och döda de sovande. Hjälten Beowolf kommer då till hjälp. Han övernattar i huset och möter Grendel:

Då kom från heden,
höljd i dimma,
Grendel gående,
av Gudsvreden drabbad.
I höga hallen
hoppades nidingen
finna många män
att mörda försåtligt.
I skumrasket stiger han
mot stället där han vet

Misha Naimark bygger i Fotevikens Museums regi en båt genom att sy samman bordsplankorna med rottrådar enligt gammal teknik, hämtad från nordvästra Ryssland. På liknande sätt har man under hela vår forntid sammanfogat skeppsdelar.

att vigmännens gyllene
vinhall ståndar,
täckt med fjäll av guld.

Snart öppnar sig porten
trots smidda riglar,
när han rör vid den.
Så vräkte den illgetne
vred som han var,
upp hallens dörr
och hastigt inträdde
Grendel på glimmande
golvet sedan.

Beowolf och hans män vaknar och en våldsam strid börjar inne i byggnaden:

Ett under var det
att vinhallen kunde
stå emot dessa stridsmän:
den stöpo ej till marken, den ståtliga byggnaden.
Med band av järn
var den utan och innan
av yrkesslög hand
stadigt förstärkt.
Från syllarna där
mången mjödbänk slets,
som var smyckad med guld,
när de sleto och stredo –
så har jag hört.

Om den ståtliga byggnaden som ovan omtalas i Björn Collinders översättning av Beowulfkvädet varit representativ för större offentliga byggnader i Sydskandinavien vid denna tid får vara osagt. Däremot framskymtar i kvädet en byggnad, uppförd på så präktigt sätt att den är långt ifrån den uppfattning om dåtida byggnadskonst som återspeglas i de flesta av våra s.k. fornbyar.

Länge var järnåldern, speciellt dess yngre del som kallas för ”vendeltid”, ca 550 e.Kr. - 800 e.Kr., en fyndfattig del av vår forntid här i Skåne. Denna brist på större fyndmängder stod i skarp kontrast till de rika båtgravfynd från Uppland och rika fynd från Gotland och Bornholm som gjorts. På senare år har bilden radikalt förändrats. Det är nämligen inte så länge sedan som förvånade arkeologer fick upp ögonen på vad som dolde sig strax utanför Lund.

Uppåkra

År 1997 var de stora rubrikernas år när det gäller skånsk arkeologi. Vid denna tid började journalisterna ta i bruk helt andra rubriker än tidigare när man talade om arkeologiska fynd i Skåne. Varje artikel eller påannonsering i radio och tv skulle innehålla ord som ”unika”, ”märkliga”, ”sensationella” etc. Några fynd var förvisso sensationella men dessa var egentligen endast ett fåtal. Stilla undrade man om man i Skåne inte längre kunde göra några vanligt hederliga, ”intressanta” fynd längre. Risken var ju att den inte invigde läsaren kunde börja tro att arkeologin mer lade vinn på praktföremål och sofistikerade fynd än att försöka få fram ett brett forntida händelseförlopp.

Det i särklass viktigaste, och faktiskt sensationella, arkeologiska fyndet i modern tid i Skåne är nog den forntida bosättningen i Uppåkra söder om Lund. Tack vare bl.a. de skickliga danska amatörarkeologer som finns på Bornholm kunde arbetet på den sedan länge kända fyndplatsen få lite mera substans. Med metalldetektorer avsöktes de översta jordlagren på en stor yta invid Uppåkra kyrka. Fyndmaterialet är fullständigt överväldigande. Tusentals föremål, merparten i brons men också många i silver och guld har tillvaratagits.

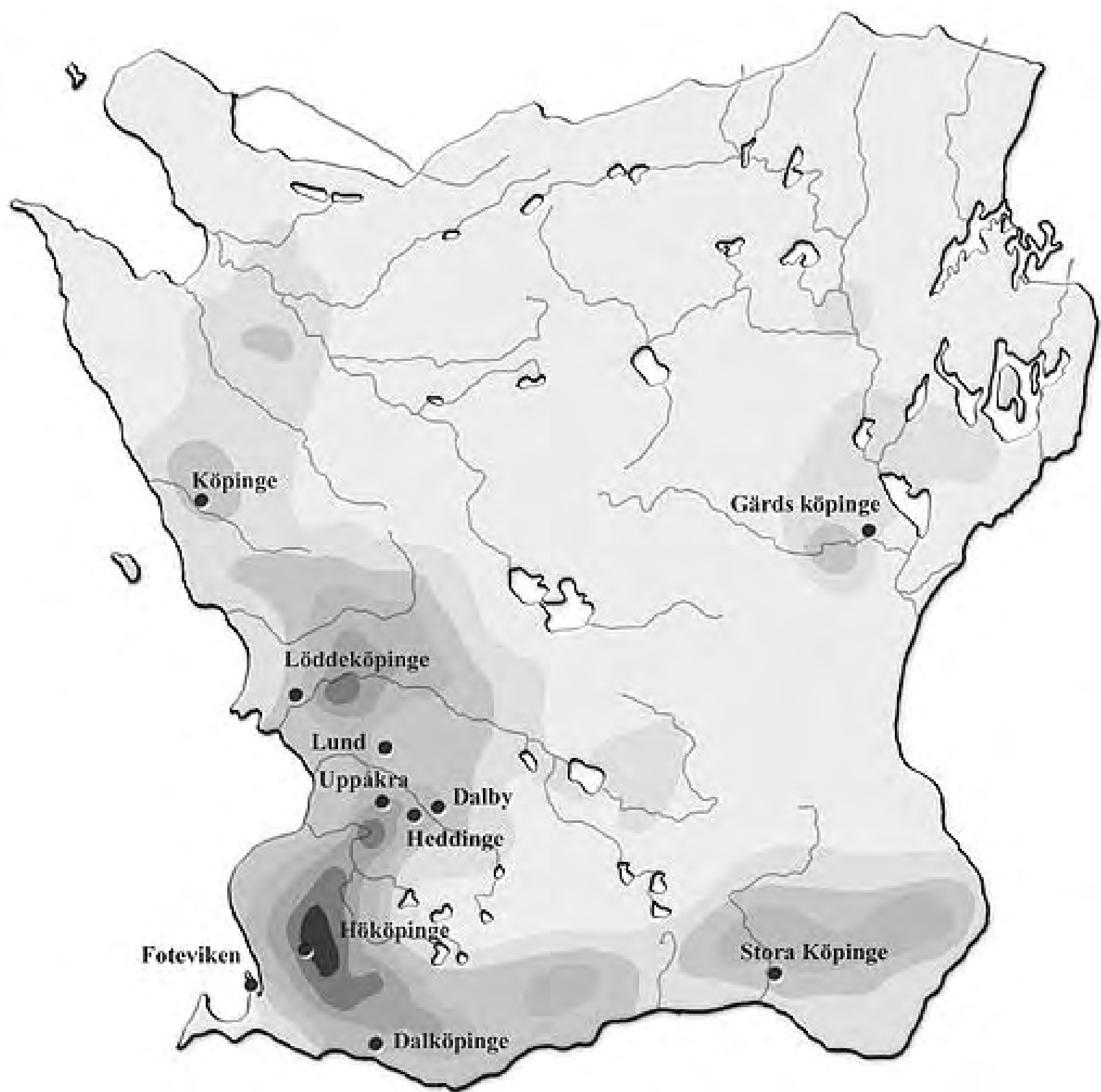
Bosättningen i detta område sträcker sig från 100-talet e.Kr till 900-talet e.Kr. De dominerande fynd som kommit fram tillhör den yngre delen av denna period. Detta är inte speciellt märkligt eftersom mycket kommer från områdets övre och följaktligen också yngsta jordlager. Genom provundersökningar och borrningar har arkeologerna kunnat klargöra att det på vissa platser inom området finns mycket tjocka kulturlager, mellan en halv och två meter djupa. Härigenom särskiljer sig den forntida bebyggelsen i Uppåkra klart från andra förhistoriska boplatser, där ju kulturlager i allmänhet nästan helt saknas eller är ytterst tunna. Tolkningen kan endast bli att det i Uppåkra under lång tid varit frågan om ett mycket tättbebyggt samhälle.

Indikationer finns nu på vid vilken tidpunkt som handelsplatsen/tätbebyggelsen Uppåkra upphört att existera. Av påträffade vikingatida mynt är arabiska mynt rikt förekommande. Det yngsta arabiska myntet är präglat 959 e.Kr. Däremot saknas helt mynttyper som är vanliga i skattfynd från tiden närmast före och efter år 1000. Detta har föranlett forskarna att sätta Uppåkras övergivande till andra hälften av 900-talet. Det torde sålunda inte vara omöjligt, snarare sannolikt, att se Uppåkras försvinnande i samband med att kung Harald Blåtand (död 986) erövrar Skåne och anlägger Lund.

Det står helt klart att Uppåkra för all framtid skrivits in i den svensk - danska arkeologins historia som en ytterst betydande plats. Men hur förklara sammanhangen? Tyvärr ligger övergivandet av Uppåkra under vikingatiden, alltså strax före tidpunkten när det skrivna källmaterialet på allvar börjar florera. Tolkningarna kommer därför alltid att bli spekulationer, hur mycket som än grävs fram vid kommande utgrävningar. Jag ska här ge några av de historiska pusselbitar som kan komma i fråga.

Vill man göra sig en bild av var Skånes centralbygder fanns för tusen år sedan kan man använda sig av det förhållande att de medeltida kyrkorna ligger olika tätt samlade. Eftersom kyrkorna varit många i rikt befolkade områden och få i glesbygderna, ger de en klar indikation på bebyggelsemönstret och innevånartätheten i slutet av järnåldern. På kartan över kyrkotätheten på nästa sida har inlagts de köpingar som man menar har varit större handelsplatser före de första städernas uppkomst runt år 1000. Köpingarna ligger väl samlade till respektive bygders centra. Dessa centra representerar också tyngdpunkten i de medeltida skånska häraderna. Genom att köpingarna är placerade intill större åar är aktiviteterna i köpingarna mycket tydligt riktade mot havet. Det torde inte vara någon tvekan om att dessa köpingar, dvs vikingatida storhandelsplatser, utgjort viktiga internationella handelsplatser för de olika skånska centralbygderna. Utgrävningar i Löddeköpinge har visat att denna ”köpinge”-handelsplats varit i bruk fram till runt år 1000. För ett härad med en mycket hög koncentration av kyrkor, Bara härad mellan Malmö och Lund, saknas emellertid en köpingeort. Som den nordligaste utlöparen i Bara härads kyrkokoncentration ligger Uppåkra. Kanske är det så att Uppåkra som handelsplats bör sammankopplas med just Bara härad, dvs den rika bygden söder om Höje å.

Strax norr om Uppåkra ligger Lund som är en av Skånes allra äldsta städer. I diskussionerna om Lunds uppkomst har allt sedan slutet av 1500-talet figurerat en speciell marknad - ”Tre högars marknad” - som skulle ha existerat redan långt före stadens tillkomst. Herman Chytræus berättar 1599 i sin ”Monumenta Scanensia” om ett hedniskt kultställe, bestående av en ljuvlig lund med många klara källor som fordom skulle ha funnits i trakten av tre högar öster om staden. Dit strömmade folket sam-

Författarens bearbetning av den medeltida kyrkotätheten i Skåne. Ju mörkare områden desto större kyrkotäthet. Skånes alla vikingatida köpingeorter är också inlagda på kartan.

man för att dyrka de tre gudarna Tor, Oden och Frigga, vilka stod som bilder på högarna. Givetvis var denna framställning en fantasiprodukt av sin tid där man blandat friskt med uppgifterna om hednatemplet i Uppsala.

Då framstår Mogens Madsen lite mer saklig när han på 1580-talet nedtecknade den tradition som då fanns att: ”Det sägs att engelsmän fordum i stora skaror för köpenskaps skull strömmat samman till denna trakt av Skåne och särskilt till Lund, där det då långt före Malmös och Köpenhamns grundläggning skall hava funnits en bekant handelsplats.” Vid medeltidens slut och långt senare hade Lund två årsmarknader. Den ena inföll den 10 augusti och var domkyrkans skyddshelgon Laurentius festdag, den andra marknaden bar namnet Tre högars marknad och hölls på våren. År 1504 anges marknadstiden för denna till ”näst efter påska” och 1516 till måndagen näst efter Kristi himmelsfärdsdag.

Att ”Tre högars marknad” mycket väl kan ha varit en marknad som har sitt ursprung långt innan staden Lunds uppkomst tyder namnet på. Tidigare har man kopplat denna ursprungliga marknadsplats till ett område några kilometer öster om Lund. Här låg förr tre bronsåldershögar vilka år 1569 kallades ”Östre”- respektive ”Vestre trehöij berg agir”. Det faktum att Lunds utmarker på 1700-talet tämligen omotiverat dragits långt åt öster, varvid dessa högar kommit innanför stadens jordar, gör att man kan tänka sig marknaden här. Fynden i Uppåkra ger emellertid nu ett annat alternativ. Även om det i dag endast ligger två gravhögar vid Uppåkra kyrka har det nämligen ursprungligen funnits tre. Spår efter den sedan länge försvunna tredje gravhögen har avslöjats vid de arkeologiska undersökningarna. Kan ”Tre högars marknad” vara identisk med handelsplatsen Uppåkra?

För att få en heltäckande bild av den forntida bebyggelsekoncentrationen utmed Höje å måste vi också kasta blickarna öster om Lund och Uppåkra. År 1060 omorganiserades den danska kyrkoorganisationen och ett antal stift inrättades. I Skåne blev Lund men också Dalby biskopsstift. Dessa två orter ligger med endast knappt två mils avstånd, en till synes fullständigt ologisk placering så nära varandra. Den enda förklaring måste vara att området utmed Höjeås dalgång haft en alldeles speciell betydelse. Både Lund och Dalby kan t.ex. förklaras som samhällen etablerade av kungamakten under slutet av 900-talet - början av 1000-talet, troligtvis av Harald Blåtand (ca 960-986). Väster om den stora stenkyrkan i Dalby - påbörjad av biskop Egino ca 1060 - har t.ex. en kungsgård legat och ett mynt från 1017-1023 antyder att anläggningen åtminstone funnits redan vid denna tid.

Hur ska man då kunna förklara inte bara Lunds uppkomst utan även Dalbys i förhållande till Uppåkra? För att vi ska förstå bilden saknas några pusselbitar. Ytterligare ett forntida bebyggelsecentrum nära Dalby bör tas med. Problemet i dag är att det inte skett några arkeologiska undersökningar i detta område. Den dåtida bebyggelsen indikeras endast genom kraftigt förhöjda fosfathalter i jorden.

Att det måste ha funnit en mäktig forntida bebyggelse i Uppåkra har varit känt ända sedan 1934. Detta år publicerade nämligen Sockerfabriksbolaget en karta över Skåne på vilken man sammanställt fosfathalten i de skånska jordarna. Marker med hög fosfathalt är nämligen bra för odling av sockerbetor. Vad man fick på köpet var ett forntida bebyggelsemönster eftersom mänsklig aktivitet genom urin och gödsel skapar höga fosfathalter. På kartan framstår området runt Uppåkra kyrka som det i särklass mäktigaste fosfatområdet i hela Skåne. Två

av de näst mäktigaste fosfatområdena i Skåne ligger emellertid endast 6-8 kilometer inåt landet, i direkt anslutning till Höje å. Invid Kyrkheddinge finns det ena medan det andra ligger strax bredvid, intill Kornheddinge. Det som gör dessa två områden ytterst spännande är att de inte ligger i anslutning till någon medeltida by eller senare känt samhälle. De höga fosfatkoncentrationerna måste därför rimligtvis härröra från forntida bebyggelse.

Vi ska alltså inte bara tänka oss en stor forntidsbebyggelse enbart i Uppåkra utan även en något längre uppströms ån. Något som också styrker detta är kyrkotätheten i området. På kyrkotäthetskartan avtecknar sig från Bara en utlöpare åt öster. Tätt samlade ligger här också tre orter som alla bär efterledet ”heddinge” - Kyrkheddinge, Kornheddinge och Mossheddinge. Är det kanske så att detta namn är en kvarleva efter en större bebyggelse i forntid - vikingatid som senare delats upp i mindre bebyggelseenheter? Spelade en gång relationen Heddinge - Dalby samma roll som Uppåkra - Lund? Under medeltiden finns uppgifter om att Skånes landsting samlats mellan Lund och Dalby. Tingsplats - kultplats - handelsplats är kanske de tre faktorer som man ska placera centralt i framtida diskussioner om de viktiga vikingatida bebyggelserna utmed Höje ås dalgång.

Även om den stora handelsplatsen vid Uppåkra verkar ha försvunnit i slutet av 900-talet, har säkert inte platsen helt avfolkats. År 1085 skänkte kung Knut den helige en mängd kunglig mark till den blivande domkyrkan i Lund. I det berömda gåvobrev som bevarats, omtalas att kyrkan bl.a. fick mark från Uppåkra: ”I södra Uppåkra 4½ bol. I det andra Uppåkra lika många bol.” Troligtvis åsyftar de två Uppåkra dagens kyrkby Uppåkra och det en kilometer söder härom liggande Lilla Uppåkra. Oavsett om det nuvarande Uppåkra endast innefattas i ett av dessa två begrepp visar det på starkt kungligt intresse vid slutet av vikingatiden. Redan 4½ bol är faktiskt bland de största egendomarna som omtalas i gåvobrevet. Kungen har således ägt mycket stora markområden i Uppåkra även efter det att handelsplatsen försvunnit i slutet av 900-talet.

Skaft från Uppåkra, utformat till en figur; av arkeologerna tolkad som en Odengestalt. Foto i LUHM:s arkiv.

Det är heller inte omöjligt att tänka sig att någon storman bott kvar i området in på 1000-talet. I Hjärup strax väster om Uppåkra står en runsten. Inskriptionen på denna lyder: ”Navne reste denne sten efter sin broder Toke. Han fann döden västpå.” Dateringen ligger runt 1000 eller strax därefter. I dag finns runstenen på en undanskymd plats i en privat

trädgård som tillhör en god vän till mig. Ägaren har visserligen klippt ett hål i häcken så att förbigående kan se stenen men, som brukligt är i Skåne, saknas sevärdhetskringlan så ingen vet att det finns ett historiskt titthål i häcken. Stenen, som inte står på ursprunglig plats, bör vara rest efter en storman. Detta är kanske det sista spåret ovan mark som vittnar om Uppåkras storhetstid?

Vikingar i Fosie

Denna bok har med utgångspunkt från de många fornfynd som gjort i och runt Fosie i Malmö gett ett antal nedslag i Skånes långa forntid innan de bevarade skriftliga källorna för lite mindre än tusen år sedan börjar att ge en lite mera nyanserad bild av den dåtida verkligheten. Forntidens sista stora period järnåldern slutar med vikingatiden. Det är därför på sin plats att avsluta med ett antal exempel över skånsk vikingatid. Jag gör detta genom att hämta dessa från Fosie, denna gamla kulturbygd i sydöstra Malmö som ständigt givit material till berättelsen i denna bok. Vi börjar med några vikingagravar som helt oväntat dök fram i ett järnvägsspår.

Denna djurstaty från Uppåkra har satt myror i huvudet på många forskare. Någon liknande staty finns nämligen inte. Foto i LUHM:s arkiv.

När man år 1976 skulle anlägga ett nytt industrispår till det nya industriområdet Fosie IV påträffades nära en gravhög från bronsåldern, den s.k. ”Grötehög”, ett flertal gravar från vikingatiden, närmare bestämt fjorton stycken. Samtliga döda hade blivit jordade utan att kropparna först hade kremerats. På gravfältet fanns också gravar från den yngre bronsåldern och den förromerska järnåldern, alltså från ca 1.000 f.Kr. fram till tiden för Kristi födelse. Samtliga dessa var brandgravar. I vikingagravarna var det både män och kvinnor som här fått sin sista vila. I några hade man t.o.m. begravt två personer. Under utgrävningen fick jag en sådan där obeskrivbar känsla som ibland kan drabba en; en känsla som sa mig att dessa gravgropar hade anlagts tämligen snabbt. Rent konkret kunde man konstatera att i en av dubbelgravarna hade man kastat ner den sist gravlagde rakt över den som redan låg nere i gravgropen. Inga synliga spår efter krigsskador kunde märkas på de dödas ben. Det faktum att det också fanns kvinnor i gravarna tydde ju knappast på att det varit någon krigshandling som resulterat i gravarnas tillkomst.

Redan vid utgrävningen 1976 kunde arkeologerna tämligen säkert fastställa tidpunkten för de vikingatida begravningarna. I en grav fanns nämligen järnsporrar som låg invid skelettets fötter. Sporrarna är av en speciell typ som kan dateras till 900-

talet. Den döde, som i livstiden uppenbart varit ryttare, har gravlagts med stövlarna på. I övrigt hittade vi, till vår stora besvikelse, mycket lite gravgods. Gravarna kan rubriceras som i stort fyndtomma, bortsett från knivar och några fragmentariska småsaker.

Gravfältet vid Grötehög skulle under åren som kom avlockas på fler hemligheter. År 1979 utfördes åter en utgrävning i området men schaktningen var inte omfattande och endast en ny grav dök upp. Graven var en brandgrav som kan dateras till vendeltid, ca 550 e.Kr. - 800 e.Kr. Följande år var det emellertid dags för ytterligare grävningar varvid en skelettgrav från vikingatid och fem brandgravar lokaliserades. Sedan fortsatte de arkeologiska spårhundarna sitt arbete i takt med att tomterna runt gravhögen exploaterades. Under åren 1985-1987 framgrävdes sexton vikingagravar tillsammans med inte mindre än 64 brandgravar. Brandgravarna är tyvärr fortfarande odaterade men merparten härstammar troligen från den yngre bronsåldern.

En av de döda från vikingagravfältet vid Grötehög.

Detta exempel från Fosie visar hur viktigt det är att arkeologer ständigt måste få ha kontroll över avschaktningar för nybebyggelse. Det tämligen lilla gravfältet som vi lokaliserade delar av 1976 framstår nu som en större begravningsplats. Dels har det varit i bruk under den yngre bronsåldern, dels under den närmare tvåtusen år yngre vikingatiden. Vad är det för vikingamänniskor som begravts här uppe på höjderna sydöst om Fosie nuvarande kyrkby? Det får vi aldrig veta något om. Vilken tro hade dom? Det sparsamma gravgodset kan tyda på att de varit kristna. Samtidigt visar emellertid sporrar och inte minst de olika väderstreck som gravarna orienterats mot att de döda haft Oden och Tor bland sina gudar. De kristna gravarna kännetecknas ju av en strikt orientering i öster-väster, med den dödes huvudet i väster.

Grötehög ligger direkt invid den gamla bronsåldersvägen genom Söderslätt. Vid tiden för vikingabegravningarna här uppe på höjderna fanns troligtvis ännu inte kyrkbyn Fosie. I stället har det funnits en mycket stor järnåldersby strax söder om högen. Antagligen är det i denna som en hel del av de döda på gravfältet framlevt sina liv när de en gång tram-

pade moder jord. Denna järnåldersby kom fram i samband med utgrävningarna för ”Fosie IV”. Tyvärr hade de moderna djupplöjningsmetoderna förstört mycket av de fornlämningar som här doldes under mark. Merparten av byn framstod därför för arkeologerna endast som ett virrvarr av igenfyllda stolphål till forntida huskonstruktioner. Nej, då är det lättare att finna s.k. grophus från vikingatiden!

I Fosie har man på flera ställen lokaliserat smärre vikingatida bebyggelser i form av just grophus. Antagligen har det rört sig om ensamgårdar före den stora bysammanslagningen i samband med att Fosie kyrkby etablerats någon gång runt slutet av 900-talet. Ett antal grophus påträffades t.ex. vid utgrävning av bostadsområdet Vårsången. Namnet ”grophus” är faktiskt mycket passande och beskriver på ett talande sätt hur dessa hus sett ut. De har haft en yta på ca fyra gånger fem meter och de har alla varit nedgrävda ca en meter marken. Den uppkastade jorden lades i omgivande jordvallar och fick på detta sätt delvis tjäna som väggar i husen. I varje

De tre gravhögarna i Trehögsparken i Fosie.

Utgrävt grophus från området Vårsången i Fosie. I varje kortända ses stolphålen för de takbärande stolparna. Jordbänken som går tvärs över nedgrävningen är endast en markprofil som arkeologerna sparat.

gavel har funnits en stor stolpe som burit upp ett sadeltak. Den troliga takbeläggningen har varit jordtorvor.

Grophus har som sagt påträffats lite varstans i Fosie. De är till skillnad från långhusen, som oftast endast bevarat sina stolpnedgrävningar, lätta att lokalisera eftersom de är djupt nedgrävda. Även uppe i Trehögsparken en knapp kilometer öster om Fosie kyrka hittades på 1970-talet en mängd grophus. Dessa huslämningar var en verklig fröjd att få gräva ut. Fynden var nämligen överväldigande. Pappkartong efter pappkartong, fyllda med bitar av tidstypisk keramik fick forslas in till museet. Denna keramiktyp kallas ”vendisk”; är gråaktig och har gärna en karakteristisk dubbelkonad form.

Ett intressant experiment genomfördes vid utgrävningen av ett av grophusen i Trehögsparken. Eftersom den stora grop som huset bildade innehöll mängder med keramikskärvor, mättes dessa exakt in i både i x, y och z-led - dvs även i höjdled. En datakörning av fynden visade sedan hur dessa legat på det forna golvet men med datorns hjälp gick det också att påvisa att huset haft jordfasta bänkar utmed två av sidorna. Här påträffades nämligen inga keramikskärvor vid golvnivå utan på en horisontell nivå några decimeter högre än golvet, alltså

på den forna jordbänken. Analysen visade således att husen faktiskt haft en primitivare, fast inredning i form av väggbänkar. Ofta påträffas också stora runda keramiktyngder till upprättstående vävstolar i just grophusen. Husen har alltså fungerat som en form av hantverkshus men knappast som bostadshus.

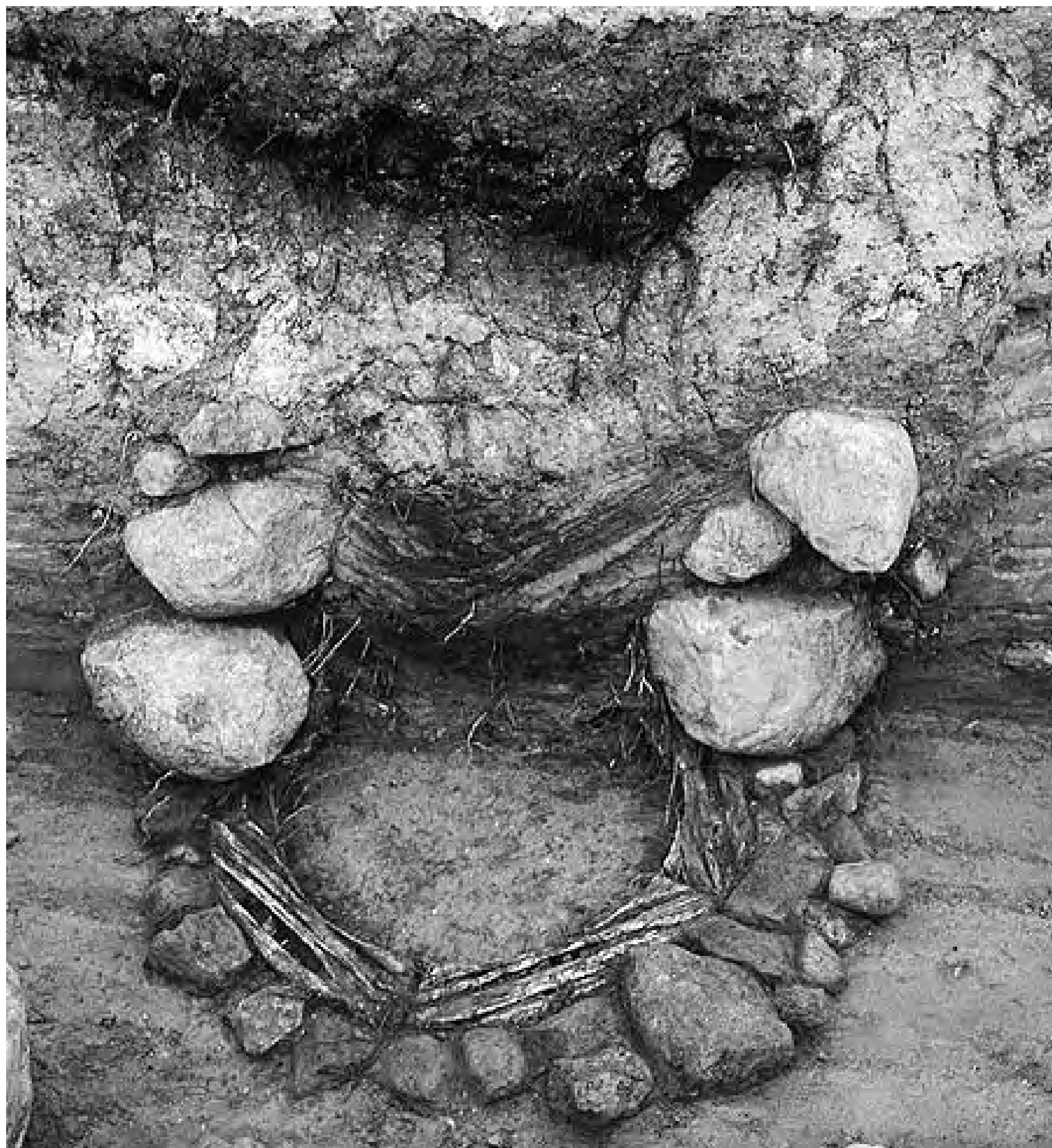
”Trehögsparken” är ett modernt namnpåhitt som syftar till att anknyta till forntiden i Fosie industriområde. Alla moderna kvartersnamn och gatunamn i detta stora område har faktiskt samröre med vår långa historia. ”Stridsyxegatan”, ”Holkyxestigen” och ”Knackstensgatan” är några av de många namnen. Kvarteret ”Bronsspannen” är nog ett av de mera misslyckade namnsättningarna. Jag har svårt att se någon spann från bronsåldern framför mig - det blir i stället för min inre syn alltid den mjölkspann av koppar som min mormor i unga dagar bar hem mjölk i och som hon hade kvar som kuriosasak sitt liv ut. Men initiativet med denna namngivning i området är storartad. Det visar i hög grad att just Fosie är en av de mest arkeologiskt utgrävda socknarna i hela Skåne.

De tre högarna i Trehögsparken är troligtvis från bronsåldern. Jag måste säga ”troligtvis” eftersom jag alltid haft en gnagande oro för att det i en av högarna ligger en vikingahövding och sover. Ortsnamnet Fosie är ju sammanslaget av två olika ord där förledet är mansnamnet ”Fose” och efterledet ”hög”, dvs ”höje” (-ie) på gammeldanska. Tänk om Fose ligger här inne i högen, väl skyddad av jord, grästorvor och den svenska fornminneslagen! Det är kanske inte omöjligt eftersom man runt högarna har gjort rika fynd från en tusen år gammal boplats, vari ovan omtalade grophus ingått. Man har också funnit en vikingabegravning i ett litet skepp. Eller är det kanske en vagnskorg som använts som likkista?

”Skeppet” kom fram i samband med en utgrävning av en utplöjd gravhög från bronsåldern. Vid kontroll av marken runt själva högen upptäcktes en tre meter lång och drygt en meter bred mörkfärgning i jorden. När arkeologerna sakta frilade detta mörkfärgade parti i skikt på skikt, kunde man förvånat konstatera att det hela rörde sig om en mycket sällsynt form av fornlämning. Man tolkade fyndet som en liten båtgrav.

I de översta jordlagren syntes en tydlig träfärgning som täckte hela nedgrävningsytan. Här påträffades också ett flertal järnspikar. Under denna färgning framträdde så en nedgrävning; spetsformig i sin ena del men märkligt nog tvärt avskuren i sin andra kortsida. I bottenskikten återfanns tänderna efter den döde och det gick också att konstatera att det fanns en grund ränna mitt i graven, tolkad som en köl. Av träet till båten fanns således ingenting kvar. Endast nedgrävningsformen och fynd av spikar och järnnitar indikerar en klinkbyggd konstruktion där plankor på ca 1,5 cm tjocklek lagts om lott och nitats och spikats fast.

För att över huvud taget tolka fyndet som en båtgrav har utgrävaren måst förklara varför den inte varit spetsig i båda ändar. Han tänker sig då att man sågat båten mitt av så att endast halva båtens ursprungliga längd var på plats. Detta verkar minst sagt ologiskt. Till skillnad från andra båtgravar innehöll denna dessutom intet gravgods, bara rester efter den döde. Just båtgravar brukar innehålla en hel del värdefulla saker som kan vara bra att ha med sig på den okända resan. Är det överhuvud taget frågan om en båtgrav? Det finns faktiskt andra tolkningar. Kanske är graven i Fosie i stället en avlyft, klinkbyggd vagnskorg eller slädkorg i trä som fått tjäna som gravkista. För mig är faktiskt denna tanke mera sannolik än båtteorin.

Det vikingatida vagnshjulet i botten på stenbrunnen i Minneslunden, Fosie kyrkogård.

I slutet av 900-talet - början av 1000-talet, troligtvis under kung Harald Blåtands tid, förändrades i grund det skånska samhället. Kungen enade Danmark, han byggde tvångsborgar och höll en stor flotta, han började bygga städer som Roskilde och Lund, han anlade myntverk och han införde kristendomen. Även på landsbygden verkar kungamakten ha haft så stora maktbefogenheter att de ekonomiska villkoren i grund har förändrats. Ett stort antal utgrävningar i våra bondbyar bekräftar detta.

Vikingatida bronskam från Fosie. En exakt likadan kam har påträffats vid en utgrävning i Grädstorp, Järrestad.

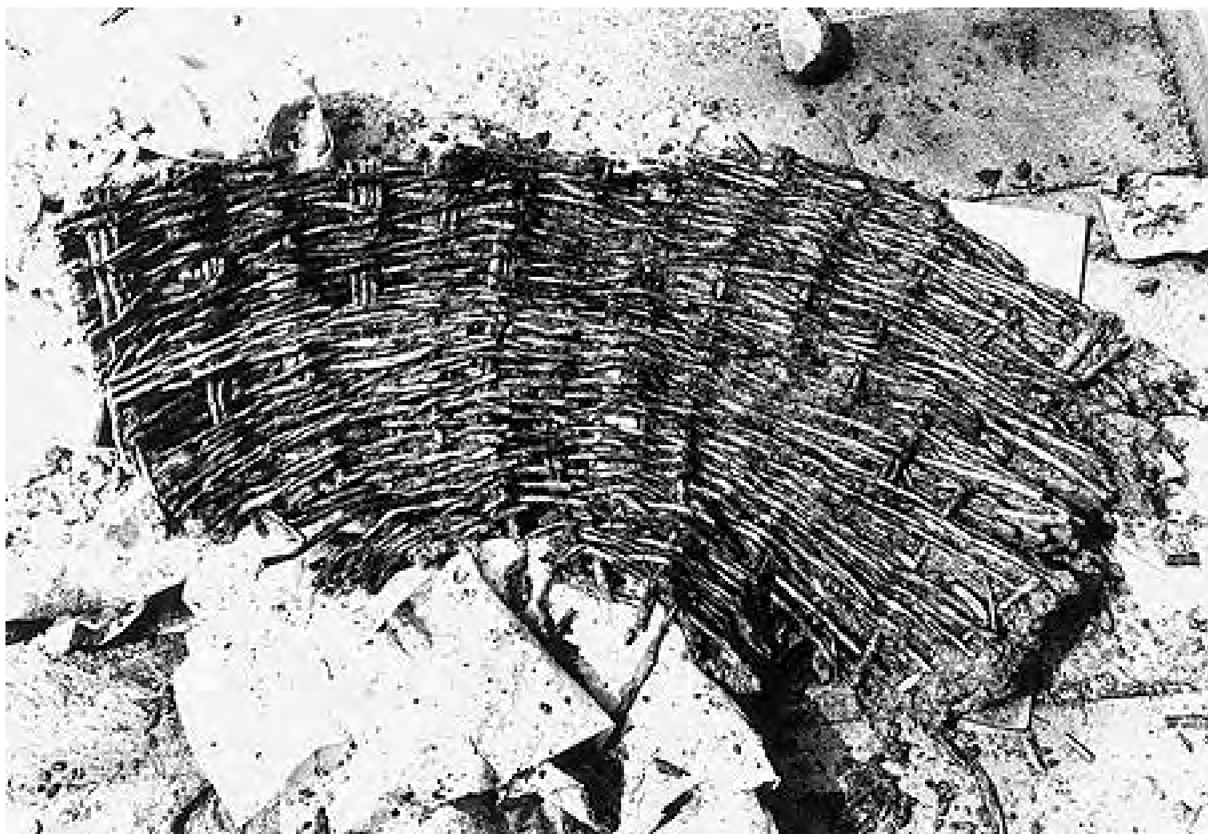
Den äldsta, arkeologiskt påvisbara bebyggelsen i dessa byar går nämligen mestadels ner till sen vikingatid, ej längre tillbaka. Denna bild är inte unik för Skåne. Redan på 1970-talet genomfördes en stor undersökning av byar på Fyn. Arkeologerna grävde en mängd provhål i äldre gårdstomtningar och det kunde konstateras att dessa gårdar tillkommit i slutet av vikingatiden.

Vad var det för ett samhälle som kunde genomföra så stora förändringar inom ekonomi, religion och maktstruktur? Vi har ju länge förletts att se vikingatiden som de stora busarnas tidevarv. Problemet är att de som hade möjligheterna att förmedla kunskap till framtiden oftast var de som drabbades av de våldståg som bevisligen ägde rum. Jag talar här om de kristna munkarna utanför Norden. Men denna skrivna historia är inte hela sanningen. Skåne och Danmark hade vid den tiden uppenbart redan en väl organiserade samhällsuppbyggnad. Harald Blåtand har under 970-talet erövrat alla de småriken som södra Skandinavien tidigare bestått av. Han har säkert styrt med järnhand men styrkan måste också ha legat i en hierarkisk samhällsordning. Harald måste t.ex. ha kunnat lita på sin hird, dvs den inre kretsen av pålitliga krigare. Under denna har stått en mängd stormän och deras underlydande runt omkring i byarna. Det är troligtvis mot en bakgrund av en sådan organisation man ska se det snabba införandet av kristendomen, Uppåkras nedläggning, Lunds och Dalbys uppkomst samt sammandragningen av troligtvis spridda lantbebyggelser till större byar, typ Fosie kyrkby.

Under en fruktansvärt kall och snöig vinter kunde vi arkeologer i slutet av 1970-talet frilägga många intressanta vikingatida lämningar i just Fosie gamla bykärna. Fynden ger en bild av livet under själva etableringsfasen av byn. Strax öster om kyrkan stupar marken kraftigt nedåt och här planerade man att anlägga en minneslund för kyrkogården. Malmö museum gavs tillfälle att undersöka marken innan denna för all framtid plomberades som kyrkogårdsmark. Förvåningen var stor när vi satte en liten schaktmaskin i arbete. Det visade sig nämligen att det förväntade matjordslagret på kanske knappa metern i tjocklek i på vissa delar av området i verkligheten var två-tre meter tjockt. Jorden hade un-

der århundradena dels glidit nerför slänten, dels påförts för hand för att utjämna markytan i prästgårdens trädgård som funnits på platsen. Tack vare detta tjocka lager hade lämningar från den äldsta etableringstiden blivit synnerligen välbevarade. I en brunn, bestående av återanvända väggplank från vikingahus, påträffades t.ex. en stor, flätad korg från vikingatid. Det var märkligt att gräva fram denna. Till form och konstruktion var den identisk med de potatiskorgar som man fram till plastkorgarnas införande såg i parti och minut överallt i Sverige. Här mötte man sin barndoms potatiskorg i en vikingatida version - men tusen år skilde dem åt.

Över större delen av det område som i dag upptas av Minneslunden i Fosie påträffade vi igenfyllda rännor. Dessa avtecknade sig mycket tydligt mot den omgivande ljusa leran. Rännorna tolkades som de äldsta gränsmarkeringarna mellan olika tomter i den vikingatida byn. Ett mycket spektakulärt fynd gjordes i anslutning till en av rännorna. I en stensatt, rund brunn återfanns i botten ett helt vagnshjul

Den flätade vikingakorgen från Fosie. Tyvärr var fyndet alltför skört för att kunna konserveras.

av trä från vikingatid. Ekrarna var borttagna men i övrigt var hjulet mycket väl bibehållet. I dag hänger hjulet på hedersplats på Malmö museum.

Inte långt från Minneslunden står Fosie runsten. Den stod fram till 1999 på samma plats som den med stor sannolikhet alltid stått sedan den sattes upp. Själv fick jag 1971 gå en hård kamp mot vägbyggarna för att få ha den kvar. Vid en utgrävning kring stenen uppdagades då att den blivit förankrad i cement under jord. En omtänksam cementarbetare hade tryckt in en tioöring från 1931 i cementen. Gamla 1700-talskartor över Fosie visar att runstenen är placerad exakt mitt i den cirkel som bondgårdarna i byn på den tiden bildade. Under 1600-talet omtalas att den stod vid böndernas gilleshus och på 1700-talet berättas att den stod i en husmans kålhage. Eftersom husmansbostäder på 1700-talet endast fanns i mitten av Fosie bykärna visar detta att runstenen då stått på denna plats.

I runstenens korniga yta möter vi den äldsta kända stormannen i Fosie - ja, faktiskt de äldsta namngivna innevånarna i Fosie överhuvud taget:

”Esbern rejste denne sten efter sin faelle Dvärg, en velbyrdig dreng” står det i dansk översättning. Esbern har alltså bott i byn och rest stenen efter en släkting vid namn Dvärg. Denne måste ha varit en storman - ordet ”dreng” på den tiden visar att han stått kungamakten nära.

Med Fosierunstenen har vi nått fram till den tid då det skrivna ordet, skrivet av inhemska skåningar, bevarats. Därmed har vi också nått resans slut eftersom denna bok endast handlat om den långa tid då våra skånska förfäder bokstavligt talat varit stumma för oss. Vi vänder därför nu ryggen åt runstenen i Fosie och avslutar berättelsen.

Fil kand Dag Widholm (närmast kameran) och grävningstekniker Malte Gullstrand arbetar fram en ny bronsåldersgrav i Fosie. Dag Widholm får just fram en svinskalle.

Boplats från 500 f Kr senaste fyndet i Fosie

MALMÖ: Nu har nya fynd gjorts i Fosie! Det rör sig om boplatslämningar från senare delen av bronsåldern, dvs omkring 500 år f Kr. Det byggs som bekant mycket nytt i Fosie, men avtal görs alltid så att schaktningarna startar i god tid innan byggstarten.

Musiefolket måste ha tid för undersökningar. Grävningstekniker Malte Gullstrand är ofta med och letar spår i den gula moränleran i Fosie. Avskrädesgravarna känner man lätt igen. Där är jorden nästan renmylla och alltså svart. Sedan december har Malte Gullstrand och Dag Widholm grävt ut ett 15-tal gropar av varierande storlek. Man har inte gjort några sensationella fynd, men allt bidrar till att ge en så säker bild av det bronsåldersgamla Fosie som möjligt.

Den grav som frilades på tisdagen kan innehålla oväntade ting. "Profilen" – som den kallas på fackspråk – såg intressant ut. Den får man genom att ett snitt skäres i gravens mitt. Ena halvan grävs upp och i den andra halvans vägg bildar gravfynden en profil.

På Bellevue-gården och Stolpalösa har också en hel del fynd gjorts. De stammar från flera tidsåldrar – vikingatiden, stenåldern, järnålder etc.

Arbetet 12/1 1972

Utgrävningar inför allmänheten
INNE I MALMÖ MUSEUM!

MALMÖ: Nu pågår arkeologiska utgrävningar på museet. Drygt tre ton historiskt intressant jord innehållande två järnåldersgravar har nämligen forslats in till den arkeologiska avdelningen på Malmö museum. Två timmar om dagen kommer utgrävningar att pågå till allmänt beskådande.

– Det är mig veterligen första gången en utgrävning skett inne på ett museum till allmänt beskådande, säger museichefen Ingemar Tunander.

Här beskådar Tomas Lindell, Sven Rosborn och Ingeborg Roth de benrester som kommit i dagen på en av de järnåldersgravar man forslat in till museet. Tomas Lindell är den som i första hand ska utforska gravarna.

De båda järnåldersgravarna kommer från ett gravfält vid Kristineberg. Det ligger mellan Oxie och Käglinge. Där har museets arkeologer de senaste månaderna gjort utgrävningar. Ett 80-tal s k brandgravar och fyra skelettgravar har man funnit. En brandgrav har man forslat in till museet i ursprungligt skick. Den består av en lerurna med det brända stoffet från den begravda personen och är kringgärdad med stenar.

VET LITE

Men det är kring de två skelettgravarna intresset är störst. Varje vardag mellan klockan 12 och 14 kommer urgrävningarna att ske offentligt. Gravarna har forslats in till museet i stora trälådor.

Vad som ännu så länge kommit i dager är ett lårben, glaspärlor, bärnstenar, trärester och rester av ett lerkärl.

– Man vet väldigt lite om folken häruppe i Norden under tidig järnålder, säger Göran Winge, som har lett utgrävningarna vid Kristineberg. Det lilla man vet är vad de romerska historieskrivarna har berättat om oss.

Men för varje ny utgrävning kommer det fram nya pusselbitar, menar Göran.

– Man kan t ex se handelsvägarna med hjälp av fynden. Glas kunde inte tillverkas i Norden under den här tiden. De måste ha importerats. Man kan också se de sociala skikten under forntiden. Tydligen fanns det klasskillnader. Vissa gravar är betydligt rikare än andra. Man kan också få reda på lite om religionen. Under somliga tider brände man de döda, men senare lade man ner hela kroppen.

FINAST

När utgrävningarna av gravarna på museet blivit klara om någon månad planerar man att bygga upp en genomskärning av en järnåldersgrav. Man har tidigare plockat in en bronsålders- och en stenåldersgrav till museet.

– Men det här kommer nog att bli den finaste av dem, säger Ingeborg Roth på museet. Här kan man tydligt se hur den döde lagts ner och vad den döde fått med sig.

Man hoppas på museet att utgrävningarna ska vara klara till den 26:e oktober. För då ska nämligen fornsalen "återinvigas". Den fick ju flytta när restaurangen byggdes om.

Erik Magnusson

Skånska Dagbladet 21/7 1977

Så bodde fosieborna under 4.000 år

Av Hans Janstad

Här visar arkeolog Isse Israelson en bronsålderskruka.

MALMÖ: Under 3.000-4.000 år fungerade det första Fosie, den "by" som i utgrävningssammanhang kallas för Fosie IV. Byn fanns under bronsåldern, under äldre och yngre järnåldern Hur många hus här varit under olika perioder och hur många människor som levt här, det vet man ännu inte riktigt.

Hittills har man hittat 500 stolphål efter husen och det längsta huset har varit över 20 meter. Husen är olika långa och har också uppförts vid olika tillfällen, man kan t ex se hur två byggnader lappat över varandra. Men tre av husen tycks emellertid ha legat sida vid sida under samma epok.

– Förmodligen har det inte varit bostadsyta i hela husen, påpekar arkeolog Nils Björhem. Vi vet av fynden från järnåldershus att man höll boskap i bostäderna, att en del av längan var avdelad som "stall".

Det område där Fosie IV ligger är mycket hårt odlat. Det är bara botten av stolphålen som finns kvar. Det andra har plöjts bort under århundradena.

Men den hårda odlingen innebär inte att det saknas fynd i marken. Lägger man ihop alla fynden (och då räknar med alla krukskärvorna), så blir det 20.000 föremål. Omkring 600 s k anläggningar har grävts fram.

Det är inte heller så lätt att sätta "gränserna" för Fosie IV. 500-600 meter från boplatsen har man hittat en brunn som härstammar från vikingatiden (järnåldern). I denna brunn hittades en glafluss-pärla, lite glas och en benkam.

– Men ingen gräver ju en vattenbrunn så där mitt ute i marken, säger Nils Björnhem. Brunnen pekar på att det bör finnas bebyggelse i närheten.

Och en kilometer bort, mot Käglingevägen, har man dessutom stött på ett 100-tal stolphål. Där kan alltså finnas en motsvarande bebyggelse från bronsåldern.

Däremot har det varit tunnsått med fynd av bronsföremål. Man har hittat en del av en svärdsklinga, men den var mycket fragmentarisk.

I Danmark har man grävt ut ett par hundra långhus, men i Skåne har man förutom i Fosie bara funnit långhus på fyra andra platser, bl a i Köpingebro.

Men då är att märka att fynden i Fosie IV inte bara inskränker sig till långhus utan att det även gäller mängder av anläggningar i anslutning till byggnaderna.

Arbetet 15/1 1980

Sensationellt arkeologfynd:

Nålkors från kristningstiden

MALMÖ: En till synes rutinartad utgrävning av en boplats från 1000-talet vid Trehögarna i Fosie ledde till att man gjorde ett fynd som kan bli en första rangens arkeologisk sensation. Längst nere i botten på en avfallsgrop fann arkeologerna nämligen en nål med ett kors på.

Så här glad kan man vara efter att ha gjort ett fynd som kanske kan bli en arkeologisk sensation. Lars Andersson, Marie Fredborn och Karna Jönsson.

– Ett ovanligt fynd, säger intendent Bengt Salomonsson vid Malmö museum. Mer kan jag inte säga just nu.

Boplatsen härrör från brytningstiden mellan sen vikingatid och tidig medeltid, samma tid då Sverige började kristnas.

Nålen är av brons och 15 centimeter lång och med en korssymbol längst upp. Rester av tyg finns även på nålen.

– Detta är en mycket tidig korssymbol, säger intendent Bengt Salomonsson till Arbetet. Jag har börjat titta så smått i litteraturen efter korsfynd från samma tid men ännu har jag inte funnit något.

KONSERVERING

Så snart det blev känt att man gjort ett oväntat fynd sändes Bengt Salomonsson ut till fyndplatsen för att ta tillvara korset. Det befinner sig nu på Kulturen i Lund för konservering. Man har även funnit tygrester på det.

Boplatsen påträffades då man grävde för rör. Alla fynd måste rapporteras till polisen eller länsantikvarien. Personal sänds då ut för att undersöka fyndet.

AVFALLSGROP

Orsaken till att korset påträffades längst ner i en avfallsgrop vill man inte spekulera i ännu. Frågan är om korset över huvud taget betraktades som ett kors.

Det var inte bara ett kors man hittade. Spelbrickor av ben tyder på att man roar sig med en form av brädspel. Nålar av ben och mycket keramik som man hoppas på att åtminstone kunna pussla ihop något kärl av var andra fynd.

Arbetet 9/12 1972

Fornfynd vid Inre Ringvägen

Här bodde vikingar

Hermodalsparken vid Munkhättegatan, mellan höghusen i Hermodsdal och Lindängen, var en skyddad boplats för vikingarna. De seglade dit längs ett vattendrag från Öresund, byggde sina hus med risflätor och lerklining och åt benmärgen av djur. Den bilden växer fram med Inre Ringvägen, som nu schaktas ut över fältet. Sedan Malmö Museum började utgrävningarna i torsdags har man förutom lerklining och benrester hittat skärvor av keramik och flinta.

På Hermodsdalsfältet, mellan Hermodsdal och Lindängen, hade vikingarna sin boplats. Omkring flöt vattnet. Yngve Gullberg och Thomas Romberg har hittat skärvor av keramikkärl, flintyxor och lerklining.

Men vi har nog de finaste fynden kvar, tror intendent Bengt Salomonsson på Malmö Museum. Vi är ännu inte i mitten av gropen.

En halvmeter ner i jorden har Thomas Romberg, Ingemar Billgren och Yngve Gullberg, som gräver i bullret av vägbyggarnas caterpillars, kommit. De fynd man hittills gjort är så sönderkrossade att man inte med säkerhet kan bedöma åldern. Troligen rör det sig om en huslämning från vikingatiden. Sådana rester och gravfält har påträffats lite här och var i området omkring, liksom i Hindby och Oxie. Vid Fosie kyrka, några hundra meter från Hermodsdalsparken, finns en runsten.

Det var därför Malmö Museum ville kontrollera schaktningen av Inre Ringvägen, vilket gav resultat häromdagen.

VATTENDRAG

Förutom Risebergabäcken genom Fosie hade vikingarna ett vattendrag från Malmöhus att ta sig ut på. Antagligen omgavs Hermodsdalsparken, som ligger högre än marken omkring, av vatten.

– Någon helhetsbild över vikingarnas leverne i södra Malmö har vi emellertid inte än, säger Bengt Salomonsson.

En vecka har arkeologerna på sig i Hermodsdal. Sedan måste vägbygget fortsätta.

Skånska Dagbladet 15/9 1973

Litteraturförteckning

Vid mitt arbete med denna bok har jag funnit kunskap, inspiration eller citat hämtad från nedanstående litteratur:

Almqvist, Ulf & Svensson, Mac: Palissaderna från Annetorpsleden. Limhamniania 1990.

Andersson, Magnus: Tranarpshögen. En gravhög från yngre bronsålder. Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 22. Lund 1997.

Arbman, Holger: Två nyfunna praktvapen från bronsåldern. Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1948.

Arcini, Caroline: Ståtliga var järnåldersmännen från Albäcksbacken. Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 22. Lund 1997.

Bagge, Axel & Lili Kaelas: Die Funde aus Dolmen und Ganggräbern in Schonen, Schweden. I-II. Stockholm 1950-1952.

Biwall, A, Hernek, R, Kihlstedt, B, Larsson, M & Torstensdotter Åhlin, I: Stenålderns hyddor och hus i Syd- och mellansverige. Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige. Riksantikvarieämbetet. Gotab 1997.

Björhem, Nils & Säfvestad, Ulf: Fosie IV. En långdragen historia. Ale 1983:1.

Björhem, Nils & Säfvestad, Ulf: Stenåldershus. Rekonstruktion av ett 4000 år gammalt hus. Malmö museer 1987.

Björhem, Nils & Säfvestad, Ulf: Fosie IV. Byggnadstradition och bosättningsmönster under senneolitikum. Malmöfynd 5. Malmö museer 1989.

Björhem, Nils & Säfvestad, Ulf: Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder. Malmöfynd 6. Malmö museer 1993.

Bruzelius, Nils Gustaf: Svenska fornlemningar. Första häftet. Skåne. Lund 1853.

Brøndsted, Johannes: En oltidsforfattere under arkæologisk kontroll (Tacitus). Skalk 1966:4.

Burenhult, Göran: Ett båtgravfynd i Fosie. Limhamniana 1971.

Burenhult, Göran: En långdös vid Hindby mosse, Malmö. Malmöfynd 2. Malmö museum 1973.

Burenhult, Göran: Länkar till vår forntid – en introduktion i Sveriges arkeologi. Italien 1988.

Capelle, Torsten: Bronzezeitliche Hausbilder. Regions and Reflections. Acta Archaeologica Lundensia. Lund 1991.

Capelle, Torsten: Bronze-Age Stone Ships. The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Köpenhamn 1995.

Carlie, Anne: På arkeologins bakgård. En bebyggelsearkeologisk undersökning i norra Skånes inland baserad på synliga gravar. Acta archaeologica Lundensia. Stockholm 1994.

Classon, Christer & Dunér, Anders: Fornminnen i södra och västra Skåne. Landsantikvarien i Malmöhus län. Arlöv 1996.

Classon, Christer & Dunér, Anders: Fornminnen i norra och östra Skåne. Länsmuseet i Kristianstad. Arlöv 1997.

Collinder, Björn: Beowulf (Översättning). Stockholm 1954.

Davidson, H.R. Ellis: Scandinavian mythology. Verona 1969.

Den svenska historien. Del 1. Från stenålder till vikingatid. Stockholm 1977.

Fabech, Charlotte: Sydskandinaviske offerfund som kilde til jernalderens religion og ideologi. Arkeologi och religion.
Rapport från arkeologidagarna 16-18 januari 1989. Lund 1989.

Hernek, Robert & Nordqvist, Bengt: Världens äldsta tuggummi. Ett urval spännande arkeologiska fynd och upptäckter som gjordes vid Huseby klev, och andra platser, inför väg 178 över Orust.
Riksantikvarieämbetet. Varberg 1995.

Håkansson, Håkan, Johanson, Gunnar & Salomonsson, Bengt: Ett gravfynd från kv Bronsyxan, Malmö. Malmö fornminnesförenings årsbok 1972.

Hårdh, Birgitta: Inventering av järnåldersmaterial i Skytts och Oxie härader. Pugna forensis -?. Malmö 1984.

Ilkjær, Jørgen & Lønstrup, Jørn: Klæder flængedes. Brynjer sønderhuggedes. Skalk 1982:2.

Isendahl, Christian: Förhistorisk järnhantering i nordvästra Skåne. En studie med utgångspunkt från den vendeltida boplatsen i Haglekulla. Carpe Scaniam. Axplock ur Skånes förflutna. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr 22. Lund 1997.

Jacobsson, Bengt: Ett nytt skånskt krumsvärd. Ale 1985:3.

Jansson, Ingmar: Gongen från Balkåkra i Skåne. Klenodier ur äldre svensk historia. Statens historiska museum 1984.

Jensen, Jörgen: Danmarks oldtid. Nationalmuseets vejledninger. Köbenhavn 1993.

Jönsson, Karna: Rapport om grophus i Fosie, Malmö. Kring Malmöhus. Årsbok från Malmö museum 1973-74.

Kalling, Sten: Fynd från stenåldern vid Sege bro. Malmö fornminnesförenings årsbok 1936.

Kalling, Sten: Kung Karls hög. Malmö fornminnesförenings årsbok 1950.

Karsten, Per: Att kasta yxan i sjön. En studie över rituell tradition och förändring utifrån skånska neolitiska offerfynd. Acta archaeologica Lundensia. Stockholm 1994.

Karsten, Per, Knarrström, Bo & Regnell, Mats: Forntida tecken – ett unikt ornerat yxskaft från Kongemosekultur. Ale 1998:3.

Kaul, Flemming: Ships on Bronzes. The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Köpenhamn 1995.

Kihlstedt, B, Larsson, M & Nordqvist, B: Neolitiseringen i Syd-, Väst- och Mellansverige – ekonomisk och ideologisk förändring. Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige. Riksantikvarieämbetet. Gotab 1997.

Larsson, Lars: Stenåldersjägarnas boplats och gravar vid Skateholm. Limhamniana 1980.

Larsson, Lars: En 7000-årig sydkustboplats. Nytt om gammalt från Skateholm. Limhamniana 1981.

Larsson, Lars: Segebro. En tidigatlantisk boplats vid Sege ås mynning. Malmöfynd 4. Malmö museum 1982.

Larsson, Lars: Skateholmsprojektet. Jägare – fiskare – bönder. Limhamniana 1983.

Larsson, Lars: Skateholmsprojektet. På spåren efter gravsedsförändringar, ceremoniplatser och tama rävar. Limhamniana 1984.

Larsson, Lars (red): Stridsyxekultur i Sydskandinavien. University of Lund. Institute of archaeology. Lund 1989.

Larsson, Lars: De äldsta boplatslämningarna i Sydsverige. Ale 1994:1.

Larsson, Lars: Jättegraven. Sveriges äldsta monumentala gravanläggning? Ale 1994:3.

Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta: Uppåkra – en central plats under skånsk järnålder. Ale 1998:1.

Larsson, Lars & Theander, Christian: Stenåldersboplatser på havets botten. Ale 1999:2.

Larsson, Mats: Förhistoriska och tidigmedeltida hus i södra Sverige. Hus & gård i det förurbana samhället – Rapport från ett sektorsforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1995.

Larsson, M, Lindgren, C & Nordqvist, B: Regionalitet under mesolitikum. Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige. Riksantikvarieämbetet. Gotab 1997.

Liljegren, Ronnie & Lagerås, Per: Från mammutstäpp till kohage. Djurens historia i Sverige. Lund 1993.

Ljunggren, G: Skånska Herregårdar. Lund 1852-1863

Med arkeologen Sverige runt. En uppslagsbok. Stockholm 1987.

N.G. Bruzelii beskrivning av Oxie härad år 1864. Malmö fornminnesförenings årbok 1957.

Nicklasson, Påvel: Svärdet ljuger inte. Vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland. Acta archaeologica Lundensia. Stockholm 1997.

Nielsen, Billy: En stenåldersgrav vid Lockarps bageri. Elbogen. Malmö fornminnesförenings årsbok 1981.

Nilsson, Nils-Ove: Fosiegravfältet. Malmöfynd 66. Malmö museum 1967.

Nilsson, Sven: Skandinaviska Nordens urinvånare. Stockholm 1866.

Noreen, Sven E: Rare Prospecter. Om antikvitetstecknaren C.G. Hilfeling. Ale 1964:2.

Projektet Forntid i Nutid. Människa och miljö på Skånes Djurpark. Malmö 1982.

Rausing, Gad: The Chariots of the Petroglyphs. Regions and Reflections. Acta Archaeologica Lundensia. Lund 1991.

Riddersporre, Mats: Praktiskt kultredskap eller kultiskt praktredskap. Ale 1984:1.

Rosborn, Sven: Skånes skålgropsförekomster. Trebetygsuppsats i nordisk och jämförande fornkunskap. Lund 1971.

Salomonsson, Bengt: Malmötraktens förhistoria. Malmö Stads historia del I. Malmö 1971.

Salomonsson, Bengt: Äkta eller falskt. Kring Malmöhus. Årsbok från Malmö museum 1973-74. Malmö 1974

Sköld, Per Edvin: En väg och en bygd i gammal tid. Ale 1963:2.

Sköld, Per Edvin: Söderslätts förhistoria. Lund 1968.

Sten- och bronsålderns ABC. Statens historiska museum. Borås 1991.

Stjernquist, Berta: Om järnåldersgravfältet vid Albäcksån i Maglarp. Ale 1995:3.

Strömberg, Märta: C 14-dateringar vid Ales stenar. Ale 1997:1.

Strömberg, Märta: Fornminne med många uttolkare. Ale stenar inspirerar fackmän och allmänhet. Ale 1995:4.

Strömberg, Märta: Från bågskytt till medeltidsbonde. 1988

Strömberg, Märta: Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. I-II. Lund 1961

Svensson, Mac: A Palisade Enclosure in South-West Scania – a Site from the Battle-Axe Culture. Regions and Reflections. Acta Archaeologica Lundensia. Lund 1991.

Voss, Olfert: Tvende bekendte ældgamle guldhorn. Skalk 1967:6.

Wahlöö, Claes: Gravhög vid Höja. Malmöfynd 66. Malmö museum 1967.

Winge, Göran: Gravfältet vid Kastanjegården. Malmöfynd 3. Malmö museum 1976.

Åberg, Gustaf: Kring Ale stenar. Saga och sanning om skeppssättningen vid Kåseberga. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1960.

Öjner, Kerstin: Arkeologi. En introduktion till svensk forntid. Lund 1997.